

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТ

Кол жазма укугунда

УДК: 343:----

НУРКУЛОВА НУРЗАДА МУКУМБЕКОВНА

**Азыркы шартта баңгизат каражаттарын мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы
күрөшүү: криминалистикалык аспектилери**

12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө
ишмердүүлүгү

Юридика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражаны изденип алуу үчүн диссертация

Илимий жетекчи:
юридика илимдеринин доктору, доцент
Алымбеков Бактыбек Маданбекович

Ош – 2025

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ.....3

1 Бап. УЮШКАН КЫЛМЫШТУУ ТОПТОР ТАРАБЫНАН ЖАСАЛГАН БАҢГИ ЗАТТАРДЫ МЫЙЗАМСЫЗ ЖҮГҮРТҮҮГӨ БАЙЛАНЫШТУУ КЫЛМЫШТАРДЫН КРИМИНАЛИСТИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

1.1. Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнүн криминалистикалык мүнөздөмөсү.....27

1.2. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү жана алардын түрлөрү.....64

1.3. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү жана алардын түрлөрү.....97

2 Бап. ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА ЫКМАЛАРЫ

2.1. Изилдөөнүн объектисин, предметин аныктоо жана изилдөө методологиясы.....123

3 Бап. БАҢГИ ЗАТТАРДЫ МЫЙЗАМСЫЗ ЖҮГҮРТҮҮГӨ БАЙЛАНЫШКАН, КЫЛМЫШТУУ ТОПТОР ТАРАБЫНАН ЖАСАЛГАН КЫЛМЫШТАРДЫ ТЕРГӨӨГӨ КАРШЫ АРАКЕТТЕРДИ НЕЙТРАЛДАШТЫРУУНУН НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ

3.1. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан, кылмыштуу түзүлүштөр тарабынан жасалган кылмыштарды тергөө өзгөчөлүктөрү жана негизги этаптары.....125

3.2. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан, кылмыштуу топтор тарабынан жасалган кылмыштарды тергөөдө каршы аракеттерди жеңүү механизми.....149

3.3. Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизмде ыкчам иликтөө ишмердүүлүгүнүн мааниси.....173

КОРУТУНДУ.....197

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР.....205

КОЛДОНУЛГАН АДАБИАТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....207

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Замандын талабына ылайык, КМШ мамлекеттеринде, өзгөчө Кыргыз Республикасында, баңги кырдаалын талдоо коомдун турмуш-тиричилик тармагындагы ар түрдүү өзгөрүүлөрдүн жүрүшүндө баңги кылмыштуулуктун жайылышы улуттук коопсуздукка олуттуу коркунуч туудуруп жатканын көрсөтүүдө. Бул коркунуч өзүнүн көлөмдүүлүгү менен айырмаланат жана баңгизаттарды колдонгон адамдардын санынын көбөйүү ылдамдыгы өсүп жатканы менен ырасталат. Баңгизат соодасы менен байланышкан оор жана өзгөчө оор кылмыштардын санынын өсүшү, ошондой эле жогорку концентрацияланган баңгизаттардын жайылышы да олуттуу тынчсызданууну жаратпай койбойт.

Талашсыз: катталган баңги кылмыштуулуктун расмий статистикасы өлкөдөгү чыныгы кырдаалдын көрсөткүчү болуп саналбайт жана коом менен мамлекетте болуп жаткан терс процесстердин чыныгы тереңдигин чагылдырбайт. Учурда өзгөчө тынчсызданууну баңгизаттарды таратууда жаңы багыттардын пайда болушу жаратууда, анткени алар белгилүү бир категориядагы адамдарга кыйратуучу таасир тийгизүүдө. Ушундай шарттарда өзгөчө көңүл буруу керек, себеби кылмыштуу баңги бизнеси негизинен маалыматтык технологиялар чөйрөсүндөгү акыркы жетишкендиктерди мыйзамсыз баңгизат жүгүртүүсүндө колдонууга өткөн.

Кылмыштуу топтор маалыматтык-телекоммуникациялык Интернет түйүнүнүн мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууда, анткени бул баңги заттарды сатууда анонимдүүлүктү камсыз кылат, айрыкча электрондук төлөм каражаттары аркылуу төлөм жүргүзүүгө шарт түзөт. Мындан тышкары, учурда эң көп жайылган баңгизаттардын катарына «дизайнердик» жана синтетикалык баңгизаттар кирет. Алар, негизинен, мыйзамдуу, бирок жөнгө салынбаган жана жүздөгөн түрлөрү бар химиялык заттарды (мисалы, синтетикалык каннабиноиддер) камтышы мүмкүн. Ошондуктан мындай баңги кырдаалы баңги заттарга каршы ишти талаптагыдай укуктук жактан камсыз кылууну, ал

эми укук коргоо органдарынан баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндө адистешкен кылмыштуу коомдоштукка каршы аракеттенүүгө карата башка ыкмаларды талап кылат. Уюшкан баңги кылмыштуулуктун көрсөтүлгөн өзгөчө түрүнө каршы туруу үчүн кылмыштардын криминалисттик мүнөздөмөсүн жана анын негизинде иштелип чыккан криминалдык жосундун бул түрүн иликтөө ыкмасын кайра карап чыгуу талап кылынат.

Баңгизат сатуу менен алектенген уюшкан топтордун ишмердүүлүгү ийгиликтүү өнүгүүдө, бул тармакта тармактык маркетингдин гана негизинде эмес, ошондой эле баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүүсүнөн алынган кылмыштуу кирешелерди санарип валюталарды колдонуу менен мыйзамдаштыруу процессине да негизделген. Бул жагдай кылмыш-жаза мыйзамдарында өз чагылышын таппаганын белгилөө зарыл, бул криптопровайдерлердин ишмердүүлүгүнө жана санарип валютанын жүгүртүүсүнө каршы чара көрүүгө олуттуу тоскоолдук жаратууда.

Баңгизат бизнесинин жетишерлик жогорку рентабелдүүлүгү бул кылмыштуу ишмердүүлүк чөйрөсүндө уюшкан кылмыштуулуктун дээрлик толук монополияланышына түрткү болгон негизги триггерге айланды. Бул процесстин жүрүшүндө башка мамлекеттерден болгон баңгизат экспансиясынын өсүшү өзгөчө орунду ээлөөдө

Мамлекет тарабынан баңгизатка каршы багытталган чаралардын, анын ичинде жаңы мыйзамдарды кабыл алуу аракеттеринин көрүлгөнүнө карабастан, бул чаралар баңгиликке каршы олуттуу таасир тийгизе алган жок. Бул көйгөй, өз кезегинде, бир катар чечүүнү талап кылган маселелердин болушу менен байланыштуу. Алардын ичинде кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарында толук чечилбеген суроолор да камтылган: а) виртуалдык активдерди аныктоо жана камакка алуу боюнча кылмыш-жаза процессуалдык механизм түзүү; б) баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүүсүнөн алынган кылмыштуу кирешелерди мыйзамдаштыруу иштери боюнча далилдер базасын түзүү, бул оперативдик-издөө иш-чараларын колдонуу менен ишке ашырылат; в) баңги

кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө маанилүү ролду ойной турган атайын тергөө иш-аракеттер институтуна өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү.

Кылмыштуулуктун тынчсыздандырган деңгээлине карабастан, баңгизат бизнесине каршы күрөшүү чаралары жогоруда белгиленген багыттарды эске алганда, бул кылмыштар категориясын иликтөөнүн сапатынын жетишсиздигинен улам натыйжалуу боло албай жатат. Бул жагдай негизинен тергөө процессинин сапаттуу деңгээлин камсыз кылган криминалистикалык, ыкчам-иликтөө жана кылмыш-жаза процессуалдык механизмдеринин абалына байланыштуу

Албетте, уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан баңги кылмыштуулукту иликтөө үчүн методикалык камсыздоонун көйгөйлөрүн чечүү өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Бул маселе криминалистикалык ыкмалардын татаал тармагына кирет, анткени ал бир нече кылмыш курамын камтыйт, алардын ар бири өз алдынча кылмыштуу аракет болуп эсептелет. Ушуга байланыштуу, уюшкан топтордун катышуусундагы баңги кылмыштуулукту иликтөөгө каршы аракеттерди жеңип чыгуу үчүн так иштелип чыккан криминалистикалык концепцияны иштеп чыгуу зарыл.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы, заманбап баңгизаттарды таратуу багыттарынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен уюшкан түзүлүштөр тарабынан жасалган баңги кылмыштуулук жөнүндө криминалистикалык илимий билим тутумун толуктоо максатында изилдөө жүргүзүүнүн актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын изилденүүчү көйгөйү автордун демилгелүү иши болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Изилдөөнүн максаты* болуп бул кылмыштар категориясын изилдөөнүн негизинде заманбап багыттарын, таралуу механизмдин жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан баңги кылмыштуулуктун иликтөөсүнө каршы аракеттергеана ж каршы күрөшүүдө сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишмердүүлүгүнүн

натыйжалуулугун жогорулатуу механизмдерин ошондой эле жолдорун иштеп чыгуу зарыл экендигин негизде мындан тышкары, маалыматтык технологияларды колдонуу менен баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөө ыкмасын өркүндөтүү боюнча илимий-практикалык сунуштар комплексин иштеп чыгуу талап кылынысууна багытталган.

Диссертациялык изилдөөнүн *милдеттери*:

1) баңги кылмыштуулуктун жаңы багыттарын жана анын түзүмүндөгү өзгөрүүлөрдү эске алуу менен, бул кылмыштар категориясынын негизги өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана алардын криминалистикалык мүнөздөмөсүн берүү;

2) баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен алектенген кылмыштуу түзүлүштөрдүн криминалистикалык мүнөздөмөсүн изилдөө жана алардын түрлөрүн аныктоо

3) кылмыштуу топтордогу жетекчиликтин өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүлүшү чөйрөсүндө кылмыштуу ишмердүүлүктү уюштурган адамдарды аныктоодогу көйгөйлөрдү жалпылоо;

4) баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүлүшү чөйрөсүндө кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги кылмыштуулукту иликтөө ыкмасынын түзүмүн жана мүнөздүү тергөө жагдайларын аныктоо;

5) уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн катышуусунда баңгизаттын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүү механизминин негизги багыттарын изилдөө жана мүнөздөө;

6) бул кылмыштар категориясын иликтөөгө каршы аракеттерди жеңип чыгууда ыкчам иликтөө иш-чараларын колдонуудагы негизги көйгөйлүү аспекттерди изилдөө жана аныктоо

Иштин илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасындагы алгачкы эмгектердин бири болуп саналат, анда монографиялык деңгээлде комплекстүү ыкманын негизинде уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштарды иликтөөгө тоскоолдук кылуунун

криминалистикалык көйгөйлөрү каралат. Илимий жаңылыкты логикалык өз ара байланышкан жоболордун тутумунун болушу да мүнөздөйт, ал баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизмин түзөт. Бул механизм санариптик технологияларды колдонууга байланыштуу жаңы багыттарды жана кылмыштуу көрүнүштөрдү, ошондой эле мыйзам чыгаруу чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөрдү жана уюштуруучулук-укуктук реформаларды эске алат. Илимий жаңылыкка автордун атайын тергөө жана ыкчам иликтөө иш-чараларынын айрым түрлөрүн кайра карап чыгуу боюнча комплекстүү ыкмасы да ээ, ал бул категориядагы кылмыш иштерин, анын ичинде кылмыштуу топтордун катышуусундагы иштерди иликтөөгө каршы аракеттенүүнү жеңүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого багытталган. Автор уюшкан түзүмдөрдүн катышуусунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштарды иликтөө боюнча криминалистикалык ыкмаларды кайра карап чыгуу жана иштеп чыгуу зарылдыгын негиздеген. Бул зарылдык наркогруппировкалар тарабынан маалыматтык-коммуникациялык Интернет тармагынын мүмкүнчүлүктөрүн жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруунун жаңы жолдорун колдонуу шартында алардын мазмунун байытуу талабы менен шартталган.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат:

- 1) уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн элементтерине автордук көз караш сунушталган;
- 2) каралып жаткан чөйрөдөгү кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн маңызы, маанилүүлүгү жана мазмуну ачылып берилген;
- 3) баңги кылмыштуулуктун жасалышына өбөлгө түзгөн, анын ичинде маалыматтык технологияларды колдонуу менен жасалган учурларда, криминалистикалык өзгөчө мааниге ээ болгон жагдайлар чагылдырылган;
- 4) маалыматтык технологияларды колдонуу менен жасалган кылмыштарды кошо алганда, уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан баңги кылмыштарын

жасоонун топтук мүнөзүн аныктоого жана ага каршы аракеттенүүгө тоскоолдук жараткан негизги детерминациялоочу факторлор аныкталган;

5) уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү иликтөө ыкмаларын иштеп чыгууда эске алынууга тийиш болгон өзгөчө компоненттер боюнча автордук көз караш сунушталган;

6) уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган бул категориядагы иштер боюнча тергөө жагдайларын криминалистикалык дифференциялоонун негиздери баяндалган, алар салттуу ыкмада, ошондой эле маалыматтык технологияларды колдонуу менен, анын ичинде кылмыштуу кирешелерди криптовалютанан колдонуу аркылуу каржылык операцияларды жүргүзүү жолу менен легалдаштыруу учурларында жасалат;

7) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү иликтөөдө сотко чейинки өндүрүш органдарынын негизги аракеттеринин алгоритми, ошондой эле бул категориядагы иштерди иликтөөгө тоскоол болгон жагдайлар сунушталган;

8) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы кылмыштуу баңги жүгүртүүсүнө каршы аракеттенүү механизминде, ошондой эле сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан жүргүзүлгөн тергөө иштерине каршы аракеттенүү механизминин криминалистикалык аспектиси боюнча автордук көз караш сунушталган;

9) интернет тармагында уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү иликтөөгө каршы аракеттерди нейтралдаштыруунун артыкчылыктуу багыттары жана ыкмалары иштелип чыгып сунушталган;

10) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш учурунда процесстин катышуучуларынын коопсуздугун камсыздоо чаралары боюнча автордук көз караш баяндалган;

11) уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан баңги кылмыштарын иликтөөгө каршы аракеттердин шартында сотко чейинки өндүрүш

органдарынын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча негизги багыттар аныкталган;

12) контролдук сатып алуу, көзөмөлдөнүүчү жеткирүү жана башка атайын тергөө иш-чараларын, ошондой эле ыкчам иликтөө иштерин жүргүзүүнүн негизги шарттары боюнча автордук көз караш сунушталган;

13) бул категориядагы иштерди иликтөөнүн эмгек сыйлоочу мүнөзү далилденген, себеби тергөө иш-чараларына кызыкдар тараптардын сотко чейинки өндүрүштү жүргүзүүгө каршы аракеттерине карабастан, уюшкан кылмыш мүнөзүн аныктоо максатында оперативдик-тактикалык комбинацияларды өткөрүү зарылчылыгы менен бирге ар кайсы жерлерде салттуу жана атайын тергөө иш-чараларынын комплексин жүргүзүүнү талап кылат.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү жана анын жыйынтыктары төмөнкүлөрдөн турат:

1) автордун уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштарды иликтөө боюнча криминалистикалык ыкмаларды заманбап багыттарды эске алуу менен өркүндөтүү ишине кошкон салымы;

2) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү тармагында адистешкен кылмыштуу түзүмдөрдүн каршы аракеттерин жеңүү үчүн тергөө жана ыкчам-иликтөө иштерин оптималдаштыруу боюнча сунушталган сунуштардын практикалык маанилүүлүгү;

3) автор тарабынан иштелип чыккан ыкчам-иликтөө иш-чараларын өркүндөтүү жана атайын тергөө иш-аракеттерин жүргүзүү боюнча сунуштар, алар укук коргоо органдарына уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн каршы аракеттерин жеңүүдө олуттуу жардам көрсөтөт;

4) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү иликтөө боюнча сунушталган типтүү методикалык модель сотко чейинки өндүрүш органдарынын практикалык ишинде колдонууга ылайыктуу;

5) маалыматтык технологияларды колдонгон уюшкан кылмыштуу түзүмдөргө каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берген сунушталган мыйзам чыгаруу чаралары;

6) диссертациялык изилдөө практикалык ишмердүүлүктө, ошондой эле бул көйгөй боюнча мындан аркы илимий иштеп чыгууларда жана тергөөчүлөр менен ыкчам аппарат кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу тутумундагы окуу процессинде колдонууга багытталган.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Иште колдонулган негизги терминологиялык түшүнүктөр боюнча автордук көз караш сунушталган:

1.1. Баңги кылмыштуулугунун криминалистикалык мүнөздөмөсү — бул кылмыштуу топтордун катышуусундагы баңги кылмыштарынын каралып жаткан категориясына мүнөздүү белгилердин жалпыланган маалыматтык модели болуп саналат. Анын элементтери криминалистикалык жактан маанилүү жана өз ара мыйзам ченемдүү байланышка ээ, бул изилдөөнүн предметин түзөт. Ошондой эле ал сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө далилденүүгө тийиш болгон белгисиз жагдайларга карата версияларды иштеп чыгуу негизинде, баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштарды уюштуруу жана иликтөө үчүн методологиялык негиз болуп эсептелет.

1.2. Тергөө иштерине каршы аракеттенүү — бул өз алдынча кылмыштуу ишмердүүлүктүн түрү жана кылмыштуу категория болуп саналат. Ал белгилүү кызыкдар адамдар тобу тарабынан сотко чейинки өндүрүш органдарынын кылмыш ишин иликтөөдөгү максаттарына жетүүсүнө тоскоолдук кылууга багытталган атайын атайылап жасалган аракеттер комплексин түзөт. Бул аракеттер төмөнкүлөрдү камтыйт: каршы аракеттердин катышуучуларынын негизги максаттуу багыттуулугу; процесс катышуучуларына басым көрсөтүү; кылмыштуу иштин изин жашыруу чараларын көрүү; тараптардын далилдерди түзүүсүнө тоскоолдук кылуу; тергөөнүн жүрүшүн өзгөртүү максатында

оперативдик жана криминалистикалык маанилүү маалыматтарды аныктоого тоскоолдуктарды жаратуу.

1.3. Тергөө иштерине каршы аракеттенүүнүн криминалистикалык ыкмалардан келип чыккан маанилүү аспекти сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдында турган максаттарга жана милдеттерге жетүүдө төмөнкүлөрдөн турат: *Биринчи ыкмада тергөө иштерине каршы аракеттенүү ар кандай аракеттердин жана аракетсиздиктердин* тутуму катары каралат, алардын максаты тергөө иштерине тоскоолдук кылуу болуп саналат. Бул жерде негизинен төмөнкү чаралар кирет: уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) мүчөлөрүнө басым көрсөтүү; кылмыштуу аракеттердин изин жашыруу; далилдерди түзүүгө тоскоолдук кылуу; криминалистикалык маанилүү маалыматтарды аныктоого тоскоолдуктарды жаратуу. *Экинчи ыкма* тергөө иштерине каршы аракеттенүүнүн кеңейтилген түшүнүгүн камтыйт. Бул аракеттерге тергөө иштерине тоскоолдук кылуу гана эмес, ошондой эле тергөө субъектилеринин өз милдеттерине шалаакылык же абийирсиздик менен мамиле жасоосу, же болбосо УКТ мүчөлөрүнүн кылмыштуу аракеттеринин чыныгы мүнөзүнө карата жаңылыш пикирде болуусунан улам келип чыккан аракеттер кирет. *Үчүнчү ыкма* тергөө иштерине каршы аракеттенүүнү укукка каршы аракеттер гана эмес, башка багыттарга ээ аракеттер деп да кароону сунуштайт. Бул кызматтык тартиптин бузулушун, кылмыш-жаза процессине катышкан субъекттердин укуктук процесстерди башкача шылтоолор менен кыянаттык менен пайдалануу учурларын камтыйт. *Төртүнчү ыкмада* тергөө иштерине каршы аракеттенүү сот өндүрүшүнө катышкан тараптардын аракеттери же аракетсиздиктери катары каралат, алар үчүн мыйзам тарабынан укуктук жоопкерчилик каралган.

1.4. Типтүү версия — бул, эң оболу, илимий анализдин жана алынган факты түрүндөгү маалыматтарды жалпылоонун негизинде иликтөө субъекттеринин ички ишенимине таянган илимий абстракция. Бул версия багыттоочу мааниге ээ жана уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү боюнча иштердеги типтүү

жагдайларды эске алуу менен түзүлөт. Ошондой эле ал тергөө үчүн маанилүү кылмыштуу окуялардын пайда болушунун себеп-натыйжа байланышына карата текшерүүгө муктаж гипотеза болуп саналат.

2. Аргументтелгендей, уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө төмөнкү элементтерди камтуу керек: 1) издердин пайда болуу механизми жана материалдык өзгөрүүлөр (кең мааниде) — бул баңги кылмыштарын жасоого байланыштуу субъекттердин жүрүм-турумунун натыйжасында даярдануу, жасоо жана жашыруу этаптарында пайда болгон өзгөрүүлөр. Ошондой эле бул элементке аталган чөйрөдөгү кылмыштуу иш-аракеттердин реалдуу кесепеттерине байланышкан маалыматтар кирет; 2) чагылдыруунун натыйжалары: а) кылмыш механизмдеринин ар кандай элементтеринин идеалдуу издери — бул баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү тармагындагы кылмыштуу ишмердүүлүктүн күбөлөрүнүн аң-сезиминде калган маалыматтар; б) контактысыз, же "электрондук издер" — бул уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги кылмыштарына байланыштуу компьютердик жана башка санариптик түзүлүштөрдүн маалыматтык мейкиндигинде пайда болгон өзгөрүүлөр, алар компьютердик маалымат түрүндө катталган; в) баңги кылмыштарына мүнөздүү материалдык издер; 3) баңги кылмыштарын жасоонун типтүү жана өзгөчө ыкмалары тууралуу маалыматтар; 4) кылмыштуу ишмердүүлүктүн предметинен жана кылмыштын бутага алынган объектинен чыгып, аныкталууга тийиш болгон маалыматтардын булактары, аларды алуу мүнөзү жана маалыматтын спецификалык өзгөчөлүктөрү; 5) бул кылмыш түрүн жасаган адамдардын кылмыштык-криминалистикалык мүнөздөмөсү жана кылмыштын издерин калтыруу процессиндеги алардын аракеттеринин өзгөчөлүктөрү; 6) кылмыштуу түзүмдүн курамына кирген айрым күнөөлүү адамдарды аныктоо алгоритми; 7) уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу тергөө иштерине каршы аракеттердин ыкмалары; 8) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусунда баңги кылмыштарын жасоого

өбөлгө түзгөн жагдайлар жана шарттардын мүнөздөмөсү. Ошону менен бирге, аталган элементтердин ортосунда бекем өз ара байланыш болушу керек деген пикирди карманабыз. Бул элементтердин сандык көрсөткүчү иликтенген баңги кылмышынын предметинен жана далилдөөнүн чегинен түздөн-түз көз каранды.

3. Далилденгендей, баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү төмөнкү элементтерди камтыйт:

3.1. уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн иштөө өзгөчөлүктөрү жана түзүлүү мыйзам ченемдүүлүктөрү төмөнкүлөрдө чагылдырылат: 1) максаттуу багыттуулуктун болушу жана уюшкан кылмыштуу түзүмдүн бирдиктүү организм катары түзүлүү спецификасы; 2) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүнүн татаал адистешүүсү, аны төмөнкү критерийлерден чыгып дифференциялоо керек: а) кылмыштын бутага алган объектиси (предмети); б) мындай топтордун ишмердүүлүгү жайылган аймактын чектери же тескерисинче, так аныкталган аймактык адистешүүнүн жоктугу; в) уюшкан кылмыштуу түзүмдөр алектенген ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча адистешүү; г) так адистешүүнүн жоктугу жана баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүдөн тышкары башка кылмыштуу ишмердүүлүк менен алектенүү; 3) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүн кылмыш иерархиясындагы ролуна жараша дифференциялоо; 4) кылмыштуу топтун уюштуруучулук түзүмүнөн чыгып караганда: а) жөнөкөй топ – баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү боюнча адистешкен кылмышкерлердин бирикмеси; б) татаал уюшкан топ – кылмыш чынжырынын кеңири тармакталган, көп функционалдуу жана иерархиялык жактан байланышкан элементтеринен турат. Бул топтор кылмыштуулук деңгээлинин жогорку өнүгүүсү менен мүнөздөлөт жана кылмыштуу ишмердүүлүктүн коопсуздугун камсыздоо үчүн коргоо механизмдерине ээ; в) жогорку деңгээлдеги уюшкан топ – так жана катаал иерархиялык түзүлүшкө ээ, ал эми кылмыштуу активдүүлүгү толугу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө багытталган; 5) психикалык өнүгүү деңгээли жана кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүндөгү социалдык-

психологиялык компоненттерден чыгып караганда: уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрү үчүн милдеттүү болгон топтук нормалардын болушу; топ ичинде үстөмдүк кылган баалуулук багыттары; топ мүчөлөрүнүн ортосундагы жана башка уюшкан кылмыштуу түзүмдөр менен болгон ролдук функциялар жана өз ара мамилелердин спецификасы; топтун ичинде каршылашкан тараптардын болушу; кылмыштуу чынжырдын иерархиялык деңгээлдериндеги уюшкан кылмыштуу түзүмдүн жалпы психологиялык абалынын өзгөчөлүктөрү; топтун психологиялык биримдиги жана тыгыздыгы.

3.2. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрү тарабынан кылмыштуу топко жаңы мүчөлөрдү тартууда колдонулган ыкмалар (келишимдик мүнөздөгү кылмыштуу байланыштардын болушу – жаңы мүчөлөрдү тартуу өз ара макулдашуу жана кызыкчылык негизинде ишке ашырылат; ыктыярдуулук – жеке каалоо жана топтун ишмердүүлүгүнө катышууга кызыгуу менен өз алдынча кошулуу; мажбурлоо жана коркутуу – жаңы мүчөлөрдү мажбурлоо, физикалык же психологиялык коркутуу, шантаж колдонуу; карыздык көз карандылыкты түзүү – карызга батыруу, финансылык же материалдык көз карандылыкка алып келүү жолу менен топко тартуу). Бул ыкмалар уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан кылмыштуу ишмердүүлүктү туруктуу улантуу жана кеңейтүү үчүн колдонулат.

3.3. Криминалистикалык мүнөздөмө: 3.1. УКТнын мүчөсү (жеке мүнөздөмө) - социалдык-демографиялык мүнөздөмө; жалпысынан жана МБЖ чөйрөсүндө криминалдык тажрыйбанын болушу, атап айтканда, кылмыш ишиндеги криминалдык активдүүлүктүн даражасы; кесиптик сапаттар; адамдын инсандык - психологиялык портрети; 3.2. МБЖ чөйрөсүндө криминалдык ишти жүзөгө ашырууда кылмыш пирамидасынын жогорку эшелонунун өзгөчөлүктөрү.

3.4. Колдонулган өзгөчө формалар жана методдор, ошондой эле кылмыштуу максатка жетүүнүн татаал ыкмалары, заманбап тенденцияларды эске алуу менен (кылмыштуу ишмердүүлүктүн ыкмаларын өзгөртүп жана өркүндөтүп туруу; баңги заттарды сатуу жана таратуунун жаңы формаларын иштеп чыгуу; электрондук технологияларды колдонуу; ишмердүүлүктү жашыруу үчүн татаал

логистикалык чынжырларды түзүү ; түздөн-түз байланыштардан качуу; ишмердүүлүктү диверсификациялоо; коопсуздук чараларын күчөтүү). Бул ыкмалар заманбап тенденцияларды эске алуу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштуу ишмердүүлүктүн туруктуулугун жана натыйжалуулугун камсыздоо максатында колдонулат.

3.5. колдонулган ыкмалары жана укук коргоо органдарынын тергөө каршы заманбап техникалык, анын ичинде кылмыш иш-аракеттерин, жашыруун ыкмалары.

4. Баңги кылмыштарын жасоонун топтук мүнөзүн белгилөөнү жана ага каршы аракеттенүүнү кыйындаткан негизги себептер болуп төмөнкүлөр саналат: **1)** бүгүнкү күндө пайдаланылып жаткан виртуалдык мейкиндиктер жана маалымат технологияларын колдонуу менен кылмыш жасоонун ыкмалары, алар баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө катышуучулардын чөйрөсүн ашкерелөөдө кыйынчылыктарды жаратат, бул алардын айрым бөлүктөрүн жоопкерчиликтен качууга мүмкүндүк берет (мисалы: интернет-аянтчалардын операторлору, администраторлору, координаторлору, мындай бүтүмдөрдү уюштуруучулары); **2)** Интернет тармагында баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берген санариптик валютанын пайда болушу (уюшкан кылмыштуу топтор бир катар мыйзамсыз бүтүмдөрдү жүзөгө ашыруу үчүн шарт түзүшөт, анткени азыркы учурга чейин баңги кылмыштарын акча каражаттарын алуунун адресаты; **3)** маалыматтык технологияларды андан ары өнүктүрүү баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндө ушул категориядагы иштерди табуунун жана иликтөөнүн Заманбап методикаларынын жоктугуна уюшкан кылмыштуу кошуундар тарабынан кылмыш жасоонун модернизацияланган методдорунун пайда болушуна өбөлгө түзөт. **4)** баңги топторунун мүчөлөрүнө карата изин суутпай издөө иш-чараларын жүргүзүүнүн төмөн уюштурулушу, алар боюнча процесстин айрым катышуучуларына таасир көрсөтүү жөнүндө, ошондой эле аларды кылмыштуу иште ашкерелөө максатында баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүү, криминалдык жосундар менен байланышкан, анын ичинде баңги кылмыштарын

жасоонун натыйжасында алынган кирешелерди легалдаштырууга тиешелүү маалыматтар бар; 5) уюшкан кылмыштуу кошундардын мүчөлөрүнөн турган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнүн бүтүндөй кылмыштуу тизмегин нейтралдаштырууга жөндөмдүү, кийин бул чөйрөдө өзүнүн криминалдык ишин калыбына келтирүүгө потенциалдуу мүмкүнчүлүгү болбогон айкалышкан оперативдүү-издөө иш-чараларынын комплекстери тийиштүү деңгээлде иштелип чыкпайт; 6) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү жөнүндө маалыматты жашырууга оперативдүү аппараттын ичинен айрым адамдардын кызыгуусунун фонунда, ошондой эле баңги каражаттарынын жаңы түрлөрүнүн пайда болушунун жана УКТын профессионалдуулугунун өсүшүнүн фонунда кылмыштуу чынжырдын бардык чөйрөсүн белгилөө боюнча; 7) уюшкандык жасалуучу криминалдык жосундардын мүнөзүнүн мыйзамдуулугуна, аракеттердин жогорку координациясына таасир этет, мында кылмыштуу топтун түзүмү аны түзүүчү субъекттердин жеке сапаттарына, кылмыш чынжырындагы айрым аракеттерди аткаруу менен өз ара тыгыз байланышта болбошу мүмкүн болгон өзгөчө түзүмдүк бөлүмдөрдүн болушуна жараша болот, бул сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишин татаалдантат; 8) каралып жаткан чөйрөдө айрым кызмат адамдарын сатып алуунун жана иш боюнча жазык сот өндүрүшүнүн бардык стадияларында, анын ичинде алардын үй-бүлө мүчөлөрүн колдоонун эсебинен УКТын тоскоолдуксуз ишин камсыз кылуу үчүн олуттуу материалдык ресурстардын болушу.

5. Криминалистикалык классификация жана тергөө жагдайларынын дифференциясы баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу иштерди уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусунда иликтөөдө төмөнкү негиздер боюнча жүргүзүлүшү мүмкүн: **1.** Уюшкан кылмыштуу топтун мүчөсүнүн жүрүм-турум модели боюнча тергөө жагдайлары: а) шектүү баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү боюнча кылмыштардын фактысы тууралуу маалыматка ээ жана күнөөсүн мойнуна алуу жөнүндө макулдашууга даяр; б) шектүү иштин жагдайларын билет жана сотко чейинки өндүрүш органдары менен кызматташуу үчүн келишим түзүүгө кызыктар; в) шектүү иштин жагдайларын

жана баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө тиешеси бар адамдардын чөйрөсүн билет, бирок ошол эле учурда кылмышты жашыруу аракеттерин көрүп, кызматташууга умтулат; г) шектүү иштин жагдайларын жана уюшкан кылмыштуу топтун жетекчисин билбейт, бирок тергөөнүн жүрүшүнө тоскоол болууга аракет жасайт; д) шектүү иштин жагдайларын жана уюшкан кылмыштуу топтун лидеринин ким экенин билбейт жана тергөө иштерине каршы аракет көрбөйт; е) шектүү күнөөсүн толук мойнуна алат жана иш боюнча чындыкка төп келген көрсөтмөлөрдү берет.

2. Баштапкы этаптагы тергөө иш-чараларынын этаптары боюнча тергөө жагдайлары: а) ыкчам-иликтөө иш-чаралары жүргүзүлүп, анын натыйжасында кылмыш жөнүндө маалыматтар алынып, материалдар сотко чейинки өндүрүш органдарына өткөрүлүп берилген; б) сотко чейинки текшерүү учурунда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү фактылары аныкталып, тиешелүү адамдар кармалган; в) сотко чейинки текшерүүдө кылмыштардын топтук мүнөзү аныкталган, бирок шектүү адамдар кармалган эмес; г) ыкчам жолдор аркылуу баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнүн фактысы аныкталган, топтук кылмыштуулук жөнүндө маалымат бар, бирок уюшкан топтун мүчөлөрү аныктала элек.

3. Баңги заттарды почта аркылуу жөнөтүүгө байланышкан тергөө жагдайлары: *биринчи топ* – алуучунун маалымдуулугу жана ролу боюнча: а) "түшүнбөгөн алуучу" – жөнөтүлгөн заттын мазмунунан кабарсыз жана байкабастан ортомчулук кызматын көрсөтөт; б) "алуучу-талапкер" – баңги заттарды керектөөчү; в) "алуучу-ортомчу" – баңги заттарды өткөрүүчү; г) "кокусунан алуучу" – баңги заттарды жөнөтүүчү менен байланышы жок адам; *экинчи топ* – алуучу менен жөнөтүүчүнүн ортосундагы байланыш боюнча: а) баңги заттарды жөнөтүүчү жана алуучу белгилүү; б) алуучу белгилүү, бирок жөнөтүүчү белгисиз; в) алуучу белгилүү, бирок жөнөтүүчү тууралуу болжолдуу маалыматтар гана бар; г) алуучу белгисиз, бирок почта аркылуу жөнөтүүгө тиешеси бар адамдардын чөйрөсү аныкталган; *үчүнчү топ* – баңги кылмышынын фактысы жана почта аркылуу жөнөтүүчүнүн өздүгүн аныктоо фактору боюнча.

4. Тергөөнүн ыкмалары боюнча тергөө жагдайлары: а) уюшкан кылмыштуу топтордун

катышуусундагы баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү салттуу ыкмалар менен иликтөөдө; б) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү маалыматтык технологияларды жана криптовалюталар аркылуу мыйзамсыз кирешелерди легалдаштыруу ыкмаларын колдонуу менен иликтөөдө.

6. Уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн териштирүүнүн иштелип жаткан жеке методикасы төмөнкүдөй спецификалык курамдарды камтууга тийиш: **1.** Баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсүн камтыган кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүн талдоо жана билүү. **2.** Жеке криминалисттик мүнөздөмөгө кирген кылмыштардын криминалисттик сунуштамаларынын комплексин билүү, алар кылмыштуу топтордун катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн типтүү тергөөдө чагылдырылат, ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн тергөөнүн жүрүшүндө сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдына коюлган комплекстүү милдеттер, ошондой эле коюлган милдеттерди чечүү максатында өткөрүү үчүн зарыл болгон процесстик жана изин суутпай издөө иш-чараларынын комплексин пландаштыруу жана иштеп чыгуу. **3.** Жеке криминалисттик Методиканын башка структуралык элементтерин эсепке алууну киргизүү зарыл, атап айтканда булар: а) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү жөнүндө иштер боюнча далилденүүгө тийиш болгон жагдайларды аларды жасоонун жаңы тенденцияларын эске алуу менен аныктоо; б) каралып жаткан иштердин категориясы боюнча уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен тергөөнүн ар кандай этаптарында пайда болушу мүмкүн болгон типтүү тергөө кырдаалдарын аныктоо; в) уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги каражаттарды сатуунун ыкмалары жана ыкмалары, аларды коштогон Кылмыштарды жасоо менен катар, атап айтканда кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу. **4.** Уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн тергөөнүн бардык төрт этабында типтүү тергөө кырдаалдарынын калыптанышына жана чечилүүчү

маселелердин өзгөчөлүгүнө таасир этүүчү иштердин бул категориясы үчүн мүнөздүү болгон айрым факторлордун болушун эсепке алуу. 5. Баңги кылмыштарын иликтөөдө ЖКБ тарабынан жасалган милдеттерди чечүү үчүн сотко чейинки өндүрүш органдарынын эксперттик жана башка бөлүмдөр менен өз ара аракеттенүүсүнүн өзгөчөлүктөрү. 6. Уюшкан кылмыштуу кошундар катышкан иштердин ушул категориясы боюнча салттуу жана атайын тергөө амалдарын (кошумча, ошондой эле кайталап) өткөрүүнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн билүү. 7. Зарыл болгон тактикалык ыкмаларды колдонуу жана ыкчам-тактикалык айкалыштарды жүргүзүү үчүн кылмыштуу кошундун лидеринин кылмыш чынжырындагы адамдардын чөйрөсүн аныктоонун өзгөчөлүктөрүн билүү. 8. Тергөөнүн төрт этабынын болушун эске алуу керек, алардын ар бири өз спецификасына ээ, ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: а) УКТнын катышуусу менен баңги аткезчилиги териштирүүдө чогултулган нбону баалоонун өзгөчөлүктөрү; б) баңги аткезчилиги УКТнын катышуусу менен териштирүүгө каршы аракеттенүүнү жоюу чараларынын комплекси; в) нбонун иштери боюнча жазык процессинин катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар.

7. Кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги аткезчилиги иликтөөгө каршы аракеттенүү механизминин криминалисттик аспектиси өзүнүн өзгөчө касиеттерине ээ, бирок ошол эле учурда алар сотко чейинки өндүрүш органдарынын иши менен түздөн-түз байланышкан КЖПКнын жоболорунун ченемдерине негизденүү менен шартталган. Бул тергөөгө каршы аракеттенүүнүн өзгөчөлүгү ага карата төмөнкү ыкмалар болуп саналат: *биринчиден*, каршы аракеттенүү проблемаларына карата, анда баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөө фактысынын өзү төмөнкү жагдайлар боюнча өз алдынча изилдөө предмети катары каралышы керек: бүгүнкү күндө жаңы тенденцияларды эске алуу менен тергөөгө каршы аракеттенүү деп баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн жашыруунун формаларынын жана ыкмаларынын кеңири спектри гана эмес, ошондой эле адамдардын ар кандай категориялары тарабынан жүзөгө ашырылып жаткан тергөөнүн милдеттерин

чечүүгө тоскоолдук кылууга багытталган иштин жетишерлик кеңири мазмундук; *экинчиден*, баяндалганга жараша жүзөгө ашырылуучу иш-аракеттердин системасынын өзү жана тергөөгө каршы аракеттенүүдө кызыкдар жактардын иши төмөнкүлөрдү өзгөртүүгө алып келет: жазык процессинин катышуучуларынын ортосунда коомдук мамилелерге каршы аракеттенүүнүн жүрүшүндө пайда болуучу укуктук режимди; белгилүү бир чөйрөнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоонун пайдаланылуучу укуктук каражаттарынын чөйрөсүн өзгөртүү, техникалык каражаттарды пайдаланууну кеңейтүү, бул учурда чыр-чатактуу кырдаалдардын шарттарында иштеген тергөө субъекттери үчүн атайын криминалисттик сунуштамаларды иштеп чыгууну талап кылат; *үчүнчүдөн*, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн тергөөгө каршы аракеттенүүнү илимий-методикалык мүнөздөн изилдөө талап кылынат, анткени азыркы учурга чейин тергөөгө каршы аракеттенүүнүн ыкмаларын, түрлөрүн жана формаларын аныктоочу критерийлерге тиешелүү маселелер келип чыгат; *төртүнчүдөн*, уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн тергөөдө маалыматтык технологиялардын процесстик формаларын ишке ашыруу жана өнүктүрүү менен байланышкан проблемалардын пайда болушу компьютердик маалыматтын мүнөздүү негизги касиеттерин эске алуу менен мындай көрүнүштөргө каршы аракеттенүү боюнча комплекстүү криминалистикалык сунуштамаларды иштеп чыгууну талап кылынат; *бешинчиден*, кылмыш түзүмдөрүнүн катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн катышуучуларынын кеңири чөйрөсү специфика болуп саналат, айыпталуучудан (шектүүдөн) тышкары алар бир жагынан: жабырлануучулар, күбөлөр, эксперттер, адистер, котормочулар, экинчи жагынан булар: сотко чейинки өндүрүш органдарынын субъекттери, прокурорлор, сот, мамлекеттик бийлик органдарынын өкүлдөрү болушу мүмкүн, бул дагы криминалдык-криминалисттик анализдин объектиси болуп саналат; *алтынчыдан*, кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү жөнүндө иштер боюнча тергөө аракеттерин

жүргүзүүнүн жүрүшүндө каршылык көрсөтүүнү жеңүүнүн өзгөчө ыкмаларын эске алуу зарыл: криминалистика тарабынан иштелип чыккан жана иштелип чыккан методдордун жана ыкмалардын ар кандай спектрин колдонуу, бул КЖПКнын ченемдеринде чагылдырылат; криминалдык жосундарды жасоонун ыкмаларын технизациялоону жана модернизациялоону эске алуу менен атайын техникалык каражаттарды колдонуу; иш-аракеттердин өндүрүшүн кыйла натыйжалуу уюштурууга карата тактикалык ыкмаларды иштеп чыгуу жана колдонуу, аны пландаштыруу, аларды өндүрүүнүн ордун жана убактысын жана тергөө аракеттеринин катышуучуларынын курамын аныктоо; *жетинчиден*, кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү тергөөдө кылмыштын изин жашыруу сыяктуу каршылык көрсөтүүнүн мындай формасында төмөнкүлөр олуттуу мааниге ээ: адистер тарабынан иштелип чыккан уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусу менен иштердин ушул категориясынын өзгөчөлүктөрүнүн криминалисттик мүнөздөмөсү, анын ар кандай этаптарындагы типтүү тергөө кырдаалдарын эске алуу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү иликтөөнүн сунуш кылынган алгоритмдери: изин суутпай издөө иш-чаралары менен айкалышта Криминалистиканын заманбап мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу; баңги каражаттарын жана материалдык объектилерди жашыруунун типтүү ыкмаларын билүү; жалган жол менен тергөө жүргүзүү үчүн материалдык жагдайды инсценировкалоо белгилери.

8. Уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүү менен байланышкан чаралардын комплексин кабыл алуу сунушталууда: 1) бүгүнкү күндө баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүүгө жана коомдун жана мамлекеттин жашоосунун башка чөйрөлөрүнө уюшкан кылмыштуулуктун катышуусу талап кылынат: баңги кылмыштуулугуна жана мамлекеттин улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирген уюшкан кылмыштуулуктун башка өзгөчө коркунучтуу түрлөрүнө каршы аракеттенүү боюнча атайын комплекстүү тармактар аралык мыйзамдарды кабыл алуу; 2) КЖПКга тийиштүү оңдоолорду киргизүү зарыл

деп эсептейбиз, анда 31¹-баптан тышкары атайын издөө иш-чараларынын өзүнчө комплекси баяндалууга тийиш, алар бир катар талаптарды сактоо менен далилдик база катары таанылышы мүмкүн, ошондой эле аларды ишке ашыруу механизми берилген. Бирок, бул учурда колдонулган технологияларды жана каражаттарды жана ыкмаларын өзү "өтө жашыруун" деген гриффин астында ыкчам-издөө иши жөнүндө Мыйзамга карата Нускамада баяндалышы логикалуу. Мындай мамиле атайын тергөө иш-аракеттеринин алкагында аны жүргүзүүнүн өзгөчөлүгү жана татаалдыгы менен түшүндүрүлөт, бирок ошол эле учурда баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөө үчүн олуттуу мааниге ээ; 3) Кыргыз Республикасынын КЖПКнын 3-бапына тактикалык айкалышта жүргүзүлгөн комплекстүү атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүгө карата өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү негиздүү болуп саналат. Бул үчүн тергөөчүнүн, судьянын алдында мындай түрдөгү өтүнүчтөрдү кароонун тартибин жана шарттарын, аларды өткөрүүнүн процесстик жол-жоболорун жана мындай жыйынтыктарды пайдалануунун өзгөчөлүктөрүн иштеп чыгуу керек; 4) автор сунуштаган КР ЖПКнын 31¹-бапында автор тарабынан каралган атайын изин суутпай издөө иш-чараларын (атайын операция түрүндө) өткөрүүнүн комбинациясынын формасын интеграциялоо зарыл, анда аларды өткөрүүнүн жалпы тартибин, шарттарын жана процесстик жол-жоболоштурууну баяндоо зарыл. Жана "кылмыштуу топко киргизүү" атайын тергөө аракеттерин, ошондой эле "ыкчам эксперимент" жана "контролдук сатып алуу" сыяктуу изин суутпай издөө иш-чараларын камтыйт; 5) БИИ жөнүндө Мыйзамдын жаңы Нускамасында айрым өзгөчө криминалдык жосундар боюнча жүзөгө ашырылуучу өзгөчө өндүрүштүн моделин түзүү талап кылынат деп эсептейбиз, алар уюшкан кылмыштуу топтун курамында баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү таандык болгон мамлекеттин коопсуздугуна коркунуч туудурган; 6) иште сунуш кылынган новеллаларды ишке ашыруу үчүн КЖПКнын башка ченемдерине: далилдердин булактарына жана статусуна, сотко чейинки өндүрүш стадиясында арыздарды жана билдирүүлөрдү өндүрүүнүн жана текшерүүнүн өзгөчө тартибине карата

толуктоолорду киргизүү талап кылынат, анткени баңги каражаттары менен мыйзамсыз операция жүргүзүү жөнүндө алгачкы маалыматтарды дайыма эле албай туруп, оперативдүү кызматкерлер атайын ыйгарым укуктар жүктөлгөн жазык-процесстик иштин субъекти катары атайын оперативдүү иш-чараларды жүзөгө ашыруучу оперативдүү аппараттын кызматкерин кошкондо, баңги бизнесине кылмыштуу кошуундардын катыштыгын аныктай алышат; атайын тергөө аракеттеринин алкагында атайын издөө жана оперативдүү иш-чараларды атайын иш-чараларга катышкан; 7) наркобизнес чөйрөсүндө коомдо жана мамлекетте болуп жаткан олуттуу өзгөрүүлөрдү жана тенденцияларды эске алуу менен "кызматташуу жөнүндө процессуалдык макулдашуу" сыяктуу институтту киргизүү талап кылынат, бул уюшкан кылмыштуулук тарабынан жасалган баңгиликке кыйла натыйжалуу каршы турууга мүмкүндүк берет. Ушуга байланыштуу ЖПКда КР ЖПКнын "Кызматташуу жөнүндө процессуалдык макулдашуунун" жаңы 58¹-багына киргизүү талап кылынат, анда төмөнкүлөр каралышы керек: процессуалдык макулдашууну түзүүнүн шарттары, тартиби, аны бекитүүнүн тартиби, прокурордун, адвокаттын, шектүүнүн жана соттолуучунун ишин укуктук жөнгө салуу; 8) уюшкан кылмыштуу кошундардын катышуусу менен баңги кылмыштуулугуна каршы аракеттенүү менен түздөн-түз тыгыз байланышкан, бирок ошону менен бирге биздин көз карашыбыз боюнча изин суутпай издөө иш-чараларын жүргүзүүнүн башка комбинациясын түзүү жолу менен интеграциянын жаңы формаларын кайра карап чыгууну жана иштеп чыгууну талап кылган атайын тергөө аракеттерин мыйзам чыгаруучу тарабынан каралган кароо өзгөчө мааниге ээ.

9. Автор баңги заттарды контролдук жөнөтүүнү жүргүзүүнүн төмөнкү негизги шарттарын сактоо талап кылынат деп эсептейт, алар төмөнкүлөр болуп саналат: 1) мындай оперативдүү иш – чараларды жүргүзүү үчүн негиздерди сактоо-бул чет мамлекеттердин башка тергөө кызматтары тарабынан укук коргоо органдарына келип түшкөн оперативдүү маалыматтын болушу, ошондой эле тиешелүү органдар баңги заттарды тапкан учурда; 2) компетенттүү органдардын ортосунда макулдашуулар түзүлгөн мамлекеттер же

эл аралык келишимдер бар болгон мамлекеттер менен чектеш аймактар аркылуу баңги заттарды жөнөтүүгө, алып өтүүгө, сатууга контролду белгилөө; 3) алар таандык болгон адамдын (адамдардын) өзү жок болгон учурда баңги заттарды табуу фактысын жазууга жана кылмышкерлерди издөө боюнча чараларды көрүүгө; 4) иш-чаралардын комплексин, анын ичинде: баңги топтоонун (бирикменин), ташуу, сатуу каналынын кошо катышуучуларын; аларды процесстик кармоо боюнча; өлкөгө экстрадициялоо чараларын көрүү боюнча тактикалык операцияларды жүргүзүү; 5) кылмыштуу тизмектин уюштуруучусун белгилөө боюнча чаралардын комплексин кабыл алуу; 6) катуу конспирация түзүү жана кылмыштуу тизмектин бүткүл маршруту боюнча тийиштүү жашыруун контролду камсыз кылуу жана баңги заттарды алып өтүүнүн бардык этабында баңги заттарды алып коюу үчүн шарттарды түзүү; 7) компетенциясына баңгиликке каршы аракеттенүү кирген башка кызыкдар кызматтар менен макулдашылган, анын ичинде (зарыл болгон учурда) жана башка мамлекеттерден ушундай операцияны ишке ашыруу боюнча аракеттердин планын иштеп чыгуу; 8) башка кызыкдар кызматтар менен өз ара аракеттенүүнү, анын ичинде эл аралык жана улуттук деңгээлдерде жүргүзүлүүчү тактикалык операциялардын алкагында өз ара аракеттенүүнү жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берүүчү иш-чараларды өткөрүүнү техникалык жактан камсыз кылууга карата чараларды көрүү; 9) кырдаалдын потенциалдуу мүмкүн болгон өнүгүшүнө талдоо жүргүзүү жана аларга жол бербөө боюнча чараларды көрүү же тартылган күчтөрдү жана каражаттарды жашырындoo жана нейтралдаштыруу ыкмаларын өркүндөтүүнү эске алуу менен эң аз тобокелдик менен натыйжа алуу; 10) пландаштырылып жаткан оперативдүү иш-чара баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндө адистешкен уюшкан топтун криминалдык ишинин заманбап формаларына, атап айтканда эсептөө техникасын пайдаланууга негизденүү менен жүргүзүлүшү керек, бул баңги заттарды контролдук жеткирүүнү башка изин суутпай издөө иш-чаралары менен өз ара байланышта жүзөгө ашырууда терең талдоо жүргүзүүнүн зарылдыгын пайда кылат; 11) кылмыштуу баңги топторунун мүчөлөрүн кармоо

баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү иштери боюнча оперативдүү-тактикалык комбинациянын алкагында: оперативдүү экспериментти, контролдоуучу берүүнү, контролдоуучу сатып алууну жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө каралышы керектиги негиздүү болуп саналат. Баңги заттарды контролдоп жеткирүү баңги бирикмелеринин жана баңги топторунун катышуучуларын табууга жана ашкерелөөгө, чалгындоо-издөө иш-чараларын жүргүзүүнү талап кылган, эреже катары, башка өлкөлөрдүн укук коргоо органдарынын катышуусу менен, анын ичинде атайын операция формасында баңги заттарды контролдоп жеткирүү маанилүү жана көп колдонулуучу ыкчам ыкма болуп эсептелгендиктен, тергөө судьясынын санкциясын алуу милдеттүү шарт болуп саналбашы керек.

10. Уюшкан кылмыштуу кошундарга натыйжалуу каршы туруу максатында баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү криминалдык ишмердүүлүктүн негизги чөйрөсү болуп саналган төмөнкү чараларды көрүү талап кылынат: КР КЖПКнын "атайын тергөө аракеттери" бөлүмүнөн алып салуу зарыл, 220 берененин 9, 10 пп. " кылмыш чөйрөсүнө киргизүү жана (же) кылмыш ишин имитациялоо", ошондой эле "контролдоуучу камсыздоо " жана аларды төмөнкү жагдайлар боюнча сотко чейинки өндүрүш этабында атайын изин суутпай издөө иш-чаралары катары кароо: уюшкан кылмыштуу кошундарга, анын ичинде криминалдык баңги бизнеске каршы аракеттенүү жолу менен мамлекеттин улуттук коопсуздугун камсыз кылуунун деңгээлин жогорулатуу максатында каралып жаткан изин суутпай издөө ишине макулдук берүү үчүн катышуучулардын кеңейишине байланыштуу болушу мүмкүн болгон (мисалы: тергөө судьясы, тергөө бөлүмүнүн башчысы, прокурор) кесепеттерди объективдүү жана субъективдүү жагдайлардан улам, анын ичинде баңги топторуна киргизилген адамдар үчүн эске алуу талап кылынат деп эсептейбиз. Натыйжалуу атайын тергөө иш-аракети болгондуктан, кылмыш чөйрөсүнө киргизүү жана (же) кылмыш ишин имитациялоо бир топ татаал конструкцияны түзөт, ал оперативдүү иштеп чыгуунун элементтеринин бири болуп саналат, анын ичинде уюшкан кылмыштуу кошунду бузуу жана ашкерелөө

операциялары да бар. Мында, КР КЖПКнын 237-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, ыйгарым укуктуу орган кылмыш чөйрөсүнө киргизүүнүн жүрүшүндө да, анын аягында да өз ишинин отчетун жана бардык материалдарын тергөөчүгө берүүгө милдеттүү, бул бир жагынан келишим боюнча жашыруун көмөк көрсөткөн адамдардын жана оперативдүү кызматтардын штаттык кызматкерлеринин мындай иш-чараларга, анын ичинде башка иштер боюнча дагы андан ары катышуусу үчүн тобокелдикти жаратышы мүмкүн, экинчи жагынан мыйзам чыгаруучу тарабынан "бардык материалдар" көрсөтмөсү негизсиз, анткени кылмыш звеносунун уюштуруучулары жана башка катышуучулары белгиленбеген шарттарда баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү фактысы боюнча айрым гана эпизоддор ачылган учурда башка коркунучту четтетүү зарылчылыгы келип чыгат, анткени алардын жашыруун иши улантылышы керек, анда сурак жүргүзүүдө мындай адамдардын маалыматтары ачыкка чыгарылышы мүмкүн.

Издөнүүчүнүн жеке салымы диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктары автордун жеке өзү алгандыгында. Коргоого алып чыгуучу жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөлөрдүн натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн жыйынтыктары кылмыш – жаза процесси, криминалистика, ыкчам-издөө ишмердүүлүгү курстарын окутууда, Ош Мамлекеттик Университетинин студенттери үчүн диссертациялык изилдөөнүн алкагында каралган бөлүмдөрдө колдонулду, бул киргизүү актысы менен тастыкталат. Коргоого коюлган негизги теориялык иштеп чыгуулар жана жоболор автор тарабынан илимий иш-чараларда берилген отчеттордо чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган негизги жыйынтыктар РИНЦтин рецензиялануучу басылмаларынын тизмесине кирген журналдарда жарыяланган илимий алты макалада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Иштин түзүмү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен шартталган, киргишүү, үч бапты, тийиштүү жети бөлүмдү, корутунду, практикалык сунуштамалар жана адабияттардын тизмесин камтыйт.

1 БАП. УЮШКАН КЫЛМЫШТУУ ТОПТОР ТАРАБЫНАН ЖАСАЛГАН БАҢГИ ЗАТТАРДЫ МЫЙЗАМСЫЗ ЖҮГҮРТҮҮГӨ БАЙЛАНЫШТУУ КЫЛМЫШТАРДЫН КРИМИНАЛИСТИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

1.1. Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнүн криминалистикалык мүнөздөмөсү

Укук коргоо органдары тарабынан кабыл алынган чаралардын айкын жетишсиздигинин фонунда баңгиликтин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү КМШ өлкөлөрү үчүн глобалдык проблема болуп кала берген шартта, бул чөйрөдөгү илимий иштеп чыгуулар юридикалык коомчулуктун көңүл чордонунда болоору шексиз.

Ошентип, айрым кылмыш түрлөрүн иликтөө методикасын өркүндөтүү жана тергөө иштерине каршы аракеттенүүнүн ар кандай аспектилери боюнча олуттуу фундаменталдык салым кошкон окумуштуулар төмөнкүлөр болуп саналат:: Т. В. Аверьянова, О. Я.Баев, Э. У.Бабаева, Р. С.Белкин, А. Н.Васильев, Т. С.Волчецкая, И. А. Возгрин, В. К. Гавло, Ф. В. Глазирова, А. В. Дулова, Л. Я. Драпкина, А. А. Закатова, В. Д. Зеленский, Зуйков, Е. П. Ищенко, В. Н. Карыгодин, А. Н. Колесниченко, В. И. Комиссарова, С. И. Коновалова, Ю. Г. Корухова, В. П. Лаврова, И. М. Лузгин, Ю. Ляхов, С. П. Митричев, А. И. Михайлов, И. А. Николайчука, В. А. Образцова, А. С. Подшибякина, Н. И. Порубова, Л. А. Прохоров, Е. Р. Россинская, Н. А. Селиванов, Н. И. Хлюпин, А. А. Хмыров, В. И. Шиканов, К. И. Порубов, А. Д. Гаухман, Н. П. Яблоков, О. Д. Ким, Бирсугорова, А. А. Исаев, К. А. Исаева, Е.Н. Бегалиев.

Баңгилик көйгөйлөрүн жана баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан маселелерди изилдөөгө көптөгөн авторлордун эмгектери

арналган. Алардын арасында, эң оболу, төмөнкү окумуштууларды белгилеп кетүү зарыл: В.М. Алиев, Х.Д. Аликперов, Ю.М. Антонян, Р.О. Авакян, Л.Н. Анисимов, Р.С. Белкин, Б.С. Болотский, С.В. Бородин, В.И. Брылев, А.Г. Волеводз, Е.В. Воронова, А.А. Габиани, Э.Г. Гасанов, А.Я. Гришко, К.К. Горяинов, Г.М. Миньковский, Г.М. Меретуков, А.А. Музыка, А.В. Наумов, В.И. Омигов, С.В. Полубинская, Э.Ф. Побегайло, В.П. Ревин, Л.И. Романова, Т.А. Боголюбова, А.Г. Бронников, В.И. Брылев, В.С. Бурданова, А.А. Габиани, Э.Г. Гасанов, С.А. Данильян, Б.Э. Закиров, Г.М. Меретуков, Л.П. Николаева, В.И. Омигов, А.Б. Соловьев, М.Л. Прохорова, Н.Г. Шурухнов жана баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы күрөшүү маселелерин иштеп чыгууга чоң салым кошкон башка окумуштуулар.

Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү тармагындагы кылмыштарды иликтөө методикасынын айрым аспектилерине В.Г. Гаврилов, А.И. Гуров, В.И. Диденко, Е.П. Ищенко, Т.М. Клименко, Т.Б. Куликова, Н.И. Николайчик, В.И. Пархоменко, С.А. Роганов, А.Н. Сергеев сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектери арналган.

Наркобизнес тармагында иш алып барган уюшкан кылмыштуулукту изилдөө көйгөйүнө И.А. Астапова, Н.Э. Абдукаримова, В.И. Брылев, Г.М. Меретуков, А.Ю. Шапошников сыяктуу окумуштуулардын эмгектери арналган.

Ошону менен бирге, уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу кылмыштарды иликтөө методикасына арналган учурдагы изилдөөлөр бул тармак үчүн маанилүү болгон бардык маселелерди толук камтый албайт. Себеби, наркобизнес менен күрөшүүдө коомдун жана мамлекеттин колдонуп жаткан чараларынын жетишсиздигин азыркы кырдаал гана тастыктап турат.

Мындан аркы илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн актуалдуулугу жана зарылчылыгы диссертациялык изилдөөнүн кириш бөлүгүндө автор тарабынан келтирилген далилдер аркылуу да ырасталат.

Жалпысынан КМШ өлкөлөрүндөгү жана жекече Кыргыз Республикасындагы криминогендик кырдаал, атап айтканда, бул социалдык-

коркунучтуу көрүнүшкө каршы аракеттенүү боюнча көрүлгөн чаралардын бардык спектрине карабастан, баңги каражаттарын даярдоо жана таратуу менен байланышкан көйгөйлөрдүн андан ары курчушу жөнүндө күбөлөндүрүп тургандыгын белгилей кетүү керек

Коомдогу туруксуздуктун күчөшү, жашоо деңгээлинин прогрессивдүү төмөндөшү, коомдун бир бөлүгүнүн, өзгөчө жаштардын, адеп-ахлактык багыттарын жоголушу калктын андан ары баңги затташуусу жана аны менен тыгыз байланышта баңги кылмыштуулугунун өсүшү, баңги бизнесинин прогрессивдүү өнүгүшү үчүн шарттарды түзүүнү улантууда, бул албетте Кыргызстандын улуттук коопсуздугуна коркунуч туудурган факторлордун бири болуп саналат.

Баңгизатка байланыштуу кылмыштуулук дээрлик бардык жерде көбөйүүдө. Кылмыштуу топтордун аракеттерин уюштуруунун кесипкөйлүгү өсүүдө, баңги заттарын саткандардын саны өсүүдө, мында баңги бизнесинин кеңейиши кылмыштардын башка түрлөрүнүн көбөйүшүнө алып келет.

Ошондуктан акыркы жылдары баңгизаттарды жүгүртүү чөйрөсүндөгү кылмыштарды ачуу жана иликтөө проблемаларына криминалистика жаатында, анын ичинде бир топ көп иштер арналганы логикалуу. Бирок тажрыйба көрсөткөндөй, баңги кылмыштуулугу тынымсыз өсүп жаткан учурда баңги кырдаалынын татаалдашынын жалпы тенденциясы криминалистикадан баңги заттарын жүгүртүү чөйрөсүндө кылмыштарды ачуу жана иликтөө практикасын илимий-методикалык жактан камсыз кылуунун комплекстүү системасын иштеп чыгууну талап кылат.

Мында баңги кылмыштуулугунун абалы жана деңгээли менен байланышкан маселелерди да Эске албай коюуга болбойт, алар чындыгында бул чөйрөдөгү реалдуу көрүнүштү чагылдырбайт, бул баңги бизнесине каршы аракеттенүүнүн натыйжалуу чараларын иштеп чыгууну тереңдетет. Ошондуктан, Н.Э. Абдукаримова менен макул болбоо кыйын [1, 394 б.], себеби ал негиздүү түрдө "баңги кырдаалын баалоодо көйгөйлөрдүн бар экендигин белгилөө зарыл, тактап айтканда: *биринчиден*, мамлекеттик түзүлүштөрдөн алынган

статистикалык көрсөткүчтөргө сын көз караш менен кароо керек, анткени алардын ишмердүүлүгү баңгилик маселеси менен байланыштуу, жана бул төмөнкү факторлордон улам келип чыгат: а) келтирилген маалыматтар баңги кырдаалынын чыныгы абалын чагылдырбайт жана көп учурда мындай жыйынтыктар бири-биринен кыйла айырмаланып турат, бул каралып жаткан тармактагы кырдаалга объективдүү баа берүүнү кыйындатат; б) бул көйгөй баңги кылмыштуулуктун жашыруундуулугу жогору болгон шартта, наркологиялык коопсуздукту камсыздоону өзүнүн өзгөчөлүгүнө алган мамлекеттик органдардын ишинин төмөнкү натыйжалуулугу менен байланыштуу; в) мамлекеттик түзүлүштөрдүн, анын ичинде укук коргоо органдарынын криминалдашуусу, алардын ишмердүүлүгүнө баңги кылмыштуулукка каршы күрөшүү, ошондой эле баңгизатка көз каранды адамдарды аныктоо, дарылоо жана реабилитациялоо кирет. *Экинчиден*, илимпоздордун арасында баңги кырдаалынын түзүмдүк элементтерине карата ар кандай көз караштардын болушу, негизинен, изилденүүчү тармактын максаты менен милдеттерине болгон ар башкача ыкмаларга байланыштуу. Ошондуктан, алар тарабынан колдонулган параметрлер көбүнчө кылмыштуулукка карата жалпы криминологиянын жана ага байланыштуу тармактардын алдында турган милдеттердин толук комплексин камтыйт. Баңги кырдаалы баңгиликке каршы күрөшүү механизмдеринин комплекстүү түзүлүшүнүн бир элементи катары каралышы керек. Ошондуктан, наркотизмдин негизги курамдык бөлүктөрүнүн бири катары баңги кырдаалын мониторинг кылуу маанилүү, анткени анын мүнөздөмөсү аркылуу биз наркотизмдин жалпы абалы, деңгээли, түзүмдүк курамы, динамикасы жана багыттары, ошондой эле баңги кылмыштуулук жөнүндө так маалымат ала алабыз” деп айтат [1, 394 б.].

Шексиз, баңги кырдаалынын курчушу баңги бизнесинин жалпы кылмыштуулук менен болгон байланышынын күчөшү жана уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн, анын ичинде этностук негизде түзүлгөн топтордун, мыйзамсыз баңги жүгүртүүдөгү үстөмдүк позицияларын ээлөөсү

менен тыгыз байланыштуу. Бул кылмыштуу тармакта иш алып барган адамдардын кесипкөйлүк деңгээли жана уюшкандыгы жогорулап, бул өз кезегинде кылмыштуу топторго жасалып жаткан баңги кылмыштарынын көлөмүн жана масштабын интенсивдүү түрдө кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк берүүдө.

Ошону менен бирге, баңги рыногунун түзүлүшүндө олуттуу өзгөрүүлөр байкалууда. Дүйнө жүзүндө жүргүзүлүп жаткан баңгиге каршы саясатка карабастан, жашыруун жолдор менен синтетикалык баңги каражаттарын өндүрүүнүн көлөмү өсүп, акыркы илимий жетишкендиктер активдүү колдонулуп жатат. Ал тургай, жаңы баңги заттарын табуу жана аларды өндүрүүнүн өнүккөн технологияларын иштеп чыгуу максатында өз алдынча илимий изилдөөлөрдү каржылоо практикасы кеңири жайылууда. Мурдагы примитивдүү жана төмөн өндүрүмдүү нарко-мануфактуралардын ордуна заманбап өндүрүш жайлары келип чыкты. Алардын катарына чакан, мобилдүү лабораториялардан тартып, жогорку квалификациялуу адистер тейлеген ири ишканаларга чейин кирет. Дүйнөлүк нарко-рыноктогу синтетикалык баңги каражаттарынын үлүшүнүн өсүшү эл аралык баңги бизнесинин бул түргө басым жасашы менен түшүндүрүлөт. Бул тенденциянын негизги себеби – укук коргоо органдары үчүн синтетикалык баңгизаттарды алардын өндүрүү, ташуу жана сатуу сыяктуу мыйзамсыз жүгүртүү стадияларынын бардык баскычтарында аныктоо кыйла татаал экени.

Учурда бар болгон синтетикалык баңгизаттардын ар түрдүүлүгү жана жаңы, буга чейин белгисиз аналогдорду синтездөө мүмкүнчүлүгү өндүрүүчүлөргө "кара" рыноктун талабына тез ылайыкташууга шарт түзүүдө. Химик-адистер баңги каражаттарынын курамдык бөлүктөрүн өзгөртүү аркылуу жаңы түрлөрүн жаратып, аларды улуттук мыйзамдарда тыюу салынган жана көзөмөлгө алынган заттардын тизмесине киргизилген эмес деп эсептөө мүмкүнчүлүгүн колдонушууда.

Биз илимпоздордун көз карашын бөлүшөбүз, анткени кылмыштарды иликтөө ыкмасында кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмө (мындан

ары – ККМ) маанилүү элемент болуп саналат. Анткени дал ушул ККМ аркылуу белгилүү бир кылмыштуу аракетке мүнөздүү өзгөчөлүктөр ачылып, алар далилдөөгө тийиш болгон жагдайлардын чегинен чыгат.

А.А. Бессонов да туура белгилегендей, кылмыштарды иликтөөнүн өзгөчө ыкмаларын иштеп чыгуу дал ушул кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө негизделет [2, б. 115-119].

Ошого карабастан, бүгүнкү күнгө чейин кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) илимпоздор-криминалисттер арасында талкуунун жана талаш-тартыштын борборунда калууда. Биздин көз карашыбыз боюнча, ККМдин маңызын түшүндүрүүдө үч негизги ыкманы белгилөөгө болот. *Биринчи топтогу* илимпоздор ККМге жөн гана аныктама берип, анын мазмундук курамына токтолбойт (булардын катарына А.Н. Колесниченко, И.М. Лузгинаны киргизүүгө болот). *Экинчи топтогу* окумуштуулар ККМдин түзүмдүк элементтерин милдеттүү түрдө бөлүп көрсөтүү жана алардын өзгөчөлүктөрүн талдоо керек деген пикирди карманышат (мисалы, И.Ф. Пантелеев, А.Н. Васильев, И.Ф. Герасимов, Н.П. Яблоков). *Үчүнчү багыт* катары ККМдин болушуна шек келтирген илимпоздордун позициясын белгилөө орундуу деп эсептейбиз. Алардын катарына Р.С. Белкинди кошууга болот, ал кийинчерээк криминалистикада мындай категорияны өз алдынча бөлүп көрсөтүүнүн зарылдыгын четке каккан. Криминалистиканын теориясындагы негизги ыкмалар жөнүндө төмөндө кеңири баяндап беребиз.

Илимпоздордун басымдуу бөлүгү кылмыштын криминалистикалык методикасынын негизинде кылмыш-жаза укуктук квалификациясы жатат деген пикирге кошулушат. Анткени дал ушул квалификация далилдөөнүн предметинин мазмунун аныктайт, башкача айтканда, иликтөөнүн багытталган негизги жагдайларынын чөйрөсүн белгилейт жана анын өзгөчөлүктөрү жеке криминалистикалык ыкмалардын мазмунуна олуттуу таасир этет.

Кылмыш-жаза укугунун криминалистикалык методика үчүн негизги мааниге ээ экендиги тууралуу ойду көптөгөн криминалисттер билдирген. Маселен, А.Н. Колесниченко өз эмгектеринин биринде төмөнкүдөй жазган:

«Тергөө жана анын методикасында аныктоочу ролду кылмыштын квалификациясы ойнойт, ал иликтөөнүн так милдеттерин белгилөөгө мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде тиешелүү ыкмалардын колдонулушуна таасир этет. Кылмыш-жаза укугунун жоболору кылмышты иликтөөдө аныкталышы керек болгон жагдайларды туура аныктоого жардам берет» [3, 12 б.].

Бул маселеге кайрылып, И.М. Лузгин төмөнкүдөй жыйынтыкка келген: «Белгилүү бир кылмыш түрлөрүн иликтөө иликтенип жаткан кылмыштын объективдүү өзгөчөлүктөрүнө, анын юридикалык белгилерине жана жасалган шарттарына көз каранды», ошондой эле кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык укуктун нормаларынын кылмышты иликтөө ыкмасына тийгизген маанилүү таасирин белгилеген [4, 9-10 б.].

Кылмыш-жаза укугунун нормаларынын кылмышты иликтөө ыкмасындагы аныктоочу ролун тааныганга негиз бар, анткени уюшкан топтор тарабынан жасалган, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан кылмыштарды ачууда жана иликтөөдө алардын кылмыш-жаза укуктук мүнөздөмөсүн түзгөн маалыматтарсыз натыйжалуу жыйынтыкка жетүү мүмкүн эмес.

Кылмыштын кылмыш-жаза укуктук белгилери, айрыкча, анын алгачкы этабында издөө, идентификациялоо жана далилдөө милдеттерин чечүү үчүн зарыл. Ошону менен катар бул белгилер кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүн толуктап, анын негизинде версияларды түзүү, ыкчам иликтөө иш-чараларын жана тергөө аракеттерин пландаштыруу, кылмыштарды ачуу жана иликтөөнүн оптималдуу программасын аныктоо, ошондой эле кылмыш ишин жүргүзүүдө башка маанилүү маселелерди чечүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт.

Ушуга байланыштуу, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү жеке иликтөө ыкмасынын элементтеринин бири катары көп жолу илимий талкуулардын предмети болуп келген.

Р.С. Белкиндин пикири боюнча, белгилүү бир кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү бар деген ой жаңылыштуу. Р.С Белкиндин

айтымында, “бул мүнөздөмө эмес, конкреттүү кылмыштын сүрөттөлүшү гана; ал өзүнүн өзгөчө мүнөзүнө байланыштуу бардык окшош кылмыштарга жайылтылышы мүмкүн эмес” [5, 688 б.].

Анын көз карашы боюнча, «белгилүү бир кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө практикалык зарылдык жок, анткени ал кылмышты иликтөө ыкмасынын элементи катары криминалистикалык мүнөздөмөнүн аткарган өзгөчөлүктөрүн камсыз кыла албайт» [6, 318 б.].

Ошол эле учурда, Р.С. Белкин, И.Е. Быховский, А.В. Дулов "кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө кызыгуу эч качан төмөндөгөн эмес" деп белгилешкен [7, 56-58 б.].

Илимий адабияттарга сереп салуу бул криминалисттик категориянын маанилүүлүгү жөнүндө ар кандай көз караштар айтылганын көрсөтүп турат. Айрым изилдөөчүлөр аны "илимий негизде иштелип чыккан, кылмыштын белгилүү түрлөрү жөнүндө багыт берүүчү маалыматтарды камтыган маанилүү жалпыланган жана өз ара байланышкан маалыматтар тутуму" [8, 6-8 б.], "криминалистикалык фантом" [9, 219-224 б.], "ыктымалдык модель" [10, 24 б.], "кылмыштуу ишмердүүлүктүн ийри чагылдырылган күзгүсү" [11, 73-79 б.] деп мүнөздөшкөн.

Биз мындай ар түрдүү мамилелердин болушу кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн актуалдуулугун тастыктайт деп эсептейбиз. Бул байланыштуу, биз Г.К. Захаровдун оюн колдойбуз [11, 73-79 б.]. Ал мындай деп жазган: "...илимий талкуулардын курчтугу жана мүнөзү, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө болгон жогорку кызыгуу бул концепциянын келечегине ишеним менен кароого негиз берет" [11, 73-79 б.].

Акыркы илимий эмгектерди талдоо көрсөткөндөй, кылмыш таануу жаатындагы илимпоздор арасында басымдуу көз караш кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүн (ККМ) белгилүү бир категориядагы кылмыш иштерине мүнөздүү типтүү белгилердин маалыматтык модели катары кароо болуп саналат [12, 24-31 б.]. Бул модель туруктуу мыйзамченемдүү байланыштар менен мүнөздөлөт.

Д.Д. Каплундун кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) кылмыштарды иликтөөнүн алгачкы этабында белгисиз жагдайлар боюнча версияларды түзүүгө негиз берет деген пикири негиздүү деп эсептелет [13, 91-93 б.].

Мамлекеттердин улуттук коопсуздугу үчүн баңги каражаттарынын жайылуу багытында жаңы тенденциялар өзгөчө кооптонууну жаратууда. Азыркы учурда баңги бизнесинде маалыматтык технологиялар жаатындагы жетишкендиктер кеңири колдонулуп жатат. Интернеттеги маалыматтык-коммуникациялык тармактардын заманбап мүмкүнчүлүктөрү баңги кылмышкерлерине баңгизаттарды сатууда байланышсыз жана анонимдүү иш алып барууга шарт түзүүдө, мында төлөм электрондук төлөм каражаттары аркылуу жүргүзүлөт. Бул кылмыштуу технологиялардын көзөмөлдөө кыйын болгон мыйзамсыз ишмердүүлүк ыкмалары укук коргоо органдарынын баңги бизнесине каршы күрөшүү аракеттерин кыйла татаалдатууда.

Биз А.Н. Григорьевдин көз карашын бөлүшөбүз, ал бесконтакттык жол менен баңги каражаттарын сатуу менен байланышкан кылмыштарды ачуу жана иликтөө өтө татаал маселе экенин белгилеген. Бул объективдүү жана субъективдүү факторлордун татаал комплекси менен шартталган. Ошондуктан, кылмыштуулукка каршы күрөшүү теориясы жана практикасы үчүн мындай кылмыштарды иликтөөнүн кеңири иштелип чыккан криминалистикалык методикасын түзүү өтө актуалдуу маселе болуп эсептелет [14, 14-19 б.].

Мындай тенденциялар, биздин көз карашыбыз боюнча, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) мазмундук түзүлүшүнө түздөн-түз таасир этпей койбойт, бул өз кезегинде көпчүлүк учурда ККМди кайра карап чыгуу жана аталган тармактагы кылмыштарды иликтөөнүн натыйжалуу методикасын иштеп чыгуу зарылдыгын шарттайт. Заманбап илимий көз караштарды жалпылоо [15, 180-185 б.; 16, 217 б.; 17, 243 б.; 18, 90 б.; 19, 79-82] ККМдин негизги багытын аныктоо боюнча ар кандай позициялар бар экенин көрсөтүп турат.

- сотко чейинки өндүрүштүн баштапкы этабында жетиштүү маалымат жок болгон учурда, иликтөөнүн жүрүшүндө маанилүү ролду ойной турган белгисиз жагдайлар боюнча эң ыктымалдуу версияларды түзүүгө мүмкүндүк берет;

- кылмыштуу кол салуунун предмети тууралуу маалымат алууга шарт түзөт;

- уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн (УКТ) укук коргоо органдарынын атайын кызматтарына каршы күрөшүүдө колдонгон каражаттары (ыкмалары), методдору жана ыкмалары жөнүндө маалымат камтыйт;

- кылмыштын издик көрүнүшүн чагылдырат;

- кылмыш жасалган чөйрө жана шарттар жөнүндө маалымат алууга мүмкүндүк берет;

- кылмышкердин инсандык өзгөчөлүктөрүн таанып-билүүнү шарттайт;

- кылмышты жасоо ыкмасын ачып берүүгө көмөктөшөт;

- далилдерди алуунун булагы болуп саналат.

Мында аталган элементтер жалпыланган түрдө же өз-өзүнчө бөлүнүп көрсөтүлүшү мүмкүн.

Илимий булактарды талдоонун негизинде, көпчүлүк авторлор кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн төмөнкү элементтерин белгилейт:

- типтүү тергөө кырдаалдары, алар баштапкы маалыматтардын мүнөзүн чагылдырат;

- кылмышты жасоо ыкмасы;

- кылмышты жашыруу ыкмасы, анын ичинде маскировка;

- кылмыштын типтүү материалдык издери жана алардын ыктымал жайгашкан жерлери;

- кылмышкердин инсандык мүнөздөмөсү;

- кылмыштын жасалган шарттары (жери, убактысы жана башка жагдайлар).

Башка көз карашты карманган илимпоздор кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө төмөнкү элементтерди да кошот:

- калктын укук коргоо органдарына көмөктөшүү деңгээли;

- типтүү тергөө кырдаалдарынын мүнөздөмөсү;
- бул кылмыш түрүнүн жайылышы жана динамикасы.

Бирок, бул элементтерди кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө кошуу, биздин көз карашыбыз боюнча, башка мүнөздөмөлөрдү — кылмыш-жаза укуктук жана криминологиялык мүнөздөмөлөрдү кайталоого алып келиши мүмкүн. Бул болсо, акырында алардын ортосундагы чектерди бүдөмүктөтүп, орун алмаштырууга алып келет.

И.Ф. Пантелеевдин пикиринде, «... кылмыштардын түрлөрүнө мүнөздүү кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүндө кылмыш таануу үчүн маанилүү элементтер канчалык көп жана деталдуу камтылса, ал ошончолук мазмундуу жана тергөө практикасында баалуу болот» [20, 9-10 б.]. Ага иликтөөнүн натыйжалуулугуна таасир эте ала турган ар кандай элементтер кириши мүмкүн. Анын негизги элементтерин тактоо жана толуктоо кылмыштар боюнча криминалистикалык билимдердин деңгээлине түздөн-түз көз каранды. Белгилүү бир кылмыш түрлөрүнүн кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн ар бир элементинин маанилүүлүгү алардын бул кылмыштарды иликтөөдөгү ролу менен аныкталат.

А.Н. Васильев жана Н.П. Яблоков кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүн (ККМ) караштырганда, ага далилдөөнүн предметинин бардык суроолорун киргизген эмес. Ошол эле учурда, конкреттүү жеке методикалардын мазмунун мындан ары ачып көрсөтүүдө далилдөөнүн предмети өзүнүн түзүмдүк өз алдынчалыгын сактап калган [21, 425 б.].

И.Ф. Герасимов жеке криминалистикалык методикалардын түзүмүндө далилдөөнүн предметин өзүнчө элемент катары бөлүп көрсөтүүнүн зарылдыгы бар деген көз карашты карманат [22, 328 б.].

Өз эмгектеринде А.П. Белкин төмөнкүлөрдү белгилеген: «Кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн мазмуну далилдөөнүн предметинин бардык элементтерин камтышы керек, ошол эле учурда алар белгилүү бир кылмыш категориясын иликтөөгө мүнөздүү болгон өзгөчөлүктөрдү эске алышы зарыл. Бул маселени башкача чечүү, сөзсүз түрдө, кылмыштын

криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн толук эместигине алып келет, анда далилдөөнүн айрым элементтери камтылбай калышы мүмкүн. Бул өз кезегинде, кылмыш жөнүндө криминалистикалык көз карашта толук кандуу жыйынтык чыгарууга тоскоол болот» [23, 47 б.].

Бул позицияны бөлүшүү менен, уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн түзүмү далилдөөнүн предметинин ушул кылмыштар үчүн эң мүнөздүү элементтерин камтышы керек деп эсептейбиз.

Ошондой эле, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү тергөө, эксперттик, ыкчам-иликтөө жана соттук практикага негизделиши зарыл деп эсептейбиз. Бул мүнөздөмө кылмыштарды иликтөө методикасы аркылуу практикада колдонулат жана анын иштелип чыгышы үчүн негизги баштапкы база болуп эсептелет.

Ушуга байланыштуу, профессор Р.С. Белкин туура белгилегендей, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү илимий жана практикалык жактан өзгөчө мааниге ээ болот, эгерде анын элементтеринин ортосунда мыйзамченемдүү корреляциялык байланыштар жана көз карандылыктар аныкталса жана алар сандык көрсөткүчтөр аркылуу чагылдырылса [9, с. 221-222]. Мына ошондо гана бул мыйзамченемдүү байланышы бар маалыматтар тергөө версияларын иштеп чыгуу, тергөө аракеттерин жана ыкчам-иликтөө чараларын пландаштыруу үчүн негиз боло алат [6, 316 б.]. Бул өз кезегинде, кылмышкерлерди аныктоо жана иликтөө ишинин натыйжалуулугун жогорулатат.

Албетте, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн бардык түзүмдүк элементтери үчүн корреляциялык байланыштар аныкталса, бул оптималдуу болмок, анткени бул тергөө версияларынын ыктымалдуулугун так аныктоого жана алардын эң ыктымалдуу варианттарын биринчи кезекте текшерүүгө мүмкүндүк берет. Бирок, версиялардын ыктымалдык көрсөткүчтөрүнөн көзкарандысыз түрдө, алардын бардыгын иштеп чыгуу жана

мүмкүнчүлүккө жараша параллелдүү же ырааттуу түрдө текшерүү зарыл. Бул тергөөчүнүн карамагындагы күч жана каражаттарга байланыштуу болот. Версия түзүү процесси – бул ыктымалдык процедура, ар бир версия өз алдынча ыктымалдык категория болуп эсептелет жана анын мүмкүнчүлүк деңгээлине карабастан, текшерүүгө алынууга тийиш. Ошондуктан, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү анын ар кандай варианттарында дагы кылмыш таануу теориясынын негизги компоненти болуп саналат. Бул мүнөздөмө тергөө версияларынын издөө, түшүндүрүү жана аныктоо мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого өбөлгө түзөт. Анын түзүмдүк элементтери сандык көрсөткүчтөрүнө карабастан, башка факторлор менен бирге версия түзүү процессин оптималдаштырат жана белгисиз маалыматтарды тактоого көмөктөшөт.

Кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн мазмунуна, илимпоздордун басымдуу бөлүгүнүн пикири боюнча, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан кылмыштар үчүн төмөнкү элементтер кирет:

- кылмыш жасоонун типтүү ыкмалары жөнүндө маалымат;
- тергөө иштерине каршы күрөшүү ыкмалары;
- кылмыштуу ишмердүүлүктүн жана кылмыштуу кол салуунун предмети (мисалы, синтетикалык баңги каражаттары);
- бул кылмыштарды жасаган адамдардын мүнөздөмөсү;
- кылмыштуу түзүлүш жөнүндө маалымат;
- кылмыш жасоого түрткү берген жагдайлар;
- кылмыш жасалган шарттар жана жагдайлар;
- издик механизм жана кылмыштын реалдуу кесепеттери жөнүндө маалымат.

Бул маселе боюнча терең илимий талаш-тартышка барбастан, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө жана уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалган баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу

кылмыштардын мазмундук курамына карата өз көз карашыбызды сунуштайбыз.

Кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) — бул уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда жасалган баңги кылмыштуулугунун белгилүү бир категориясына мүнөздүү типтүү белгилердин жалпыланган маалыматтык модели.

Анын түзүмдүк элементтери кылмыш таануу үчүн маанилүү жана өз ара мыйзамченемдүү байланышка ээ, бул аны иликтөөнүн предмети катары карап, кылмыштарды иликтөө жана уюштуруу боюнча методологиялык негиз катары пайдаланууга мүмкүндүк берет. ККМ сотко чейинки өндүрүш учурунда далилденүүгө тийиш болгон белгисиз жагдайларга карата иштелип чыккан версиялардын негизинде баңги кылмыштуулугунун тармагындагы кылмыштуу аракеттерди иликтөөнү жана уюштурууну шарттайт.

Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү баңги кылмыштуулугунун боюнча кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө төмөнкү элементтер кириши керек:

Уюшкан кылмыштуу түзүлүштөр (ОУКТ) тарабынан жасалган баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө төмөнкү элементтер кирет:

1. издик механизм жана ар кандай материалдык өзгөрүүлөр (кеңири мааниде), бул баңгикылмышкерлердин жүрүм-турумунун натыйжасында кылмышты даярдоо, жасоо жана жашыруу этаптарында пайда болгон өзгөрүүлөрдү камтыйт, ошондой эле баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү тармагындагы кылмыштуу аракеттердин реалдуу кесепеттери жөнүндө маалыматты камтыйт;

2. кылмыштык ишмердүүлүктүн издеринин чагылуусу: **а)** идеалдык издер – баңгикылмыштардын тармагындагы кылмыштуу аракеттердин ар кандай элементтеринин күбөлөрдүн аң-сезиминде чагылдырылышы; **б)** байланышсыз ("электрондук") издер – компьютердик жана башка санариптик түзүлүштөрдө УКТ тарабынан жасалган наркопреступниктерге байланыштуу маалыматтык

мейкиндикте болгон өзгөрүүлөр, алар компьютердик маалымат түрүндө катталган; **в)** типтүү материалдык издер – баңгикылмышкерлер калган физикалык далилдер жана белгилер;

3. баңгикылмышкерлердин жасоонун типтүү жана өзгөчө ыкмалары жөнүндө маалымат;

4. маалымат булактары, маалыматтын алынуу мүнөзү жана аныкталышы керек болгон маалыматтын өзгөчөлүктөрү – кылмыштуу ишмердүүлүктүн предметинен жана кылмыштуу кол салуунун объектинен келип чыккан маалыматтар;

5. кылмышкерлердин криминологиялык жана криминалистикалык мүнөздөмөсү – белгилүү бир кылмыш түрүн жасаган адамдардын чөйрөсү жана кылмыш издерин калтыруудагы алгоритмдеринин өзгөчөлүктөрү;

6. кылмыштуу түзүлүштүн курамындагы айрым күнөөлүү адамдарды аныктоо алгоритми;

7. УКТ тарабынан жасалган баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча иликтөөгө каршы күрөшүү ыкмалары;

8. УКТ катышуусундагы наркопреступниктердин жасалышына өбөлгө түзгөн жагдайлар жана шарттардын мүнөздөмөсү.

Ошону менен бирге, кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) жогоруда белгиленген элементтеринин ортосунда туруктуу өз ара байланыш болушу зарыл, ал эми алардын сандык көрсөткүчтөрү иликтенип жаткан баңги кылмышынын далилдөө предмети жана чектери менен түздөн-түз байланышта болушу керек. Биздин көз карашыбыз боюнча, ККМдин маанилүү курамдык бөлүктөрүнүн бири кылмышты жасоо ыкмасы болуп эсептелет. Айрыкча кылмышты жасоо ыкмасын кылмыш таануу аспектинде изилдөө өзгөчө мааниге ээ, анткени ал кылмыштуу аракеттин функционалдык тарабына байланыштуу болуп, кылмыштарды ачуу, иликтөө жана алдын алуу үчүн зарыл болгон каражаттарды, ыкмаларды жана методдорду иштеп чыгууга негиз түзөт.

Кылмышты жасоо гана эмес, аны жашыруу ыкмалары боюнча маалыматтар да ККМдин борбордук бөлүгүн түзөт, анткени алар кылмыштуу

ишмердүүлүктүн функционалдык тарабын чагылдырат. Бул негизги белгилерди билбестен, уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги кылмыштарын натыйжалуу иликтөө мүмкүн эмес.

Бекеринен криминалистикада "кылмышты жасоо ыкмасынан – аны аныктоо жана ачуу ыкмасына" деген принцип жок эмес [5, 51-55 б.]. Бул мыйзамченемдүү байланыш кылмышты иликтөөдө жана далилдерди топтоодо негизги методологиялык багыт болуп саналат. Кылмышкер колдонгон ыкмалар тергөөнүн жүрүшүндө иликтөө тактикасын жана стратегиясын түзүүгө, ошондой эле иликтөө ыкмаларын, далилдерди издөө жана баалоо механизмдерин иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Ошондуктан, кылмышты жасоо жана жашыруу ыкмаларын терең изилдөө – натыйжалуу иликтөөнүн негизи болуп эсептелет.

Баңги кылмыштуулугунун түзүмүндө кылмышты даярдоо, жасоо жана жашыруу боюнча аракеттер айырмаланат, алар биригип "кылмышты жасоо ыкмасы" деп аталган тутумду түзөт [24, 10 б.].

Г.Г. Зуйков кылмышты жасоо ыкмасын кылмышты даярдоо, жасоо жана жашыруу боюнча аракеттердин тутуму катары карайт [24, 10 б.]. Ал белгилейт, бул аракеттер сырткы чөйрөнүн шарттары жана кылмышкердин психофизиологиялык өзгөчөлүктөрү менен шартталат. Ошондой эле, алар тиңделген куралдарды, каражаттарды жана кылмыш жасалуучу жер менен убакыттын шарттарын тандалма колдонуу менен байланышта болушу мүмкүн.

Р.С. Белкин бул аныктаманы кылмышты жасоо ыкмасы бирдиктүү кылмыштуу ой-ниет менен бириккен аракеттер тутуму экенин белгилөө менен толуктаган. Башкача айтканда, кылмышкердин иш-аракеттери алдын ала белгиленген максатка жетүүгө багытталган жана кылмышты даярдоо, жасоо жана жашыруу баскычтары бир бүтүндүктү түзөт [5, 33 б.].

Н.П. Яблоков кылмышты жасоо ыкмасына башкача көз карашты карманат. Анын пикиринде, кылмышты жасоо ыкмасы – бул кылмышкердин жүрүм-турумунун объективдүү жана субъективдүү шартталган тутуму, ал кылмышка чейинки, кылмыш жасалган учур жана андан кийинки этаптарды камтыйт. Бул

тутум кылмышкер тарабынан сыртта ар кандай мүнөздүү издердин калыптанышына алып келет, аларды кылмыш таануу ыкмалары жана каражаттары аркылуу изилдөө натыйжасында окуянын маңызын, кылмышкердин жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрүн жана анын айрым инсандык маалыматтарын аныктоого болот [25, 51-52 б.].

Кылмышты жасоо ыкмасынын маңызын аныктоо боюнча терең талаш-тартышка киришпестен, биринчиден, бул биздин изилдөөнүн негизги милдети эмес, экинчиден, бул маселе илимпоз-криминалисттер арасында кеңири талкууланып, ар кандай булактарда чагылдырылган [26; 27].

Биз бул маселе боюнча өз көз карашыбызды билдирип, кылмышты жасоо ыкмасы – бул кылмышты даярдоо, жасоо жана жашыруу боюнча аракеттердин толук комплекси деген илимпоздордун пикирин колдойбуз. Бул көз карашка ылайык, баңги кылмыштарын жасоо ыкмасы – бул баңги кылмышкерлердин белгилүү бир максатка жетүү үчүн бирдиктүү кылмыштуу ой-ниет менен бириккен аракеттер комплексин түзөт. Кылмышты жасоо ыкмаларын билүү тергөөчүгө жана ыкчам кызматкерлерге иликтөөнүн багытын аныктоого, калыптанган жагдайга жараша оптималдуу тергөө версияларын түзүүгө, ошондой эле натыйжалуу тергөө аракеттерин жана ыкчам-иликтөө иш-чараларын жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

Баңги каражаттарын сатуу ыкмаларын талдоо көрсөткөндөй, азыркы этапта үч негизги түрү мүнөздүү:

1. байланышсыз (дистанциялык) ыкма – бул учурда сатып алуучу менен сатуучунун ортосунда түздөн-түз байланыш болбойт, ал эми бүтүм маалыматтык технологиялар аркылуу ишке ашат. Башкача айтканда, баңги каражаттары үчүн төлөм электрондук төлөм тутумдары аркылуу жүргүзүлүп, сатып алуучу белгиленген жерден товарды алып кетет;

2. ортомчулук (кыйыр) ыкма – бул учурда сатуучу менен сатып алуучу ортосунда ортомчулар бар, алар аркылуу баңги каражаттарын берүү жана акча каражаттарын алуу процесси жүргүзүлөт;

3. салттуу ыкма – бул түздөн-түз байланыш аркылуу жүргүзүлүүчү бүтүм, мында баңги каражаттарын өткөрүү алдын ала белгиленген жерлерде ишке ашырылат.

Байланышсыз ыкмада баңги каражаттары интернет-дүкөндөр аркылуу сатылат, алар көп учурда тармактык маркетинг моделинде иштейт.

Мындай схеманын өзгөчөлүгү – анын көп баскычтуу иерархиялык түзүмү, бул өз кезегинде мындай бүтүмгө тиешеси бар адамдардын толук чөйрөсүн аныктоону кыйла татаалдатат.

Баңги каражаттарын сатууда байланышсыз ыкманы колдонуу учурунда кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) элементтеринин маанилүүлүгүнө тийгизген таасири жөнүндө Ю.Г. Головин [28, 42-58 б.], А.А. Битов [29], С.И. Земцова [30, с. 126-122], О.В. Айвазова [31, 153-157 б.] тарабынан кеңири жана деталдуу баяндалган.

Салттуу ыкма менен баңги каражаттарын сатуу – бул аларды сатуу, белек катары берүү, алмашуу, сыйлоо сыяктуу ар кандай жолдор аркылуу белгисиз адамдардын чөйрөсүнө жайылтуу дегенди билдирет. Жашыруун лабораторияларда өндүрүлгөн синтетикалык баңги каражаттарынын сатылышы лаборатория жайгашкан аймакта да, ошондой эле башка райондордо, шаарларда ортомчулар аркылуу түздөн-түз керектөөчүлөргө өткөрүлөт. Кылмыш иштерин талдоо көрсөткөндөй, баңги каражаттары көбүнчө төмөнкү жайларда сатылат: 50% – көчөлөрдө; 20% – батирлерде жана жеке үйлөрдө; 13% – автотранспортто; 9% – баңги көз каранды адамдар чогулган жайларда (притондордо); 8% – түнкү клубдарда жана дискотекаларда.

Синтетикалык баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан кылмыштар үчүн төмөнкү ыкмалар мүнөздүү:

- мыйзамсыз өндүрүү (жашыруун лабораторияларда баңги каражаттарын жасоо);
- баңги каражаттарын контрабандалык жол менен ташуу;
- баңги каражаттарын колдонууга арналган көмүскө жайларды уюштуруу жана кармоо.

Кылмышты жасоо ыкмасын калыптандырууда төмөнкү факторлор олуттуу таасир этет: кылмышкерлердин көндүмдөрү, билими, жөндөмдөрү жана адаттары. "Көндүмдөр жана адаттар адамдын ишмердүүлүгүнүн ажырагыс бөлүктөрү болуп саналат жана кылмыш жасоодо да көрүнүш берет. Алар башка далилдер менен айкалышканда кылмыштуу окуянын көптөгөн маанилүү деталдарын аныктоого мүмкүндүк түзөт. Иликтөө учурунда аныкталган көндүм жана адаттар боюнча өзгөчөлүктөр кылмышка тиешеси бар адамды аныктоо гана эмес, анын буга чейин жасаган башка кылмыштарын табууда да пайдалуу болушу мүмкүн. Ошондой эле, бул белгилер анын күнөөсүн далилдеген маанилүү факторлордун бири болуп кызмат кылат" [32, 207 б.].

Биз жүргүзгөн кылмыш иштерин талдоо көрсөткөндөй, каралып жаткан категориядагы кылмыштардын басымдуу көпчүлүгү алдын ала даярдык менен жасалат. Даярдык иш-аракеттерине төмөнкүлөр кирет: кылмыш жасала турган орунду жана ыкманы тандоо; баңги каражаттарын даярдоо үчүн керектүү каражаттарды жана жабдууларды даярдоо; баңги каражаттарын сактоочу жерди тандоо; сатуу үчүн объекти тандоо; иш-аракеттердин план иштеп чыгуу; кылмышка шериктерди тандоо жана алардын ролдорун бөлүштүрүү.

Баңги каражаттарын сактоо бул заттардын белгилүү бир адамда болушун түшүндүрөт, алар ага таандык же таандык эмес экендигине карабастан. Сактоо жана ташуу төмөнкүдөй жолдор менен жүргүзүлөт: арнайы жасалган же ылайыкташтырылган таңгактарда (кагаз, целлофан); "контейнерлерде" (металл же айнек идиштерде); жашырын жайларда, аларда көп учурда кол манжаларынын издери, заттын калдыктары, микрообъекттер, ошондой эле баңги каражаттарынын бөлүкчөлөрү калат (таңгактын бүктөмдөрүндө, тигиштеринде, бурчтарында).

Баңги каражаттарын жашыруу үчүн колдонулуучу ыкмалар: чемодандардын кош дубалдары; жүргүнчүлөрдүн кийимдери; бут кийимдин таманы; ар кандай буюмдар (статуэткалар, оюнчуктар ж.б.); арнайы тигилген курлар жана жилеттер. Ошондой эле ичке жайгаштыруу жолу менен жашыруу (внутриполостное сокрытие) да кеңири колдонулат.

Биз баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүү боюнча адистешкен ыкчам кызматкерлер арасында жүргүзгөн сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча, баңги каражаттарын сактоо жана жашыруу үчүн эң кеңири колдонулган жерлер төмөнкүлөр экендиги аныкталды: кийим, жеке буюмдар, кош дубалдуу чемодандар жана сумкалар – 85,5%; автотранспорттун салондору жана тетиктери – 3,3%; ичке жайгаштыруу жолу менен жашыруу (внутриполостной ыкма) – 1,9%; бут кийимдин таманы жана ички бөлүктөрү – 1,8%; азык-түлүк продуктуларында – 7,5%.

Баңги каражаттарын мыйзамсыз сатып алуу уурдоо, сатып алуу, белекке алуу, карыздын ордуна алуу же сый катары алуу сыяктуу ар кандай жолдор аркылуу ишке ашырылат. Бул учурда, сатып алуунун максаттары да эске алынат.

Баңги каражаттарын медициналык эмес колдонуу көбүнчө аларды кылмыштуу жол менен сатып алууну шарттайт. Бул жагдай мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндөгү кылмыштар – өндүрүү, сактоо, ташуу, уурдоо, баңги каражаттарын колдонуу үчүн көмүскө жайларды уюштуруу же кармоо менен медициналык эмес колдонуу ортосундагы тыгыз байланышты көрсөтөт. Мындан тышкары, баңги каражаттарын медициналык эмес колдонуу менен баңги заттарды колдонууга тартуу (склонение к потреблению) ортосунда да тыгыз байланыш бар. Бул баңги көз карандылардын өз тааныштарын же туугандарын баңги заттарды колдонууга тартууга умтулуусу менен түшүндүрүлөт.

Ошондой эле, бир катар илимпоздордун пикири менен макул болууга негиз бар. Алардын айтымында, адамдын биологиялык суюктуктарында баңги каражаттары, психотроптук заттар жана алардын аналогдору жогорку концентрацияда аныкталган учурда, бул факт көп өлчөмдө баңги заттарын колдонууга гана байланыштуу эмес. Ал организмде аралашмалардын жана балласттык заттардын топтолуу өзгөчөлүктөрү менен да шартталышы мүмкүн [33; 34].

Ошол эле учурда, баңги каражаттарын, психотроптук заттарды жана алардын аналогдорун колдонуу толугу менен аяктаган учурда, кылмыш-жаза мыйзамы менен корголгон коомдук саламаттыкка коркунуч келтирүүчү жагдай жоюлат, анткени кылмыштын предмети жок болот.

Айрым авторлордун көз карашы көңүл бурууга арзыйт. Анын айтымында, медициналык кызматкер тарабынан башка адамдын организминде баңги каражаттарын, психотроптук заттарды жана алардын аналогдорун мыйзамсыз киргизүү дайыма эле аларды сатуу же мыйзамсыз колдонууга тартуу белгилерин тастыктабайт. Бул жеке адамга каршы багытталган кылмыштык аракет катары каралышы мүмкүн [35, 108-111]. Бул мааниде, криминалистикалык иликтөө ишмердүүлүгү ар дайым ретроспективдүү мүнөзгө ээ болуп, мурунку окуялар боюнча далилдерди топтоо, текшерүү жана баалоого багытталат. Бул учурда далилдөө процессинде чындыкка тиешелүү, жол берилген жана ишенимдүү маалыматтар чоң мааниге ээ болуп, алар жетиштүү көлөмдө болушу керек [35, 108-111].

Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан дагы бир кылмыш тобу – баңги каражаттарын колдонуу үчүн көмүскө жайларды уюштуруу жана кармоо. Баңги каражаттарын колдонуу көбүнчө белгилүү бир шарттарда жана кырдаалда гана мүмкүн болот, бул кылмыштуу аракеттердин жашыруун мүнөзүнө байланыштуу. Ушул максатта атайын көмүскө жайлар түзүлөт же башка жайлар баңги каражаттарын медициналык эмес колдонууга ыңгайлаштырылат. Көмүскө жайларды кармоо көп учурда баңги каражаттарын сатуу жана башка кылмыштарды жасоо менен байланышкан мыйзамсыз киреше булагы болуп эсептелет.

Кылмыш жасалган кырдаал жана анын мүнөзү иликтөө үчүн маанилүү ролду ойнойт. Бул, өзгөчө, наркобизнес менен байланышкан кылмыштардын жайылышына байланыштуу белгилүү бир район, аймак же өлкөдө түзүлгөн социалдык-экономикалык кырдаалга тиешелүү. Кылмыш иштерин талдоо көрсөткөндөй, кылмыш жасалган жер көп учурда кылмышкерлердин аракеттеринин мүнөзүнө жараша аныкталат. Бул аракеттер баңги каражаттарын

сатып алуу, сактоо, өндүрүү, сатуу же ташуу менен байланыштуу болушу мүмкүн. Ошентип, иликтенип жаткан кылмыштардын жасалуучу типтүү жайлары төмөнкүлөр болуп саналат:

1) баңги каражаттарын сатып алуу учурунда: көмүскө жайлар, этностук топтордун жашаган жерлери (цыгандар, тажиктер ж.б.) – 50%; мыйзамсыз өстүрүлгөн талаалар – 16,7%; жапайы өскөн өсүмдүктөрдүн аянттары – 33,3%;

2) баңги каражаттарын сактоо учурунда: жашаган үйлөр, жашыруун жайлар – 72,0%; кийим, адамдын денеси – 28,0%;

3) баңги каражаттарын өндүрүү учурунда: жашаган жана чарбалык жайлар – 83,9%; остүрүү аймактары – 16,1%;

4) баңги каражаттарын ташуу же жөнөтүү учурунда: мейманканалар – 12,5%; вокзалдар – 43,8%; жүктөрдү сактоо камералары – 18,8%; аэропорттор – 6,1%; кийим, адамдын денеси – 18,8%;

5) баңги каражаттарын сатуу учурунда: баңгиге көз каранды адамдардын жашаган жери, көмүскө жайлар – 50,0%; вокзалдар – 16,7%; көчө, кафе, дүкөндөр, түнкү клубдар – 33,3%.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде, каралып жаткан чөйрөдөгү кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) маңызы жана мааниси төмөнкүдөй факторлор менен аныкталат: 1) ККМ маалыматтык негиз болуп саналат, ал кылмыштын жагдайларын аныктоого багытталган версияларды түзүү үчүн негиз болуп, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн (УКТ) катышуусунда иликтөө методикасынын маанилүү мазмундук жана түзүмдүк элементи болуп эсептелет; 2) ККМнин мазмуну – бул илимий ыкмалар, ыкчам-тергөө ыкмалары, кылмышты жасоо жана аны жашыруу ыкмалары жөнүндө маалыматтардын жыйындысы, алар бул категориядагы кылмыш иштерине байланыштуу чогултулган маалыматтардын изилдөөлөрүнүн жана алардын жыйынтыктарын жалпылоонун негизинде түзүлөт. Ошондой эле иликтөөнүн белгилүү бир этабында байкалган жаңы көрүнүштөр эске алынат; 3) УКТ катышкан баңги кылмыштарынын ККМ үчүн кылмыш-жаза

квалификациясынын негизги ролу бар, ал кылмыштын белгилерин аныктоого жардам берип, баңги кылмышкерлердин жекече криминалдык мүнөздөмөсүнүн негизинде ККМге түздөн-түз таасир этет; 4) ККМ кылмыш-жаза процессинде баалоо үчүн маанилүү болгон далилдөө предметин түзгөн кылмыш таануу үчүн маанилүү жагдайларды камтыйт, бул баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн жана УКТ катышкан кылмыш ишмердүүлүгүнө укуктук баа берүүгө жардам берет; 5) ККМ түзүмү жана анын элементтеринин сандык көрсөткүчтөрү динамикалык мүнөзгө ээ жана төмөнкү факторлорго жараша өзгөрүлөт: а) баңги кылмыштарынын түзүмүнүн татаалдыгы жана көп кырдуулугу; б) УКТ катышкан кылмыштуулуктун өнүгүшүндө жаңы модернизацияланган тенденциялардын пайда болушу; в) баңги кылмыштарынын жаңы ыкмалары жана методдору, ошондой эле аларды укук коргоо органдарынан жашыруу жолдорунун өнүгүшү; г) баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн менен байланышкан башка кылмыштар менен болгон өз ара байланышы; д) кылмыштын издик көрүнүшүнүн жана кылмышкерлер колдонгон жашыруу каражаттарынын өзгөчөлүктөрү (мисалы, "электрондук" издердин пайда болушу) б) баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн тармагында УКТ тарабынан жасалган кылмыштардын ККМинде кылмыш-жаза укугу жана криминология боюнча маалыматтар криминалистикалык ыкмалар аркылуу иштелип чыгат. Аталган маалыматтар кылмыш таануу илиминин каралып жаткан чөйрөдөгү негизги милдеттерин чечүүгө багытталган.

Практиканы жалпылоо криминалистикалык мүнөздөмөнүн (ККМ) түзүмдүк элементтеринин ортосунда мүнөздүү жана туруктуу байланыштарды аныктоого мүмкүндүк берди. Бул байланыштардын маанилүү курамдык бөлүгү – алардын өз ара байланышы, атап айтканда: кылмышкердин инсандык мүнөздөмөсү; кылмыштуу кол салуунун предмети; уюшкан кылмыштуу топ тарабынан баңги кылмыштарын жасоо ыкмасы. Туура белгиленгендей, «баңги каражаттарынын, психотроптук заттардын жана алардын аналогдорунун мыйзамсыз

жүгүртүлүшүнө байланыштуу окуяны аныктоо учурунда, эң алгач кылмыш предметинин болушу такталат».

Кылмыштарды аныктоо жана токтотуу процессинде мыйзамсыз жүгүртүүдөн белгилүү бир түрдөгү жана көлөмдөгү баңги каражаттары, психотроптук заттар жана алардын аналогдору табылып, алынат. Бул болсо, кылмыш-жаза мыйзамында тыюу салынган аракетке укуктук баа берүүгө жана аны башка укук бузуулардан айырмалоого мүмкүндүк түзөт [35, 108-111 б.].

Баңги каражаттары менен мыйзамсыз операциялар жүргүзүлгөн жер менен кылмышкердин жашаган жеринин өз ара байланышын талдоо төмөнкүдөй жыйынтыктарды көрсөттү: 81,2% учурларда кылмышкердин туруктуу жашаган жери кылмыш жасалган жер менен байланыштуу эмес; 9,2% учурларда кылмышкердин жашаган жери менен кылмыш жасалган жер дал келген (мисалы, батирде баңги каражаттарын сактоо, сатуу же өндүрүү); 4,2% учурларда кылмышкердин жашаган жери кылмыш жасалган аймакта жайгашкан (мисалы, ошол эле турак жай кварталында же микрорайондо).

Бул анализ наркобизнес менен негизинен башка аймактарда (республикаларда, мамлекеттерде) туруктуу жашаган адамдар алектенерин тастыктайт. Наркобизнеске тиешелүү кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) маанилүү элементтери Уюшкан кылмыштуу ишмердүүлүктүн негизги предмети – баңги каражаттары. Бул атайын көзөмөлгө алынган заттар, алардын айкындалган жүгүртүлүшүнө тыюу салынган, ал эми сактоо, эсепке алуу жана берүү атайын нормативдик актылар менен жөнгө салынат. Белгилей кетсек, баңги каражаттары жана психотроптук заттар Кыргыз Республикасында көзөмөлгө алынуучу "Баңги каражаттары, психотроптук заттар жана алардын прекурсорлорунун тизмесине" киргизилген.

Баңги каражаттарын ар кандай критерийлер боюнча классификациялоонун көптөгөн түрлөрү бар, алардын арасында: адам организминин тийгизген таасири боюнча; химиялык түзүлүшү (курамы) боюнча; өндүрүү максаты боюнча ж.б. Наркотикалык каражаттардын негизги дүйнөлүк классификациясы.

Дүйнө жүзүндө кеңири таралган жана контрабанданын жана жашыруун сооданын негизги предмети болгон баңги каражаттары төмөнкү топторго бөлүнөт: табигый жана синтетикалык опиаттар; каннабис препараттары (марихуана, гашиш); кокаин жана кока өсүмдүгүнөн алынган препараттар; барбитураттар жана башка седативдик-гипнотикалык каражаттар; кичи транквилизаторлор; амфетаминдер жана окшош стимуляторлор; ЛСД жана башка галлюциногендер; көзөмөлгө алынган баңги-аналогу болгон каражаттар; органикалык эриткичтер жана учуучу заттар.

Кылмыш иштерин талдоо көрсөткөндөй, мыйзамсыз жүгүртүүдөн негизинен төмөнкү баңги каражаттары алынат: марихуана; гашиш; опий; героин; амфетаминдер.

Кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) үчүн баңги каражаттары өндүрүлгөн аймактар жана аларды ташуу маршруттары тууралуу маалымат өзгөчө мааниге ээ. Баңги каражаттарынын өндүрүү жана ташуу маршруттары төмөнкү категорияларга бөлүнөт: өстүрүү аймактары – баңги заттар алынуучу өсүмдүктөр өстүрүлүүчү жерлер; өндүрүш аймактары – баңги каражаттарынын иштетилиши жана даярдалуусу жүргүзүлүүчү аймактар; ташуу үчүн транзиттик базалар – баңги каражаттары ташылып өтүүчү убактылуу сактоо жана бөлүштүрүү жайлары; транзиттик жолдор – баңги каражаттары мыйзамсыз жүгүртүлгөн маршруттар; керектөө аймактары – баңги заттары активдүү колдонулган жерлер.

Баңги каражаттарынын өндүрүшү көбүнчө алар өстүрүлгөн аймактарда жүргүзүлөт. Ошол эле учурда, транзиттик база катары кызмат кылган аймактарда баңги каражаттарын керектөө мажбурлук эмес, бирок алардын жайылышы толук мүмкүн. Кеңири таралган баңги каражаттарынын мүнөздүү белгилерин жана алардын сатуу ыкмаларын билүү укук коргоо органдары үчүн наркопреступниктерди аныктоодо жана иликтөөдө маанилүү ролду ойнойт.

Баңгизаттардын жаңы түрлөрүнүн пайда болушу укук коргоо органдарынын борборлоштурулган баңги каражаттарынын коллекциясын түзүү зарылдыгын шарттайт. Мындай база Интерполдун Улуттук Борбордук Бюросу (ИУББ)

негизинде түзүлүшү керек, анда: баңги каражаттарынын ар түрдүү үлгүлөрү, алардын өстүрүү жана өндүрүү аймактары, ташуу маршруттары көрсөтүлүшү зарыл. Бул чара баңги каражаттарын аныктоону жеңилдетип, алардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн токтотуу боюнча аракеттерди координациялоого көмөктөшөт.

Баңги кылмыштарын жасоого шарт түзгөн белгилүү бир жагдайлар криминалистикалык жактан өзгөчө мааниге ээ. Биздин көз карашыбыз боюнча, уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө өбөлгө түзгөн жагдайлар төмөнкүлөр: 1) түрдүү жашыруун иш алып баруу ыкмаларын колдонуу, анын ичинде укук коргоо органдарынын айрым өкүлдөрүнүн көмөктөшүүсү; 2) "чек аралардын ачыктыгы" жана бажы көзөмөлүнөн өтпөстөн коопсуз ташуу каналдарын түзүү мүмкүнчүлүгү; 3) баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн жаңы технологиялар аркылуу өнүгүшү жана өркүндөтүлүшү; 4) жабык турган же жоюлган химиялык жана фармацевтикалык ишканалардын, илимий-изилдөө институттарынын болушу, алар баңги каражаттарын өндүрүүчү жайларга айланып кетүүдө. Бул химия жана фармакология тармагындагы жогорку квалификациялуу адистердин жетиштүү санынын болушу менен да шартталат; 5) кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын кемчиликтери, алар баңги кылмыштуулуктун ар кандай формаларына каршы күрөшүү үчүн кайра каралышы керек; 6) адистештирилген кызматтар тарабынан баңги каражаттарынын мыйзамсыз ташылышын көзөмөлдөө жетишсиз деңгээлде жүргүзүлөт. Бул факторлор наркобизнес менен күрөшүүдө укук коргоо органдары үчүн олуттуу тоскоолдуктарды жаратат жана кылмыштуулуктун бул түрүнүн өнүгүшүнө шарт түзөт; 7) баңги каражаттарын өндүрүү үчүн зарыл болгон компоненттерди сатып алуунун жеткиликтүүлүгү жана ар түрдүүлүгү. Баңги заттарды жасоо үчүн керектүү заттардын алынуусу, өндүрүш процесси жана таратуу маршруттары чийки заттардын булактарынан, ташуу жолдорунан жана сатуу жайларынан көз карандысыз болушу мүмкүн. Кылмыш жасалган шарттардын маанилүү элементтеринин бири – бул баңги

каражаттарынын, баңги курамдуу чийки заттардын, жабдуулардын жана өндүрүш материалдарынын булактарын аныктоо. Мындай булактар болуп төмөнкүлөр саналат: баңги курамдуу дары-дармектерди өндүрүүчү ишканалар (химия-фармацевтикалык заводдор); баңги каражаттарын сатуу же пайдалануу менен алектенген мекемелер (дарыканалар, ооруканалар); химиялык лабораториялар жана өндүрүштөр; химиялык жабдуулар жана реактивдер мыйзамдуу түрдө сатылган жайлар. Бул булактарды аныктоо – кылмыш жасоо убактысы, ыкмасы жана механизми тууралуу маалымат алууга, ошондой эле кылмыштын издерин издөө үчүн жерди тактоого жана кылмышкерлердин мотивдерин аныктоого мүмкүндүк берет; 8) кызмат адамдары жана материалдык жооптуу кызматкерлер тарабынан кызматтык абалынан кыянаттык менен пайдалануу фактылары, мында алар баңги каражаттарын өз кызыкчылыгы үчүн уурдашат; 9) Интернет тармагында баңги каражаттарын жасоо ыкмалары жөнүндө кеңири жеткиликтүү маалыматтардын болушу. Интернеттин ачык булактарында, анын ичинде жашыруун форумдарда жана darknet платформаларында, баңги каражаттарын өндүрүү, алардын курамы жана жасоо жолдору боюнча маалыматтар оңой жеткиликтүү. Бул факторлор кылмыштар менен күрөшүү процессин татаалдаштырып, уюшкан кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн жашыруун жана натыйжалуу жүргүзүүсүнө шарт түзөт.

Интернет тармагында ачык жеткиликтүү режимде баңги каражаттары боюнча маалыматтарды оңой эле табууга болот, мында төмөнкүдөй маалыматтар камтылат: баңги каражаттарынын дозалары жана колдонуу ыкмалары; ири тизмедеги заттар жөнүндө маалымат, алардын арасында расмий түрдө баңги каражаттары катары классификацияланган заттар да, расмий түрдө бул категорияга кирбеген, бирок баңгизаттык таасири бар химиялык кошулмалар да бар; баңги каражаттарын өндүрүү жолдору тууралуу кеңири көрсөтмөлөр; баңги каражаттарын өндүрүү үчүн керектүү баштапкы заттардын баалары жана аларды алуу жолдору; ар кандай баңги каражаттарынын аралашмалары жана алардын колдонуу өзгөчөлүктөрү жөнүндө маалыматтар.

Бул жагдай баңги каражаттарынын жашыруун өндүрүшүнүн жана таралышына көмөктөшүп, жаңы кылмыштуу схемалардын пайда болушуна шарт түзөт.

Туура белгиленгендей, такталган жана деталдуу кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) практикада ийгиликтүү колдонулушу үчүн, анын бардык элементтери өз ара белгилүү бир корреляциялык байланыштар менен байланышкан болушу керек. «Бул мыйзамченемдүүлүктөр боюнча алынган маалыматтар белгилүү бир кылмыш иштеринде типтүү версияларды түзүү үчүн негиз боло алат» [5; 7]. Башкача айтканда, ККМдин түзүмүндөгү туруктуу байланыштар жана алардын өз ара таасири иликтөө процессинде версия түзүүнүн методологиялык базасын түзөт, бул тергөөнүн багытын аныктоого жана далилдерди натыйжалуу издөө иштерин уюштурууга мүмкүндүк берет.

Такталган жана деталдуу кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) практикада ийгиликтүү колдонулушу үчүн, анын бардык элементтери өз ара белгилүү бир корреляциялык байланыштар менен байланышкан болушу керек. «Бул мыйзамченемдүүлүктөр боюнча алынган маалыматтар белгилүү бир кылмыш иштеринде типтүү версияларды түзүү үчүн негиз боло алат». Башкача айтканда, ККМдин түзүмүндөгү туруктуу байланыштар жана алардын өз ара таасири иликтөө процессинде версия түзүүнүн методологиялык базасын түзөт. Бул иликтөөчүгө тергөөнүн багытын аныктоого, кылмыш окуясынын татаал механизмдерин ачууга жана далилдерди натыйжалуу издөө иштерин уюштурууга мүмкүндүк берет. Криминалистикалык маалыматтардын корреляциялык байланышы кылмыш ишин изилдөө жана тергөө процессинде системалуу мамилени камсыздайт, натыйжада кылмыш окуясынын ар кандай элементтери ортосундагы өз ара байланыштарды аныктоо жана тактоо мүмкүн болот.

Криминалистикалык мүнөздөмө түзүүдө баңги кылмыштарын жасоонун жана жашыруу ыкмаларын мүнөздөөдө даярдык иш-аракеттерин өзүнчө бөлүп көрсөтүү зарыл, анткени бул маалымат укук коргоо органдарынын баңги

кылмыштуулугун алдын алуу жана бөгөт коюу ишмердүүлүгү үчүн өтө маанилүү.

Кылмышкерлердин инсандык мүнөздөмөсүн уюшкан топтун курамында караштырууда, алардын тергөөдөн жана соттон качуу боюнча типтүү ыкмалары тууралуу маалыматты берүү зарыл. ККМ детализациясы досудебдик өндүрүштүн органдары үчүн маанилүү болгон жалпыланган маалыматтардын негизинде жүргүзүлөт. Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштар боюнча ККМ жөнүндө маалыматтар кылмыш курамынын бардык объективдүү жана субъективдүү элементтерин далилдөөдө колдонулат.

ККМ боюнча алынган маалыматтарды натыйжалуу колдонуу үчүн төмөнкү багыттарга басым жасоо максатка ылайык: кылмыштуу топтун курамындагы күнөөлүү адамдарды аныктоо; баңги кылмышкерлердин кылмыш чөйрөсү менен болгон көптөгөн байланыштарын изилдөө; баңги кылмыштары жасалган чөйрөнү анализдөө жана кылмыш окуясынын негизги факторлорун аныктоо. Бул ыкмалар кылмышкерлердин уюшкан түзүмдөрү менен болгон байланыштарын ачып берүү жана кылмыш ишин толук кандуу тергөөнү камсыз кылуу үчүн колдонулат.

Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) маанилүү элементтеринин бири – кылмышкердин инсандык мүнөздөмөсү. Р.С. Белкин туура белгилегендей, кылмышкерлердин инсандыгын кылмыш таануу аспектисинде изилдөө – кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүн өркүндөтүүнүн эң актуалдуу багыттарынын бири болуп эсептелет [6]. Бул изилдөө төмөнкү максаттар үчүн маанилүү: кылмышкерлердин жүрүм-турумун жана кылмыштуу мотивациясын аныктоо; кылмышкерлердин өз ара байланыштарын жана уюшкан түзүмдөр менен болгон мамилелерин талдоо; кылмышкерлердин тергөөдөн жана сот адилеттигинен качуу ыкмаларын аныктоо; алардын кылмыш жасоодо колдонгон методдорун жана адаттарын изилдөө. Кылмышкерлердин инсандык

мүнөздөмөсүн кылмыштын мүнөзү жана жасоо ыкмалары менен байланыштырып изилдөө – кылмыш ишин натыйжалуу иликтөөнүн, далилдерди чогултуунун жана уюшкан кылмыштуу топторду аныктоонун негизги факторлорунун бири болуп саналат [6].

Кылмышкердин инсандык мүнөздөмөсү – бул коомдук мааниге ээ болгон сапаттардын жыйындысы, алар анын башка адамдар менен ар кандай жана үзгүлтүксүз өз ара аракеттенүүсүнүн негизинде калыптанат. Бул сапаттар кылмышкерди ишмердүүлүктүн, таанып-билүүнүн жана коммуникациянын субъектиси катары мүнөздөйт. Башкача айтканда, кылмышкердин инсандыгы – анын социалдык чөйрөдөгү жүрүм-туруму, баалуулуктары, иш-аракеттери жана өз ара мамилелери менен түздөн-түз байланышта болот. Бул өзгөчөлүктөрдү иликтөө кылмыш жасоонун себептерин жана шарттарын аныктоодо, кылмышкердин жүрүм-турумун алдын ала божомолдоодо, ошондой эле тергөө процессин натыйжалуу уюштурууда маанилүү [36, 430 б.].

Жеке кылмыштуу жүрүм-туруунун себептерин изилдөөдө кылмышкердин типологиялык өзгөчөлүктөрүн билүү өзгөчө маанилүү. Алардын катарына төмөнкү факторлор кирет: кылмышкердин жашы; мүнөзү жана психологиялык өзгөчөлүктөрү; мурунку кылмыш тажрыйбасынын болушу же жоктугу; кесиптик көндүмдөрү жана жөндөмдөрү; кылмышкердин байланыштары жана чөйрөсү – анын кылмыштуу чөйрөдө болушу мүмкүн болгон адамдардын катмары. Бул маалыматтар кылмышкердин психологиялык портретин түзүү, анын инсандыгын аныктоо жана айыптоону негиздөө, ошондой эле сурак тактикасын жана башка тергөө аракеттерин иштеп чыгууда чоң жардам берет.

Биздин изилдөөнүн маалыматтары боюнча, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштарга катышкан адамдардын жашы 14 жаштан 30 жашка чейин өзгөрүп турат. Жүргүзүлгөн практикалык жалпылоонун негизинде 115 кылмыш иши боюнча 137 адам соттолгон. Бул көрсөткүч баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштар менен алектенген кылмышкерлердин жаш курактык түзүмүн

талдоо жана алардын социалдык-психологиялык мүнөздөмөлөрүн тереңирээк түшүнүү үчүн негиз берет.

Жаш курагы боюнча соттолгондордун бөлүштүрүлүшү: өспүрүмдөр (18 жашка чейинкилер) – 2,2%; 18ден 25 жашка чейинкилер – 44,5%; 25тен 40 жашка чейинкилер – 46%; 40 жаштан жогоркулар – 7,3%.

Иштөө жана окуу боюнча маалыматтар: соттолгондордун ичинен 42 адам гана туруктуу иш ордуна ээ болгон, ал эми калган 30% (жалпы санынан) эч жерде иштебеген жана окубаган. Жогоруда келтирилген маалыматтар көрсөткөндөй, 18 жаштан 30 жашка чейинки адамдар кылмыштарга эң активдүү катышкан катмар болуп саналат. Жалпы соттолгондордун ичинен жаштардын үлүшү 83%ды түзөт. Бирок, бул маалыматтар реалдуу кырдаалды толук чагылдырбайт, анткени жаш баңги колдонгондорду, өндүрүүчүлөрдү жана саткандарды аныктоо жана жоопкерчиликке тартуу өтө татаал процесс болуп саналат. Бул көрүнүш наркобизнес менен алектенген жаштардын жашыруун иштөөсү жана кылмыштуу тармактын конспирацияланышы менен түшүндүрүлөт.

Жүргүзүлгөн кылмыш иштерин талдоо натыйжасында баңги бизнеси менен алектенген адамдардын социалдык-криминологиялык "портрети" төмөнкүдөй сүрөттөлөт: эркектер: орточо жашы – 27 жаш; көпчүлүк учурда үй-бүлөсү бар; туруктуу жашаган жери бар; толук орто билими бар; кесипке ээ; көпчүлүк учурда баңги заттарын колдонушпайт; бир нече жолу соттолгон. Аялдар: орточо жашы – 33 жаш; көпчүлүк учурда үй-бүлөсү жок; туруктуу жашаган жери бар; толук эмес орто билими бар; кесипке ээ; негизинен баңги заттарын колдонушпайт.

Бул көрсөткүчтөр баңги бизнесине тартылган кылмышкерлердин социалдык статусу жана кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү тууралуу жалпы мүнөздөмө берет. Эркектер көбүнчө соттолгон адамдардын катарында болсо, аялдар көбүнчө көмөкчү ролду аткарышат. Ошондой эле, наркобизнеске тартылган адамдардын басымдуу бөлүгү баңги заттарын өздөрү колдонбостон, аны таратуу жана сатууну максат кылышат.

Ошол эле учурда, В.К. Гавло белгилегендей, кылмыш таануу илиминде кылмышкердин инсандык мүнөздөмөсүнө байланыштуу маалыматтар өзгөчө кызыгууну жаратат, айрыкча анын жасалган кылмыш менен байланышын далилдеген жана сыртка байкалуучу белгилери маанилүү болуп саналат [37]. Башкача айтканда, кылмышкердин инсандык мүнөздөмөсү кылмыш жасоого кандайча шарт түзгөнүн жана анын кылмыштуу аракеттер менен байланышын кандайча ачып берерин көрсөтүүгө тийиш. Бул маалыматтар кылмыш ишин иликтөөдө, кылмышкерди аныктоодо жана далилдерди топтоодо негизги факторлордун бири болуп эсептелет.

Өзүнчө категория катары интернет аркылуу баңги каражаттарын саткан кылмышкерлердин инсандык мүнөздөмөсүн бөлүп кароо зарыл. Бул кылмышкерлерге төмөнкү өзгөчөлүктөр мүнөздүү: интернеттин почта жана байланыш тутумдары менен иштөө жөндөмү; компьютердик технологиялар боюнча белгилүү бир билимге ээ болуу; башка адамдар менен оңой ишенимге кирүү жөндөмү; жогорку деңгээлдеги коммуникациялык көндүмдөргө ээ болуу.

Изилденген кылмыштарга байланыштуу кылмышкерлердин инсандык анализи кылмыштардын уюшкан мүнөзүн эске алуу менен жүргүзүлүшү керек. Бул иликтөөдө туруктуу жана сапаттык көрсөткүчтөрдүн жыйындысын аныктоо маанилүү, алар уюшкан кылмыштуу топтун ишмердүүлүгүнүн белгилерин ачып берет. Бул маселе кийинки параграфта кеңири баяндалат, анда уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн негизги белгилери жана алардын иштөө механизмдери талданат.

Илимпоздор тарабынан жүргүзүлгөн баңги көз карандылыгы бар кылмышкерлердин психологиялык портретин анализдөө төмөнкүдөй мүнөздөмөлөрдү ачып берет: 1) Бейимделүүнүн (адаптациянын) жетишсиздиги, айлана-чөйрөгө туура реакция кылбоо; 2) Психологиялык коргоо жана айлана-чөйрөгө болгон мамиле; 3) Социалдык-психологиялык дезадаптация жана жүрүм-турумдагы тенденциялар [38]. Бул анализ баңги көз каранды кылмышкерлердин кылмыштуу жүрүм-турумун түшүнүү үчүн маанилүү. Алардын эмоционалдык туруксуздугу, социалдык байланыштардагы

үстүртөндүк, агрессивдүүлүк жана ишенбөөчүлүк алардын кылмыштуу аракеттерди жасоосунда олуттуу ролду ойнойт. Ошондой эле, формалдуулуктан качууга жана "адилеттикти" издөөгө болгон тенденция көп учурда мыйзам бузуунун негизги мотивдеринин бири катары көрүнөт [38].

Бул жыйынтыктар Г.Г. Шиханцовдун көз карашы менен дал келет, ага ылайык, баңги көз каранды адамдардын мүнөзүндө төмөнкү сапаттар басымдуулук кылат: эгоизм жана өзүмчүлдүк – жеке кызыкчылыктарын башкалардан жогору коюу, башка адамдардын муктаждыктарына жана сезимдерине көңүл бурбоо; ирадалык алсыздык жана чечкиндүүлүктүн жоктугу – аракеттерди көзөмөлдөө жөндөмүнүн начардыгы, каалоолорго оңой жетеленип кетүү; жашыруундук жана эки жүздүүлүк – ички сезимдерин жана ой-ниеттерин башкалардан жашыруу, адамдарды оңой алдоо; айланасындагыларга жана жакындарына кайдыгерлик – социалдык байланыштарды жана жакын мамилелерди баалабоо, жоопкерчиликтен качуу [39, 359 б.]. Бул сапаттар баңги көз каранды адамдардын кылмышка баруусунун социалдык жана психологиялык механизмдерин түшүнүү үчүн маанилүү. Алардын агрессивдүүлүгү жана өзүмчүлдүгү көп учурда кылмыштуу ишмердүүлүктүн негизги себептеринин бири катары кызмат кылат, ал эми эки жүздүүлүк жана жашыруундук болсо тергөө иштерин татаалдандат.

Бул категориядагы иштер үчүн баңги кылмышынын издик көрүнүшүн изилдөө өзгөчө мааниге ээ, айрыкча "электрондук издердин" пайда болушун эске алуу зарыл. "Электрондук издер" – бул баңги кылмышкерлеринин санариптик түзүлүштөрдөгү криминалдык ишмердүүлүгүнүн натыйжалары, алар наркотиктерди сатуу жана финансылык операцияларды жүргүзүү менен байланыштуу. В.А. Мещеряков [40] жана А.Б. Смушкин [41] бул терминди "виртуалдык издер" деп да белгилешет. Бирок алар да бул издер – кылмыш окуясы менен байланыштуу бардык өзгөрүүлөр жана алар компьютердик түзмөктөрдө катталат деген пикирге кошулушат.

А.Н. Григорьев баңги кылмыштарына мүнөздүү материалдык издердин толук тизмесин сунуштайт, алар төмөнкүлөрдү камтыйт: түздөн-түз баңги

каражаты же анын курамында баңги заты бар аралашма; ташуу жана сактоо үчүн колдонулган таңгактар (полиэтилен баштыктар, кагаз биркалар, ар түрдүү түстө боёлгон сүрөттөр жана аталыштар камтылган таңгактар); кол манжалары жана мурду тегерегинен алынган сүртмөлөрдү камтыган пахта тампондору, анын ичинде контролдук үлгү; кийимдин кесиндилери, аларда баңги каражаттарынын калдыктары болушу мүмкүн; баңги каражаттарын сактоо үчүн колдонулган сумкалар; колдонуу каражаттары (шприцтер, чегүүчү түтүктөр, мундштуктар, кальяндар, бонгилер, баңги заттарын камтыган тамекилер жана башкалар); сатуучудан алынган акча каражаттары, анын ичинде контролдук сатып алуунун алкагында берилген акчалар; банк карталары, алар аркылуу сатуучулар сатып алуучулардан акча алышкан; банк карталарынын жана төлөм системаларынын эсеп-чотторунун көчүрмөлөрү; мобилдик операторлордон алынган маалыматтар, алар sim-картанын ээсин жана телефон номерин аныктоо үчүн колдонулат; телефон байланыштарынын детализациясы, анын ичинде баңги каражаттарын сатууга байланышкан номерлерди колдонуу тууралуу маалымат [42, 11-14 б.]. Бул материалдык далилдер баңги кылмыштарын иликтөөдө негизги далил базасын түзүп, кылмышкерлердин ишмердүүлүгүн тастыктоого жардам берет.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

1) *Баңги кылмыштарынын криминалистикалык мүнөздөмөсү* – бул уюшкан кылмыштуу топтор катышкан баңги кылмыштарынын типтүү белгилеринин жалпыланган маалыматтык модели: анын элементтери криминалистикалык жактан маанилүү жана бири-бири менен мыйзамченемдүү байланышка ээ. Бул модель кылмыштарды иликтөөнүн предмети жана методологиялык негизи болуп саналат. Ал кылмыштарды уюштурууну жана тергөөнү камсыз кылат, ошондой эле досудебдик өндүрүш учурунда такталууга тийиш болгон белгисиз жагдайлар боюнча версияларды иштеп чыгууга негиз түзөт.

2) Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнө төмөнкү элементтер

киргизилиши керек: 1) издердин түзүлүү механизми жана материалдык өзгөрүүлөр – баңги кылмышкерлеринин кылмышты даярдоо, ишке ашыруу жана жашыруу стадияларында түзүлгөн бардык материалдык издери жана өзгөрүүлөрү. Бул элемент ошондой эле криминалдык аракеттердин чыныгы натыйжалары тууралуу маалыматты камтыйт; 2) кылмыш окуясынын чагылдырылышынын натыйжалары: а) кылмыш окуясынын субъективдүү чагылдырылышы тармагындагы кылмыш ишмердүүлүгүнүн айрым элементтеринин кылмышка күбө болгон адамдардын аң-сезиминде калган издери; б) байланышсыз ("электрондук") издер – бул баңги кылмыштарынын санариптик чөйрөдө калтырган бардык өзгөрүүлөрү, анын ичинде компьютердик жана башка электрондук түзүлүштөрдө сакталган маалыматтар; в) баңги кылмыштарына мүнөздүү типтүү материалдык издер. 2) баңги кылмыштарын жасоонун типтүү жана спецификалык ыкмалары. 3) Баңги кылмыштарынын маалымат булагы, алынган маалыматтын мүнөзү жана спецификасы – бул кылмыштуу аракеттердин предметине жана объектинге жараша аныкталуучу далилдер. 4) Бул кылмыштарга катышкан адамдардын криминологиялык жана криминалистикалык мүнөздөмөсү, ошондой эле криминалдык издердин түзүлүшүнө катышкан кылмышкерлердин аракеттеринин алгоритми. 5) Кылмыштуу түзүмдүн курамындагы күнөөлүү адамдарды аныктоо алгоритми. 6) Баңги кылмыштар тармагындагы кылмыштардын иликтенишине каршы аракеттенүү ыкмалары, алардын катарына далилдерди жашыруу жана укук коргоо органдарына каршылык көрсөтүү методдору кирет. 7) Кылмышты жасоого өбөлгө түзгөн шарттар жана жагдайлар, алар уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусунда баңги кылмыштарына тармагында кылмыштарды жасоо мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн элементтеринин ортосундагы байланышы. Биздин оюбузча, көрсөтүлгөн элементтердин ортосунда туруктуу өз ара байланыш болушу керек. Мындан тышкары, алардын ар биринин сандык көрсөткүчтөрү иликтенип жаткан баңги

кылмышынын далилдениши керек болгон предмети жана чеги менен түздөн-түз байланышта болушу зарыл.

3) Каралып жаткан чөйрөдөгү кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн (ККМ) маңызы жана мааниси төмөнкүлөргө негизделет: 1) ККМ – бул маалыматтык база, ал тергөөнүн версияларын түзүү, кылмыштын жагдайларын аныктоо жана баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы кылмыштарды иликтөө методикасынын түзүмдүк элементи болуп эсептелет; 2) ККМдин мазмунун түзүүчү маалыматтар – бул илимий жана ыкчам-иликтөө ыкмалары, кылмыштарды жасоо жана жашыруу ыкмалары жана каражаттары жөнүндө маалыматтар. Алар иликтөөлөрдүн жыйынтыктарын жалпылоонун негизинде, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча топтолгон маалыматтардын негизинде түзүлөт. Ошондой эле иликтөө процессиндеги жаңы көрүнүштөр эске алынат; 3) баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан кылмыштар жана УКТ менен байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсү үчүн кылмыш-жаза квалификациясын билүү негизги мааниге ээ. Ал кылмыштын түрдүү белгилерин аныктоого жардам берет жана баңги кылмышкерлеринин ишмердүүлүгүнүн индивидуалдык мүнөздөмөлөрүн ККМге интеграциялоого шарт түзөт. 4) ККМге кылмыштын далилдөө предметине кирген кылмыштык маанилүү жагдайлар киргизилет, бул баңги кылмыштар менен байланышкан кылмыштарга кылмыш-жаза процессиндеги укуктук баа берүүгө жардам берет. 5) ККМдин түзүмү жана анын элементтеринин сандык көрсөткүчтөрү динамикалуу мүнөзгө ээ жана төмөнкү факторлорго көз каранды: а) Кылмыштын түзүмүнүн татаалдыгы жана көп кырдуулугу; б) УКТ катышкан кылмыштуулуктун өнүгүшүндө жаңы модернизацияланган тенденциялардын пайда болушу; в) баңги кылмыштар тармагында жаңы кылмыш ыкмаларынын жана алардын жашыруунун жаңы жолдорунун пайда болушу; г) башка кылмыштар менен болгон өз ара байланыштары; д) кылмыштын издик көрүнүшүнүн жана кылмышкерлер колдонгон жашыруу каражаттарынын

(мисалы, "электрондук" издердин) мүнөздөмөсү. б) баңги кылмыштар тармагында УКТ тарабынан жасалган кылмыштардын ККМинде криминалистика, кылмыш-жаза укугу жана криминология боюнча маалыматтар кылмыш иликтөө ыкмалары аркылуу иштелип чыгат. Бул маалыматтар криминалистиканын тармагындагы негизги милдеттерин чечүүгө көмөктөшөт.

4) Баңги кылмыштарын жасоого шарт түзгөн өзгөчө криминалистикалык мааниге ээ болгон жагдайлар. Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн ишке ашырууга көмөктөшкөн шарттар төмөнкүлөр: 1) түрдүү жашыруун иш алып баруу ыкмаларын колдонуу, анын ичинде укук коргоо органдарынын айрым өкүлдөрүнүн көмөктөшүүсү; 2) чек аралардын "ачыктыгы" жана бажы көзөмөлүнөн өтпөстөн коопсуз ташуу каналдарын түзүү мүмкүнчүлүгү; 3) баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү тармагында жаңы технологиялар аркылуу кылмыштуу ишмердүүлүктүн өркүндөтүлүшү; 4) жабык турган же жоюлган химиялык жана фармацевтикалык ишканалардын, илимий-изилдөө институттарынын болушу, алар баңги каражаттарын өндүрүүчү жайларга айланып кетүүдө. бул химия жана фармакология тармагындагы жогорку квалификациялуу адистердин жетиштүү санынын болушу менен да шартталат; 5) кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын кемчиликтери, алар баңги кылмыштуулуктун ар кандай формаларына каршы күрөшүү үчүн кайра каралышы керек; 6) адистештирилген кызматтар тарабынан баңги каражаттарынын мыйзамсыз ташылышын көзөмөлдөө жетишсиз деңгээлде жүргүзүлөт; 7) баңги каражаттарын өндүрүү үчүн зарыл болгон компоненттерди сатып алуунун жеткиликтүүлүгү жана ар түрдүүлүгү. баңги заттарды жасоо үчүн керектүү заттардын алынуусу, өндүрүш процесси жана таратуу маршруттары чийки заттардын булактарынан, ташуу жолдорунан жана сатуу жайларынан көз карандысыз болушу мүмкүн; 8) кызмат адамдары жана материалдык жооптуу кызматкерлер тарабынан кызматтык абалынан кыянаттык менен пайдалануу фактылары, мында алар баңги каражаттарын өз кызыкчылыгы үчүн уурдашат; 9) Интернет тармагында баңги каражаттарын

жасоо ыкмалары жөнүндө кеңири жеткиликтүү маалыматтардын болушу. Интернеттин ачык булактарында, анын ичинде жашыруун форумдарда жана darknet платформаларында, баңги каражаттарын өндүрүү, алардын курамы жана жасоо жолдору боюнча маалыматтар оңой жеткиликтүү. Бул факторлор баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен күрөшүү процессин татаалдаштырып, уюшкан кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн жашыруун жана натыйжалуу жүргүзүүсүнө шарт түзөт.

1.2. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү жана алардын түрлөрү

Баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүү – өлкөбүздөгү укук коргоо органдарынын алдында турган эң татаал жана көп кырдуу көйгөйлөрдүн бири. Акыркы жылдары бул багыттагы катталган кылмыштардын саны тынымсыз өсүүдө. Ошол эле учурда калктын баңги заттарына берилиши жогорулап, бул өз кезегинде баңги заттарына болгон суроо-талаптын өсүшүнө жана алар менен байланыштуу кылмыштуу активдүүлүктүн күчөшүнө алып келүүдө [43, 25 б.; 44, 184 б.].

Бул көйгөйдүн заманбап маанилүүлүгү ушунчалык жогору болгондуктан, К.С. Кузьминых илимий жүгүртүүгө жаңы жеке теорияны киргизүүнү сунуштаган [45, 52-61 б.]. Криминалистика методологиясы менен алектенген башка изилдөөчүлөр болсо, баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштарды иликтөө ыкмасын, ошондой эле уюшкан жана топтук кылмыштарды иликтөө ыкмасын өзүнчө бөлүм катары өзүнчө изилдөөнү сунушташат [46; 47; 48; 49; 50]. Кээ бир авторлор мындай кылмыштардын топтук мүнөзүнө басым жасашканы менен, бул аспект көбүнчө үстүртөн каралып, терең анализ жүргүзүлбөгөндүктөн, натыйжалуу иликтөө

ыкмаларын иштеп чыгууга олуттуу кыйынчылыктарды жаратууда [51, 459 б.; 52, 24 б.].

Биз Шапошников А.Ю.нун көз карашын колдойбуз, ал баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштарды иликтөөнүн жалпы ыкмаларынын алкагында уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган кылмыштарды иликтөө ыкмасына өзүнчө бөлүм арналууга тийиш деп эсептейт [53, 285 б.]. Бул ыкманын негизинде мындай топтордун кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алган криминалистикалык мүнөздөмө турушу керек.

Бул категориядагы иштерди иликтөө ыкмасын түзүү үчүн топтук баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн ачууга жана иликтөөгө тоскоолдук кылган факторлорду аныктоо өзгөчө маанилүү. Биз жүргүзгөн бир катар булактарга кеңири контент-талдоо жүргүзүүнүн негизинде, топтук баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн каршы күрөшүүгө тоскоолдук жараткан себептердин бүтүндөй бир комплекси бар экенин белгилөөгө болот.

Бул факторлорго заманбап виртуалдык мейкиндиктердин жана маалыматтык технологияларды колдонуу менен жасалуучу кылмыш аракеттеринин кеңири колдонулушу кирет. Бул ыкмалар баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө катышкан адамдардын чөйрөсүн аныктоодо олуттуу кыйынчылыктарды жаратат жана алардын айрымдарынын жоопкерчиликтен кутулуп кетишине шарт түзөт. Мисалы, интернет-платформалардын операторлору, администраторлору, координаторлору жана мындай мыйзамсыз бүтүмдөрдү уюштуруучулар.

Мындан тышкары, санарип валютанын пайда болушу да баңги заттарынын интернет аркылуу мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө өбөлгө түзүүдө. Уюшкан кылмыштуу топтор мыйзамсыз бүтүмдөрдүн бүтүндөй бир катарларын ишке ашырууга шарт түзүп, азыркыга чейин акча каражаттарын алуучу тарапты аныктоого мүмкүндүк бере турган натыйжалуу механизм иштелип чыга элек.

Маалыматтык технологиялардын мындан аркы өнүгүшү уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү

чөйрөсүндө кылмыш жасоонун жаңыланган ыкмаларын пайда кылышына өбөлгө түзүүдө. Ошол эле учурда, бул категориядагы иштерди аныктоо жана иликтөө боюнча заманбап ыкмалардын жоктугу байкалууда. Мындай жагдай баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча атайын кызматтар үчүн олуттуу кыйынчылыктарды жаратып, мыйзамсыз жүгүртүүгө катышкан адамдардын чөйрөсүн аныктоону татаалдатууда.

Белгилей кетүүчү нерсе, наркогруппировкалардын мүчөлөрүнө карата ыкчам иликтөө иш-чаралары жетишсиз деңгээлде уюштурулууда. Бул алардын айрым катышуучуларына таасир этүү жана баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен байланышкан кылмыштуу ишмердүүлүктөрүн, анын ичинде баңги кылмыштарынан алынган кирешелерди мыйзамдаштыруу аракеттерин ашкерелөө максатында жүргүзүлөт.

Ошондой эле, баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн бүтүндөй кылмыштуу чынжырын нейтралздөөгө жөндөмдүү комплекстүү жана айкалышкан ыкчам-иликтөө иш-чаралары талаптагыдай деңгээлде иштелип чыкпай жатат. Бул уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүнүн өздөрүнүн кылмыштуу ишмердүүлүгүн кайра жандандыруу мүмкүнчүлүгүн толугу менен жок кылган механизмдердин жоктугуна алып келүүдө.

Формалдуу мамиле жана ыкчам текшерүү иш-чараларынын төмөнкү сапаты, баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланышкан бардык кылмыштуу чынжырды аныктоо боюнча толук иш жүргүзүлбөгөнү талашсыз. Мунун себеби катары ыкчам аппараттын айрым өкүлдөрүнүн маалыматтарды жашырууга болгон кызыкчылыгы, жаңы баңги заттарынын пайда болушу жана уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн кесипкөйлүгүнүн өсүшү көрсөтүлөт.

Мындан тышкары, уюшкандык деңгээли кылмыштуу аракеттердин жашыруун мүнөзүнө жана кылмыштардын жогорку деңгээлде координацияланышына таасир этет. Уюшкан кылмыштуу топтун түзүмү анын мүчөлөрүнүн жеке сапаттарына, ошондой эле кылмыштуу схеманын алкагында иш алып барган атайын структуралык бөлүмдөрдүн бар экенине жараша өзгөрөт. Бул бөлүмдөр бири-бири менен тыгыз байланышта болбосо да,

кылмыштуу чынжырдын алкагында өз алдынча тапшырмаларды аткарышы мүмкүн, бул өз кезегинде сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишмердүүлүгүн бир топ татаалдатат.

Ошондой эле, УКТнын үзгүлтүксүз ишмердүүлүгүн камсыздоо үчүн олуттуу материалдык ресурстары бар экени белгиленүүгө тийиш. Бул ресурстар белгилүү бир кызмат адамдарынын паракорчулукка тартылышына, ошондой эле кылмыш иши боюнча бардык сотко чейинки тергөө стадияларында УКТ мүчөлөрүнө укуктук жактан коргоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө шарт түзөт. Мындан тышкары, кылмыштуу түзүмдөр өз мүчөлөрүнүн үй-бүлөлөрүнө колдоо көрсөтүү аркылуу алардын туруктуулугун жана байланышын бекемдөөгө умтулушат.

Баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн жайылышында УКТнын активдүү катышуусу менен санариптик технологиялар кеңири колдонулууда. Бул, өз кезегинде, алардын ишмердүүлүгүн жеңилдетүүчү факторлордун жана шарттардын болушуна байланыштуу, ошондой эле укук коргоо органдарынын иликтөө жүргүзүүсүнө каршы туруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууда.

Биз А.П. Суходолов жана А.М. Бычкова тарабынан айтылган көз карашты колдойбуз, алар "баңги заттарын таратуу үчүн Интернет кеңири колдонулушунун бир катар себептери бар: бул анын жеткиликтүүлүгү, пайдалануунун жөнөкөйлүгү, укук коргоо органдарынан жашырынуу мүмкүнчүлүгү... Интернеттин жардамы менен популярдуу социалдык тармактарды, жеке веб-сайттарды, виртуалдык дүкөндөрдү жана кеңири белгилүү мессенджерлерди колдонуу аркылуу тыюу салынган заттарды оңой эле сатып алууга болот" деп белгилешкен [54, 5-17 б.].

Виртуалдык мейкиндиктин УКТнын катышуусу менен баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө тийгизген таасиринин күчөшүн расмий статистика да тастыктоодо. Маселен, Россия Федерациясынын маалыматына ылайык, 2022-жылы баңги заттарын мыйзамсыз өндүрүү, сатуу же жөнөтүү менен байланышкан 51,3 миң кылмыш катталган, жана бул кылмыштардын бардыгы маалыматтык технологияларды колдонуу менен жасалган. Статистикалык

маалыматтар баңги заттарын сатуу боюнча аныкталган фактылардын 47,8% Интернет аркылуу ишке ашырылганын көрсөтүүдө. Бул санарип технологиялардын баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүүдө негизги куралга айланганын жана бул багытта укук коргоо органдарына каршы туруу үчүн кеңири пайдаланылып жатканын дагы бир жолу далилдейт [55].

Баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү жаатындагы дагы бир олуттуу көйгөй жөнүндө А.Н. Берстнев өз изилдөөсүндө белгилейт. Ал мындай деп жазат: «мессенджерлердин иштешин камсыз кылган компаниялар тарабынан end-to-end шифрлөөсүнүн колдонулушу, бул компаниялар Азия, Европа жана АКШ өлкөлөрүндө жайгашкан [56, 62 б.]. Бул жагдай мессенджердин ээсин анда камтылган маалыматты дешифрлөөгө мүмкүндүксүз кылат. Өз кезегинде, мындай абал укук коргоо органдарына ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгүнүн алкагында абоненттердин, анын ичинде МБЖга катышкан адамдардын жазышууларын көзөмөлдөө жана маалымат топтоо мүмкүнчүлүгүнөн ажыратууда». Бул фактор УКТнын мүчөлөрүнө жашыруун иш алып барууга жана баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштуу аракеттерин укук коргоо органдарынын көзөмөлүнөн жашырууга олуттуу шарт түзүүдө.

Эң алгач, кылмыштуу топтун криминалистикалык мүнөздөмөсү эмнени түшүндүрөрүн аныктоо, анын түзүмүн кароо жана кылмыштын криминалистикалык мүнөздөмөсү менен тергөө ыкмасынын өз ара байланышына көңүл буруу маанилүү. В.М. Быков мындай көз карашты карманат: «Кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү – бул топтук кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн түзүмдүк элементи болуп саналат жана эң ыктымалдуу кылмышкерлер жөнүндө маалымат тутумун билдирет» [57]. Бул пикирди А.В. Соловьев да колдойт. Ал баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүн талдап чыгып, кылмышкерлердин инсандык өзгөчөлүктөрү жана кылмыштуу топтор жөнүндө маалымат негизги элементтердин катарына кирерин белгилейт [58]. Бул маалыматтар кылмыштуу

топтордун түзүмүн жана алар менен күрөшүү стратегияларын иштеп чыгууда тергөө жана ыкчам-иликтөө органдары үчүн негизги багыттарды аныктоого жардам берет.

Илимий адабияттарды изилдөө «кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү» термининин колдонулушу боюнча активдүү талкуулар жүрүп жатканын көрсөтөт. Кээ бир окумуштуулар бул терминди колдонууга кескин каршы чыгышат [7, 56-58 б.]. Бирок биз аталган терминдин илимий негиздүүлүгүн жактаган изилдөөчүлөрдүн көз карашына кошулабыз. Алар кылмыштуу топтун криминалистикалык мүнөздөмөсүн кылмыштуу ишмердүүлүктүн бардык этаптарында – анын ичинде алдын ала тергөө стадиясында – топ мүчөлөрүнүн жүрүм-турумун аныктоочу туруктуу белгилердин жыйындысы катары караштырышат [57; 59]. Биз бул аныктаманы кеңейтүүнү сунуштайбыз. Атап айтканда, кылмыштуу топтун криминалистикалык мүнөздөмөсү соттук териштирүү жана жазаны аткаруу процессин да камтыйт, анткени кылмыштуу топтун мүчөлөрү бул этаптарда жеке иштеген кылмышкерлерден айырмаланган өзгөчө жүрүм-турум үлгүлөрүн көрсөтүшөт. Бул жагдай кылмыш топторунун түзүмүн, уюшкандык деңгээлин жана алардын кылмыштуу байланыштарын анализдөөнүн маанилүүлүгүн дагы бир жолу тастыктайт.

Криминалистикада кылмыштуу топторду талдоодо ишмердүүлүк ыкмасы колдонулат, ага ылайык, кылмыштуу ишмердүүлүк бул топтун бардык баскычтарында – түзүлүшүнөн тартып өнүгүүсүнө жана кылмыш жасоосуна чейин – анын негизги фактору болуп эсептелет. Биздин изилдөөнүн алкагында негизги көңүл баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштуу ишмердүүлүккө бурулуп, анын негизинде аталган топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн элементтик курамы талданат.

Кылмыштуу топторду изилдөөдө стратометриялык ыкма да маанилүү орунга ээ, анткени ал топтун ишмердүүлүгүнүн коллективдүү түзүмүнө басым жасайт. Бул ыкма кылмыштуу жыйынтыкка жетүүгө багытталган топтун мүчөлөрүнүн өз ара аракеттенүүсүн талдоону камтыйт [60, 42 б.; 61, 28 б.].

Кылмыштуу топтун түзүлүшүн катмарлуу тутум катары кароого болот, мында топтун ар кандай өнүгүү баскычтарында эң маанилүү элементтер катары функционалдык жана психологиялык түзүмдөр эсептелет. Кылмыштуу ишмердүүлүк бара-бара негизги орунга чыгып, жеке байланыштарды кошо алганда, бардык башка мамилелерди өзүнө баш ийдирет.

Ошондой эле, кылмыштуу топторду изилдөөдө тутумдук талдоо ыкмасын колдонуу келечектүү деп эсептейбиз. Бул ыкма кылмыштуу топту тутум катары кароого мүмкүндүк берип, анда кылмыштуу ишмердүүлүк топтун негизги өзгөчөлүгү болуп эсептелсе, ал эми топ анын түзүмдүк бөлүгү катары каралат [57, 55 б.]. Тутумдук ыкманы колдонуу стратометриялык концепцияга карама-каршы келбестен, тескерисинче, аны толуктап, өнүктүрүп, кылмыштуу ишмердүүлүктүн бардык баскычтарында биргелешкен аракеттердин маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Социалдык психологиянын көз карашынан алып караганда, кылмыштуу топ чакан бейрасмий топ катары классификацияланып, коомго каршы багыты менен айырмаланат. Мындай топтор түзүлүү стадиясында эле кылмыштуу багытка ээ болуп, алардын мүчөлөрү пайда табуу максатында социалдык нормаларды, мыйзамдарды жана адеп-ахлактык принциптерди бузууга жакын болушат [62, 17 б.].

Илимий изилдөөлөрдү талдоонун негизинде биз биргелешкен кылмыштуу ишмердүүлүк деп кылмыштарды даярдоого жана жасоого, издерди жашырууга, кирешелерди мыйзамдаштырууга жана кылмыштуу ишмердүүлүктү колдоого багытталган өз ара байланышкан аракеттер комплексин түшүнүү керек деген тыянакка келдик. Кылмыштуу топтун уюшкандык белгиси – бул туруктуу коммуникациялык жана функционалдык байланыштардын болушу, алар топтун деңгээлине жана түрүнө жараша ар кандай деңгээлде өнүгүшү мүмкүн [63, 205 б.].

Заманбап илимий адабиятта «салттуу кылмыштуу топ» концепциясы чагылдырылып, ал жалпы коомго каршы максат менен бириккен аз сандагы адамдардын бейрасмий бирикмеси катары көрсөтүлөт. Мындай топ, адатта,

максаттардын биримдиги жана коомго каршы багыты менен мүнөздөлөт. Бирок бул аныктама тактоону талап кылат, анткени ал топтун ичиндеги түзүмдүн болушу сыяктуу маанилүү аспекти камтыбайт, ал эми түзүм кылмыштуу топтун криминалистикалык мүнөздөмөсүн түшүнүүнүн негизги элементи болуп саналат [64, 150 б.].

В.И. Батищев туруктуу кылмыштуу топтун мүнөзүн тереңирээк ачып берген аныктаманы сунуштап, анын өзгөчөлүгү катары мыйзамсыз социалдык түзүмдүн болушун белгилейт. Бул түзүмдүн уюшкандык деңгээли топтун топтогон кылмыштуу тажрыйбасына жана жасалган кылмыштардын мүнөзүнө жараша өзгөрөт. Бул контекстте эң маанилүү аспект – топ мүчөлөрүнүн өз ара аракеттенүүсү, алар башка кылмыштуу субъекттер менен референттик байланыштарга негизделип, бул өз кезегинде алардын коомго каршы ишмердүүлүгүн күчөтүп, кылмыштарды жасоодогу кесипкөйлүгүн жогорулатат [59, 120 б.].

Башка изилдөөчүлөр, анын ичинде В.М. Быков, ошондой эле мындай топтордун мүчөлөрүн бириктирген негизги элемент жөн гана өз ара симпатия же достук мамиле эмес, түздөн-түз биргелешкен кылмыштуу ишмердүүлүк экенин белгилешет. Бул пикирди мындай топтордун түзүлүшү жана иштеши белгилүү кылмыштуу максаттарды ишке ашырууга гана багытталгандыгы дагы тастыктайт [57; 61].

Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүн изилдөө маанилүү аспект болуп саналат, анткени бул сотко чейинки өндүрүш органдарына тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн натыйжалуу даярдык көрүүгө, айрыкча сурактын предметин түзүүгө мүмкүндүк берет. Бул маселеге заманбап илимпоздор Е.И. Замылин [65], Д.В. Дейнис [66], О.П. Грибунов [67], С.И. Усачёв [68], Д.Н. Лозовский [69], Л.М. Корнеева [70], М.М. Горшкова [71], И.П. Пилюшин [72], В.С. Удовиченко [73], Е.А. Усачева, Д.А. Чипизубов [74] ж.б. өзгөчө көңүл бурушкан. Бирок бул аспект биздин изилдөөнүн максаттарына кирбегендиктен, биз уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүн суракта колдонулуучу тактикалык ыкмаларды кеңири сүрөттөп берүүнү максат кылган жокпуз.

Учурда уюшкан кылмыштуу топторду изилдөө багытындагы негизги багыттардын бири В.И. Куликов сунуштаган "кылмыштуу ишмердүүлүктүн негизги элементи" концепциясы менен байланыштуу. Анын пикиринде, ар бир кылмыштуу топ белгилүү бир негизги элементке багытталат, ал ошол тарыхый мезгилде экономикалык жактан пайдалуу жана салыштырмалуу коопсуз болушу мүмкүн [64, 150 б.]. Мындай негизги элемент уюшкан кылмыштуулукка мүнөздүү бир же бир нече өз ара байланышкан кылмыштуу аракеттерди камтыйт. Бул мыйзамсыз баңги заттарын жүгүртүү болушу мүмкүн, ошондой эле аймактык таасир зоналарын же экономикалык ресурстарды көзөмөлдөө да негизги элемент катары каралышы ыктымал.

Негизги элемент концепциясы кылмыштуу топтордун адистигин тереңирээк изилдөөгө мүмкүндүк берип, криминалистикалык ыкмаларды иштеп чыгууда маанилүү ролду ойнойт. Бул мамилени негизинде кылмыштуу топтордун ичиндеги басымдуулук кылган кылмыштуу ишмердүүлүк түрлөрүн так аныктоого болот, айрыкча, мыйзамсыз баңги заттарын жүгүртүүгө адистешкен топтор үчүн. Ошондой эле, мындай ыкма аталган топтордун өнүгүү динамикасын, алардын адаптация стратегияларын жана мыйзамсыз ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн ресурстарды кантип пайдаланарын талдоого мүмкүнчүлүк түзөт.

Э. Гасановдун пикири боюнча, наркобизнес баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыштардын көбөйүшүнө гана өбөлгө түзбөстөн, ошол эле учурда көз карандылыкты пайда кылуу аркылуу калктын керектөөчүлүк базасын кеңейтет. Бул көрүнүш кылмыштуу процесстерди күчөтөт. Анын баңги кылмыштуулугу уюшкан кылмыштуулуктун бир түрү катары каралышы керек деген тыянагы азыркы наркогруппалардын маңызын терең түшүнүү үчүн абдан маанилүү [75, 27-30 б.].

Ошентип, мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө катышкан кылмыштуу топтор – бул жогорку деңгээлде уюшкан, коомго каршы түзүмдөр, алардын негизги мотиви өздөрүнүн мыйзамсыз ишмердүүлүгүн кеңейтүү аркылуу максималдуу пайда табуу болуп саналат. Бул топтор так уюштурулган түзүмгө ээ болуп, өлкө

ичинде жана анын чегинен тышкары башка кылмыштуу субъекттер менен туруктуу байланыштарды түзүшөт. Мындай ишмердүүлүк башаламан эмес, тескерисинче, социалдык-экономикалык кризистер, миграциялык саясаттагы кемчиликтер жана эл аралык кылмыштуу түйүндөр сыяктуу ар кандай факторлор менен шартталган.

Кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн негизги элементтерине төмөнкүлөр кирет: жеке курамы (топтун мүчөлөрүнүн саны жана түзүмү); социалдык-демографиялык өзгөчөлүктөрү (курамдын курагы, улуттук жана социалдык статустук өзгөчөлүктөрү); кылмыштуу тажрыйбасы жана адистиги (топ мүчөлөрүнүн мурунку кылмыштары жана адистиктери); лидерлик жана башкаруу түзүмү (жетекчиликтин формасы, ыйгарым укуктардын бөлүштүрүлүшү); өз ара аракеттенүү структурасы (ички жана тышкы байланыштардын мүнөзү); функционалдык жана психологиялык түзүм (ролдордун бөлүштүрүлүшү, мотивациялык факторлор). Бул факторлор кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн аныктоодо, нейтралдаштырууда жана иликтөөдө негизги мааниге ээ.

Уюшкан кылмыштуу топторду бир катар критерийлер боюнча классификациялоого болот, алардын катарына уюшкандык деңгээли, жыныстык жана курактык курамы, мүчөлөрдүн кылмыштуу өткөнү жана коммуникациялык байланыштарынын өзгөчөлүктөрү кирет. Бирок, эң маанилүү элемент – бул мындай топтордун туруктуулугу жана адистик багытынын узак мөөнөткө сакталуусу.

Мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген уюшкан кылмыштуу топтордун адистик багыттары үч негизги категорияга бөлүнөт:

Предметтик адистик – кылмыштуу топ белгилүү бир баңги заттын түрүнө багытталган. Бул өсүмдүк тектүү баңги заттар (мисалы, марихуана, ашийим) же синтетикалык заттар (амфетаминдер, метамфетамин ж.б.) болушу мүмкүн. Бул адистик алкагында топтун ишмердүүлүгү өндүрүүдөн жана ташуудан баштап, сатууга жана баңгизаттарды мыйзамдаштырууга чейин өзгөрүшү мүмкүн.

Функционалдык адистик – кылмыштуу топ баңгизаттардын жүгүртүлүшүнө байланыштуу белгилүү бир операцияларды аткарууга адистешкен. Буга баңгизаттарды ташуу, сатуу түйүндөрүн уюштуруу, жаңы кардарларды тартуу же наркопритондорду башкаруу кирет. Мындай тар адистик кылмыштуу ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун бир кыйла жогорулатат, бул өз кезегинде укук коргоо органдары үчүн аны иликтөө жана ага каршы күрөшүүнү кыйындаштырат.

Аймактык адистик – кылмыштуу топтун ишмердүүлүгү географиялык аймакка жараша чектелген. Бул райондук, аймак аралык же трансулуттук топтор болушу мүмкүн. Эң кооптуу жана татаал структуралар – бул эл аралык кылмыштуу түйүндөр, анткени алар ар кайсы өлкөлөрдө бир нече юрисдикцияда иш алып барып, татаал логистикалык схемаларды түзүшөт жана ар кайсы мамлекеттердин мыйзамдарындагы кемчиликтерди пайдаланышат.

Ушул адистик өзгөчөлүктөрүн эске алуу, кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн эффективдүү аныктоо, аны алдын алуу жана ага каршы күрөшүү үчүн маанилүү.

Кылмыштуу топтордун, өзгөчө мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген түзүмдөрдүн, уюштуруу түзүлүшү, эреже катары, иерархиялык мүнөзгө ээ. Бул түзүлүш топторго туруктуулукту сактоого, функцияларды катышуучуларынын ортосунда бөлүштүрүүгө жана аракеттерди натыйжалуу координациялоого мүмкүндүк берет.

Мындай топтордун социометриялык түзүмү алардын ичиндеги лидерлерди жана негизги катышуучуларды аныктоого мүмкүндүк берет, алар кылмыштуу ишмердүүлүктү уюштурууда жана көзөмөлдөөдө чечүүчү ролду ойношот. Жогоруда келтирилген маалыматтарды эске алуу менен, мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген кылмыштуу топторго каршы натыйжалуу күрөш жүргүзүү үчүн алардын түзүмүн, адистигин жана өнүгүү динамикасын терең түшүнүү зарыл. Бул багытта тутумдук жана тармактар аралык ыкмаларды колдонуу криминалистикалык методдордун сапатын жогорулатып, уюшкан

баңги кылмыштуулугуна улуттук жана эл аралык деңгээлде натыйжалуу каршы турууга көмөктөшөт.

Жөнөкөй уюшкан кылмыштуу топтор, негизинен, өспүрүмдөргө жана жаштарга мүнөздүү социалдык-психологиялык муктаждыктардын негизинде түзүлөт. Мындай топтордун негизги курамын 14 жаштан 20 жашка чейинки адамдар түзүп, алар эмоционалдык жана психологиялык муктаждыктарын канааттандыруу максатында биригишет. Бул муктаждыктардын катарына таанылуу, таандык болуу сезими жана социалдык колдоо кирет.

Өспүрүмдөрдүн коомдон обочолонушу, айлана-чөйрөсүнүн аларды четке кагышы – мындай кылмыштуу бирикмелердин түзүлүшүнүн негизги себептеринин бири болуп саналат. В.Ф. Пирожков белгилегендей, өспүрүмдөр коомдон обочолонгону үчүн компенсация издешет, ал эми кылмыштуу топтор аларга жалган бой жетүү сезимин жана өзүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат [76, 80 б.]. Мындай өзүн-өзү ишке ашырууга жана психологиялык коргоого умтулуу өспүрүмдөрдүн коомго каршы жана кылмыштуу ишмердүүлүккө тартылышына өбөлгө түзүшү мүмкүн.

Жөнөкөй уюшкан кылмыштуу топтор катуу иерархияга ээ эмес. Мындай топтордо даана белгиленген лидер ар дайым боло бербейт, ал эми кылмыш жасоо боюнча чечимдер, негизинен, жамааттык талкуунун жана өз ара макулдашуунун негизинде кабыл алынат. Бул топтордун ичиндеги башкаруу демократиялык көрүнүштө болушу мүмкүн, бирок практикада алардын кылмыштуу ишмердүүлүгү жетиштүү деңгээлде пландалып жана уюштурулуп жүргүзүлөт, болгону алар формалдуу түзүмгө ээ эмес жана татаалыраак кылмыштуу түзүмдөргө караганда эркин аракеттенишет.

Кылмыш жасоонун стили жана "кол жазмасы". Мындай топтордун кылмыш жасоодогу жүрүм-туруму жана ыкмалары алардын айлана-чөйрөсүнө, колдонгон баңгизаттардын түрүнө жана аларды таратуу жолдоруна жараша өзгөрүп турат.

Жөнөкөй кылмыштуу топтордун жашыруундугу жана натыйжалуулугу Бул топтордун түзүмү көрүнүктүү болбогонуна карабастан, алар жогорку

деңгээлдеги автономиялуулукка жана конспирацияга ээ. Адатта, алардын курамы аз (2-3 адамдан турат), бул аларды укук коргоо органдары үчүн анча байкалбай турган кылып көрсөтөт. Ошол эле учурда, мындай чакан түзүм өзүнүн кылмыштуу ишмердүүлүгүндө натыйжалуу аракеттене алат.

Ички байланыштар жана туруктуулук факторлору Бул топтордун туруктуулугун жана биримдигин төмөнкү факторлор камсыз кылат: эмоционалдык байланыштар, достук мамилелер, жалпы коомго каршы кызыкчылыктар. Мындай факторлор топтун туруктуулугун жана биримдигин камсыз кылып, алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүн узак убакытка сактоого өбөлгө түзөт.

Жөнөкөй топтордон айырмаланып, татаал уюшкан кылмыштуу топтор жогорку деңгээлдеги уюшкандыкка, структуралуулукка жана иерархиялуулукка ээ. Мындай топтордун курамы ондон жүзгө чейин мүчөлөрдү камтышы мүмкүн, бул болсо катуу башкаруу тутумун түзүүнү жана ролдордун так бөлүштүрүлүшүн талап кылат.

Курамдын социалдык-демографиялык өзгөчөлүктөрү: мындай топтордун мүчөлөрүнүн негизги бөлүгүн 35 жашка чейинки адамдар түзөт; алар кылмыштуу ишмердүүлүккө активдүү тартылган; топтун курамында кесипкөй кылмышкерлер жана расмий түрдө мыйзамдуу киреше булагына ээ болгон адамдар болушу мүмкүн.

Конспирациялык механизмдер: легалдуу ишмердүүлүк менен айкалышкан кылмыштуу аракеттер топтун жашыруун иш алып барышына шарт түзөт; бул элемент укук коргоо органдары үчүн топтун аракеттерин аныктоону жана ага каршы күрөш жүргүзүүнү татаалдаштырат.

Башкаруу жана ролдорду бөлүштүрүү: мүчөлөрдүн көп санда болушу катуу иерархиялык башкарууну талап кылат; ролдордун так бөлүштүрүлүшү кылмыштуу ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгүн жогорулатат.

Татаал уюшкан кылмыштуу топтор туруктуу структурага жана жашыруун ишмердүүлүккө ээ болгондуктан, алар укук коргоо органдары үчүн олуттуу

көйгөй жаратып, кылмыштын алдын алуу жана аны иликтөө процессин татаалдаштырат.

Татаал уюшкан топтордун мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири – бул алардын иерархиялык түзүмү, анда катышуучулардын функциялары так бөлүштүрүлгөн. Мындай топтордо төмөнкү негизги ролдор айырмаланат: лидерлер (же «авторитеттер»), баңгизаттарды тараткан адамдар, киреше жыйноочулар, ошондой эле топтун физикалык коргоосуна жана атаандаштарга же чыккынчыларга карата күч колдонууга жооптуу «жоочулар» («боевиктер»). Бул функциялардын бөлүштүрүлүшү топко туруктуулукту жана узак мөөнөткө жашап кетүү мүмкүнчүлүгүн камсыздайт, укук коргоо органдары тарабынан түзүлгөн тышкы коркунучтарга карабастан.

Мындай уюшкан кылмыштуу топтордун түзүлүшүнүн негизги себептери коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр болуп саналат, атап айтканда, жеке бизнестин мыйзамдаштырылышы жана тез арада байууга умтулуу, бул минималдуу убакыт ичинде максималдуу пайда алууга багытталган кылмыштуу коомдордун пайда болушуна алып келет. Бул жагдайда мындай топтордун ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу нормативдик-укуктук базанын жоктугу да маанилүү роль ойнойт, анткени ал топторго өз ишмердүүлүгүн ыңгайлаштырууга жана мыйзамсыз алынган кирешелерди легалдаштырууга мүмкүндүк берет [59].

Татаал уюшкан топтордун жетекчилери, эреже катары, катардагы катышуучулардан айырмаланган өзгөчө жеке сапаттарга ээ болушат. Бул, адатта, жогорку билим деңгээлине ээ, кеңири социалдык байланыштары бар жана башкаруу жөндөмдүүлүктөрү өнүккөн адамдар. Белгилей кетүүчү жагдай, көпчүлүк учурда алар кылмыш жоопкерчилигине тартылбаган адамдар болуп саналат, бул болсо укук коргоо органдары тарабынан алардын аныкталыш жана камакка алынуу тобокелдигин бир кыйла төмөндөтөт. Алар баңгизаттарды колдонууну адатка айлантпайт, анткени алардын негизги кызыкчылыгы кылмыштуу ишмердүүлүктү көзөмөлдөө жана киреше алуу болуп саналат, жеке колдонуу эмес.

Топтун жетекчисинин ролу авторитардык башкаруу менен гана чектелбейт. Көпчүлүк учурларда жетекчилик пландоо жана бардык катышуучулардын аракеттерин координациялоо аркылуу ишке ашырылат, бул топко натыйжалуу иш алып барууга жана тобокелдиктерди минималдаштырууга мүмкүндүк берет.

Жетекчи баңгизаттарды жеткирүү чынжыры, алардын баасы, атаандаш топтордун ишмердүүлүгү жана укук коргоо органдарынын аракеттери жөнүндө маалыматты көзөмөлдөйт, бул ага өзгөрүлүп турган шарттарга ыкчам жооп кайтарууга жана кылмыштуу ишмердүүлүктү улантууга мүмкүндүк берет, ал тургай топтун айрым мүчөлөрү камакка алынган учурда да [61].

Топтун коопсуздугун камсыз кылуу жетекчинин негизги милдеттеринин бири болуп саналат. Бул, негизинен, маалыматка жеткиликтүүлүктү чектөө аркылуу ишке ашырылат. Топтун ишмердүүлүгү тууралуу толук маалыматка жетекчи жана ага эң жакын турган мүчөлөр гана ээ болот, ал эми катардагы аткаруучулар өз милдеттерине гана тиешелүү чектелген маалыматка ээ. Бул чаралар топтун структурасы жана ишмердүүлүк механизмдери жөнүндө маалыматтын укук коргоо органдарына өтүп кетүү коркунучун минималдаштырууга багытталган.

Уюшкан топтордун коммуникативдик түзүмү алардын туруктуулугунун жана коопсуздугунун маанилүү элементи болуп саналат. Чакан топтор (төрт кишиге чейин), адатта, катышуучулардын ортосундагы түз байланыштарга негизделген жөнөкөй байланыш структурасын колдонушат. Бирок, татаал топтордо, топтун негизги катышуучуларын, айрыкча лидерди, маалыматтын чыгып кетишинен жана камакка алынышынан коргоону камсыз кылган "тилкеси бар тегерек" же "чынжыр" сыяктуу татаал байланыш моделдерин байкоого болот.

Биз жүргүзгөн изилдөө көрсөткөндөй, татаал структурасы бар уюшкан топтор көбүнчө катышуучулардын ортосундагы түз байланыштарды жана маалымат берилүүчү иерархиялык каналдарды камтыган байланыштын аралаш түрүн колдонушат. Коммуникациянын мындай модели топтун ийкемдүүлүгүн жогорулатат жана ага мыйзамдардагы өзгөрүүлөр болобу, укук коргоо

органдарынын аракеттери болобу же баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү рыногунда жаңы катышуучулардын пайда болушу болобу, тышкы чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө тез көнүүгө мүмкүндүк берет

Баңги заттарын сатуу менен алектенген ата мекендик кылмыштуу топтор, адатта, кылмыш структурасынын классикалык пирамидасын түзгөн үч негизги деңгээлден турат:

1. *Жогорку эшелон* – бул наркобарондор, уюштуруучулар жана кылмыштуу коомдун лидерлери. Алардын милдеттерине операцияларды пландаштыруу, ресурстарды бөлүштүрүү жана кылмыштуу кирешелерди адалдоо кирет. Ошондой эле, алар топтун коопсуздугун көзөмөлдөп, бардык деңгээлдеги катышуучулардын аракеттерин координациялоого жооптуу. Бул кылмыштуу топтун эң эң коркунучтуу бөлүгү, анткени алардын ишмердүүлүгү укук коргоо органдарынын көзөмөлүнө сейрек илинет.

2. *Ортоңку эшелон* – бул баңгизаттарды өндүрүү, даярдоо жана ташуу менен түздөн-түз байланышкан адамдар. Бул эшелонго өндүрүүчүлөр, даярдоочулар жана дүң сатуучулар кирет, алар ири көлөмдөгү баңгизаттарды таратуу менен алектенишет. Алардын ишмердүүлүгү жогорку эшелон тарабынан уюштурулуп жана көзөмөлдөнөт, бирок алар ишмердүүлүгүндө белгилүү бир автономияга ээ.

3. *Төмөнкү эшелон* – бул аткаруучу мүчөлөр, алардын катарына баңгизаттарды ташуучулар, күзөтчүлөр жана чекене сатуу менен алектенген адамдар кирет. Бул адамдар эң аялуу абалда болушат, анткени алардын ишмердүүлүгү түздөн-түз соңку керектөөчүлөр менен байланышта жүрүп, укук коргоо органдары тарабынан оңой аныкталат. Алар камакка алынып, кармалууга көбүрөөк дуушар болушат, анткени эң төмөнкү деңгээлде иш алып барышат жана уюшкан көзөмөлдөн көбүрөөк көз каранды болушат.

Баңгизат бизнеси менен алектенген уюшкан топтор максималдуу мыйзамдаштырылган жана коопсуз коммуникациялык каналдарды түзүүгө умтулушат, алар маалыматтын чыгып кетүү коркунучун жана катышуучуларды камакка алууну минималдаштырат. Заманбап кылмыштуу топтор өз максаттары

үчүн шифрленген кабарчылар, анонимдүү тармактар жана криптовалюталар сыяктуу санариптик технологияларды көбүрөөк колдонуп жатышат. Бул аларга укук коргоо органдарынын туруктуу көзөмөлү астында жогорку деңгээлдеги купуялуулукту жана коопсуздукту сактоого мүмкүндүк берет.

Ошентип, баңги каражаттарын мыйзамсыз жүгүртүү менен алектенген уюшкан кылмыштуу топтордун түзүмү жана иштеши татаал, көп деңгээлдүү система болуп саналат, анда ар бир катышуучу кылмыш ишинин туруктуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылуу менен белгилүү ролду ойнойт.

Албетте, мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген уюшкан кылмыштуу топторду классификациялоонун сунушталган схемасы шарттуу мүнөзгө ээ жана мыйзамсыз ишмердүүлүктүн предметине, аймактык өзгөчөлүктөрүнө жана топтун мүнөзүнө жараша өзгөрүшү мүмкүн. Бирок, бул классификация мындай топтордун түзүмүн жана функционалдык өзгөчөлүктөрүн түшүнүү үчүн белгилүү бир багыттарды берет, ошондой эле кылмыштуулукту иликтөө жана тергөө ыкмаларын иштеп чыгууда маанилүү курал болуп саналат.

Биздин пикирибиз боюнча, мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) чөйрөсүндөгү уюшкан кылмыштуу ишке төмөнкүдөй олуттуу белгилер мүнөздүү: а) КМШ өлкөлөрүнүн аймагында мыйзамсыз баңги жүгүртүү чөйрөсүндө кесиптик уюшкан кылмыштуу иш өркүндөтүлүп жатат, ал төмөнкүдөй: б) жаңы терс тенденциялардын пайда болушун эске алуу менен УКТ мүчөлөрүнүн ортосунда функцияларды дифференциялоо менен кеңири уюштуруу - башкаруу түзүмү бар потенциалдуу коркунучтуу бирикмелер; в) регион аралык жана эл аралык байланыштардын учурдагы системасы үчүн терең конспирациянын фонунда криминалдык ишти монополиялаштырууга, чалгындоо системасынын болушуна, тиешелүү укук коргоо органдары менен кошо тиешелүү коррупциялык байланыштардын болушуна карата УКТ умтулуусу мүнөздүү; алар УКТ жетекчи звеносунун курамында болушу мүмкүн.

Биз УКТга МБЖ чөйрөсүндө заманбап санариптик технологиялардын өнүгүшү таасир эткен деген пикирге кошулабыз, бул биздин оюбузча, КМШ

өлкөлөрүндө баңгизаттарды өндүрүүнүн жана аларды таратуунун кеңири логистикалык тутумунун түзүлүшүнө жана анын коңшу мамлекеттерден тышкаркы аймактарга да жайылышына алып келди, ошондой эле кылмыштуу кирешелерди адалдоо масштабдарынын кеңейишине өбөлгө түздү, бул алардын ийгиликтүү ишке ашырылышын камсыз кылган коммерциялык каналдардын калыптанышы менен шартталды; в) кылмыштуу баңгизат жүгүртүүнү жашыруу жана УКТ мүчөлөрүнүн коопсуздугун камсыз кылуу максатында баңгизаттарды сатууга багытталган интернет-дүкөндөрдүн тармагы кеңейүүдө.

Шексиз, наркобизнес уюшкан кылмыштуу топтордун эң агрессивдүү кылмыштуу багыттарынын бири болуп, жаңы ыкмаларды жана мурда белгисиз болгон кылмыш жасоо методдорун өздөштүрүп келет, бул криминалистикалык характеристиканын элементтер тутумунун критерийлерине өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгын жаратат. Биздин оюбузча, баңги кылмыштуулугунун маанилүү өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: ● УКТнын узак мөөнөттүү ишмердүүлүгү, анын аркасында анын мүчөлөрү кесиптик тажрыйбага жана ири капиталга ээ болуп, кылмыштуу ишмердүүлүгүн универсалдаштырууга жана уюшкан кылмыштуулукка байланыштуу башка чөйрөлөргө кирүүгө мүмкүндүк алышат, мында бир эле учурда башка оор жана өзгөчө оор кылмыштар да жасалат; ● наркобизнес кылмыштуу ишмердүүлүктүн толук, бүтүн жана так түзүмүн билдирип, улуттук чек аралардан тышкары тараган өз алдынча, бирок өз ара байланышкан мыйзамсыз операциялардан турат; ● УКТ тарабынан мамлекеттик башкаруу органдарына жана саясий түзүмдөргө таасир көрсөтүүгө умтулуу күчөп, бул кылмыштуу ишмердүүлүктүн натыйжалуу иштешине жана кылмыштуу пландардын ишке ашышына шарт түзөт, ошондой эле финансылык каражаттарды топтоо жана ага байланыштуу башка операцияларды каржылоо боюнча кызматташтыкты чыңдоого мүмкүндүк берет; ● кылмыштуу баңги түзүмдөрүндө коомго каршы кылмыштуулук менен экономикалык кылмыштуулуктун интеграцияланышы жүрүп, бул криминалистикалык мүнөздөмөнүн сапаттык мазмунуна таасирин тийгизип, наркобизнес аркылуу алынган мыйзамсыз кирешелерди адалдоонун

схемаларын жашыруун жана татаал кылып, бул чөйрөдө каршы күрөшүүнүн негизги багыттарына өзгөртүүлөрдү киргизди; • УКТ туруктуулукка, ишмердүүлүгүнүн адистигине жана узак мөөнөттүү иш алып барууга ээ болуп, бул жаңы кылмыштуу ыкмалардын жана маалыматтык технологияларды колдонуу менен жүргүзүлгөн кылмыштуу ишмердүүлүктүн кеңейиши аркылуу камсыздалууда [74; 75].

Уюшкан кылмыштуу топтордун түзүмүнө жана уюштурулушуна таасир этүүчү негизги факторлордун бири – алардын мыйзамсыз ишмердүүлүгүнүн предмети, тактап айтканда, колдонулган баңгизаттардын түрү жана аларды алуу булагы. Ушул өзгөчөлүктөргө жараша, ар кандай түрдөгү баңгизаттарды өндүрүү жана сатуу менен алектенген топторду бир нече категорияга бөлүүгө болот [51]. Мисалы, гашиш менен иш алып барган топтор негизинен эки негизги категорияга бөлүнөт: 1) Толук циклдүү топтор, мында бардык мүчөлөр чийки затты алуу, аны кайра иштетүү жана даяр продукцияны сатуу процесстерине катышат. 2) Эмгек бөлүштүрүлгөн топтор, анда бир бөлүк чийки затты алуу жана кайра иштетүү менен алектенсе, экинчи бөлүк анын сатылышын камсыз кылат. Мындай топтор салыштырмалуу жөнөкөй түзүмгө ээ болгону менен, өздөрүнүн мыйзамсыз ишмердүүлүгүн натыйжалуу жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Ошондой эле, опий өндүрүү жана таратуу менен алектенген топтор көбүрөөк так дифференцияланган түзүлүшкө ээ: бир топ өстүрүү жана чийки затты жыйноо менен алектенсе, экинчи топ аны сатып алуу жана сатуу милдетин аткарат. Мындай функцияларды бөлүштүрүү схемасы топтун мүчөлөрүнө тобокелдиктерди минималдаштырууга жана ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Дары-дармек каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен алектенген топтор баңгизат камтылган дары-дармектерди сатууга адистешкен башка кылмыштуу топтордун түрүн билдирет. Мындай топтор жогоруда айтылган кылмыштуу түзүмдөрдөн айырмаланып, сезондук факторлорго көз каранды эмес. Алар жыл бою иш алып бара алышат, бул алардын кылмыштуу

ишмердүүлүгүн туруктуураак кылып, аны укук коргоо органдары үчүн аныктоо жана ага каршы күрөшүү жагынан кыйыныраак кылат.

Синтетикалык баңгизаттарды өндүрүү жана сатуу менен алектенген кылмыштуу топторду эки түргө бөлүүгө болот:

1. Химиялык заттарды уурдоо менен алектенген топтор. Бул топтор химиялык реагенттерди уурдоодон баштап, андан ары аларды иштетип баңгизат өндүрүүгө жана аны сатууга чейинки бардык кылмыштуу процесстерди жүзөгө ашырышат.

2. Тар адистешкен топтор, анда топтун ар кайсы мүчөлөрү белгилүү бир милдеттерди аткарат: кээ бирлери химиялык заттарды табуу жана камсыз кылуу менен алектенсе, башкалары өндүрүш процессин жүргүзөт, ал эми үчүнчү бөлүк даяр продукцияны сатуу функциясын аткарат. Мындай функцияларды бөлүштүрүү схемасы кылмыштуу топтун ишмердүүлүгүн оптималдаштырууга жана бардык катышуучулардын бир эле учурда кармалышынын тобокелдиктерин азайтууга мүмкүндүк берет.

Синтетикалык баңгизаттарды өндүрүү татаалыраак техникалык билимди талап кылгандыктан, мындай топтор жогорку адистештирилген жана, эреже катары, технологиялык жактан өнүккөн түзүмдөр болуп саналат. Бул алардын жашырын иш алып баруусун күчөтүп, укук коргоо органдары үчүн иликтөө процесстерин кыйындаштырат.

Уюшкан кылмыштуу топторду аймактык белгиси боюнча региондук, аймактар аралык жана трансулуттук топтор деп бөлүүгө болот. Региондук топтор, эреже катары, бир же бир нече аймактын чегинде иш алып барышат, бирок алар жогорку деңгээлдеги уюшкандыкка жана туруктуу кылмыштуу байланыштарга ээ болушу мүмкүн.

Аймактар аралык топтор бир юрисдикциянын чегинен чыгып, бир нече аймакта ишмердүүлүгүн жүргүзүшөт. Бул алардын ар кандай логистикалык схемаларды колдонушуна мүмкүндүк берип, аларга каршы күрөшүүнү кыйындайт. Мындай топтор көбүнчө баңгизаттарды бир аймактан экинчисине ташуу үчүн транспорттук каттамдарды пайдаланышат, бул укук коргоо

органдарынан ар түрдүү ведомстволор ортосунда координация жүргүзүүнү талап кылат.

Трансулуттук топтор – бул уюшкан кылмыштуулуктун эң татаал жана кооптуу формалары, анткени алардын ишмердүүлүгү бир нече өлкөлөргө жана континенттерге жайылган. Мындай кылмыштуу түзүмдөрдүн пайда болушу глобалдашуу процесстери, чек аралык көзөмөлдүн алынып салынышы (айрыкча Европада), ошондой эле эл аралык ташуулардын жөнөкөйлөштүрүлүшү менен байланыштуу. Трансулуттук топтор көбүнчө ири масштабдагы баңгизат контрабандасы менен алектенишет, бул алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүн бир гана өлкө үчүн эмес, бүтүндөй региондор үчүн коркунучтуу кылат. Эл аралык кылмыштуу түзүмдөр менен байланыштар мындай топтордун коомго каршы коркунучун күчөтөт, анткени алар ар кайсы өлкөлөрдө жеткиликтүү ресурстарды пайдаланып, укуктук мейкиндиктеги боштуктар аркылуу кылмыш жоопкерчилигинен качууга мүмкүндүк алышат.

Трансулуттук кылмыштуу топторду бир нече белгилер боюнча классификациялоого болот. Алардын түзүмүнө жана максаттарына жараша төмөнкү негизги категорияларды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүн:

1. Мафиялар жана үй-бүлөлүк кландор. Мындай уюмдарга мисал катары италиялык мафияны келтирүүгө болот, анын мүчөлөрү кылмыштуу ишмердүүлүк менен алектенүүдөн тышкары, легалдуу бизнес да жүргүзүшөт. Бул түзүмдөрдүн башкы максаты – пайда табуу менен катар белгилүү бир региондордо бийлигин жана таасирин сактап калуу. Алар татаал иерархиялык түзүлүшкө, туруктуу байланышка жана жогорку деңгээлдеги жашыруундукка ээ. Бул топтор өздөрүнүн мыйзамсыз ишмердүүлүгүн жаап-жашыруу үчүн легалдуу структураларды пайдалана алышкандыктан, укук коргоо органдары үчүн өзгөчө коркунуч жаратат.

2. Кесипкөй кылмыштуу топтор. Бул уюмдар кылмыштын белгилүү бир түрүнө же бир нече багытына адистешкен, мисалы, баңгизат өндүрүү, жасалма акча чыгаруулар же уурулук. Бул топтор жогорку деңгээлдеги кесипкөйлүк менен мүнөздөлөт, бул аларды өтө кооптуу кылат. Алардын ишмердүүлүгү

мафиялык уюмдар сыяктуу кеңири болбошу мүмкүн, бирок туруктуу байланыштарга жана ири ресурстарга ээ болушат.

3. Этностук кылмыштуу топтор. Бул кылмыштуу уюмдар этностук же улуттук негизде түзүлөт. Мындай топтордун өсүшү социалдык-экономикалык теңсиздик, миграция маселелери жана миграциялык мыйзамдардын алсыздыгы менен шартталат. Алар көбүнчө коомдон обочолонгон шартта иш алып барышат жана жашыруундук үчүн туугандык жана маданий байланыштарын пайдаланышат. Мындай кылмыштуу түзүмдөрдүн иликтөөсү татаал, анткени алар улуттук тилдерди жана каада-салттарды кеңири колдонушуп, укук коргоо органдарынын аларга кирип кетүүсүн кыйындатышат.

Эмпирикалык маалыматтарды талдоо уюшкан кылмыштуу топтордун көпчүлүк мүчөлөрү эркектер экенин көрсөтөт. Мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген топтордун мүчөлөрүнүн 96,5% эркек адамдар түзөт. Бирок, акыркы мезгилде мындай ишмердүүлүккө аялдардын катышуусу өсүп жаткандыгы байкалууда. Илимий адабияттарда жалпы аялдар арасындагы кылмыштуулуктун, анын ичинде мыйзамсыз баңги жүгүртүү чөйрөсүндөгү кылмыштардын көбөйгөнү бир нече жолу белгиленген. Орусиялык илимпоздор А.Ю. Шапошников [53] жана Т.Б. Куликова [77] жүргүзгөн изилдөөлөрдүн маалыматы боюнча, аялдардын баңги кылмыштуулугуна катышуусу 15–20% га жогорулаган.

Кыргызстанда аялдардын мындай кылмыштарга катышуусу салыштырмалуу туруктуу бойдон калууда. 2023-жылы мыйзамсыз баңги жүгүртүү чөйрөсүндө кылмыш жасаган адамдардын жалпы санынын 3,5% аялдар түзгөн [78]. Алар көбүнчө аралаш уюшкан топтордун курамында аракеттенишет. Мындай топтордогу аялдар, негизинен, азыраак коркунучтуу ролдорду аткарып, курьер же жардамчы катары иш алып барышат. Бирок, алардын кылмыштуу ишмердүүлүккө тартылышынын туруктуу өсүшү гендердик кылмыштуулук маселесин терең изилдөөнү талап кылат.

Уюшкан кылмыштуу топтордун курактык курамы да өзгөчөлүктөргө ээ. Катышуучулардын басымдуу бөлүгү 30 жаштан 49 жашка чейинкилер (52,8%)

түзөт. Бул курактык категория активдүү эмгекке жарамдуу мезгилге туура келип, адамдар белгилүү бир социалдык жана кесиптик тажрыйбага ээ болуп, бул алардын уюшкан кылмыштуулукка тартылуусун жеңилдетет.

Өспүрүмдөрдүн мындай топторго тартылышы өзгөчө тынчсызданууну жараткан фактор болуп саналат. Анализдин жыйынтыгы көрсөткөндөй, кылмыштуу топтордун курамында 2,1% өспүрүмдөр бар. Бул тенденция өтө кооптуу, анткени жашы жете элек адамдар социалдык жана моралдык көзөмөл деңгээлинин төмөндүгүнө байланыштуу кылмыштуу чөйрөгө көбүрөөк алданат жана аларды криминалдык ишмердүүлүккө тартуу жеңилерээк болот.

Туугандык жана социалдык байланыштар уюшкан кылмыштуу топтордун түзүлүшүндө жана ишмердүүлүгүндө маанилүү роль ойнойт. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, кылмыштуу топтордун мүчөлөрү 43,6% учурда туугандык байланышка ээ, ал эми 34,7% учурда жалпы этностук же улуттук таандыктык менен байланышкан. Бул уюшкан кылмыштуулук көбүнчө жакын социалдык байланыштарга негизделгенин далилдеп, топтун коопсуздугун жана туруктуулугун камсыздайт. Туугандык жана улуттук байланышы бар топтор көп учурда туруктуу кылмыштуу коомдордун түзүлүшүнүн негизи болуп саналат. Мындай топтор тышкы таасирлерге аз дуушар болот, анткени алар жабык мүнөзгө ээ жана ички лоялдуулуктун жогорку деңгээли менен айырмаланат. Башка кылмыштуу топтор менен байланышы жана сырткы дүйнөдөн обочолонгондугу аларды укук коргоо органдарынын ыкчам ишмердүүлүгүнө өтө туруктуу кылат.

Уюшкан кылмыштуу топтордун убакыт боюнча туруктуулугу – бул мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген топтордун негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири. Бул фактор топтордун узак убакытка жашап кетүү мүмкүнчүлүгүнө жана кылмыштуу ишмердүүлүгүн узак мөөнөткө сактап калуу жөндөмүнө түздөн-түз байланыштуу. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, уюшкан кылмыштуу топтордун 72,3% бир жылдан ашуун убакыттан бери ишмердүүлүгүн жүргүзүп келген, бул алардын жогорку туруктуулугун жана узак мөөнөттүү иштөө жөндөмүн көрсөтөт.

Мындай туруктуулук бир нече факторлор менен шартталган. Биринчиден, баңгизаттарды жүгүртүү менен байланышкан кылмыштардын жашыруун мүнөзү алардын өз убагында аныкталышын жана жок кылынышын кыйындайт. Бул чөйрөдө иш алып барган кылмыштуу топтор көп учурда катуу жашырындык шарттарында иштешет, укук коргоо органдарынын жана коомчулуктун көзөмөлүнөн сырткары аракеттенишет. Бул көрүнүштүн негизги себеби – бул кылмыш түрүнүн спецификасы: баңгизат сатып алуучулар көз карандылык абалында болушат жана камсыздоочулар жана өндүрүүчүлөр тууралуу маалыматты жашырууга кызыкдар болушат. Ушундай өз ара кызыкчылыктын бар болушу кылмыштуу түзүмдөрдүн туруктуулугун бекемдөөгө көмөктөшөт.

Экинчиден, ички иерархиянын жана функцияларды так бөлүштүрүүнүн болушу топтордун узак мөөнөт иш алып баруусуна шарт түзөт. Мындай түзүмдөрдө ар бир мүчөнүн өз милдети так аныкталган, бул топтун туруктуулугун камсыз кылат. Натыйжада, айрым мүчөлөр камакка алынган же топтон чыккан учурда да ишмердүүлүк үзгүлтүккө учурабайт. Мисалы, эгерде баңгизатты сатууга жооптуу мүчө кармалса, топ ишмердүүлүгүн уланта берет, анткени негизги өндүрүштүк жана логистикалык чынжырлар бузулбайт. Мындай ыкчам ийкемдүүлүк уюшкан кылмыштуу топторго жоготуулардан кийин тез калыбына келүүгө жана ишмердүүлүгүн токтотпостон улантууга мүмкүндүк берет.

Кылмыштуу топтордун туруктуулугунун өзгөчөлүктөрүн билүү укук коргоо кызматкерлерине мындай түзүмдөрдүн катышуучуларын аныктоо жана жок кылуу боюнча дифференцияланган мамиле жасоого жардам берет. Баңгизаттарды жүгүртүү менен байланышкан иштерди иликтөөдө узак убакыттан бери иштеп келе жаткан кылмыштуу топтор адатта башка криминалдык субъекттер менен бекем байланыштарга ээ болорун эске алуу зарыл. Бул байланыштар камсыздоочулар, сатып алуучулар жана ортомчуларды камтышы мүмкүн. Алар ички да, эл аралык деңгээлде да иштеши мүмкүн, ошондуктан укук коргоо жана тергөө органдары аларды аныктоо жана жок

кылуу боюнча иш-чараларды пландоодо өзгөчө кылдаттык менен аракет кылышы керек.

Ушундай топтордун туруктуулугу алардын структуралык жана функционалдык байланыштарынын татаалдыгы менен да түшүндүрүлүшү мүмкүн. Баңгизаттарды жүгүртүү менен алектенген кылмыштуу топтор, эреже катары, катуу жашырындык шартында иш жүргүзүп, ишмердүүлүгүн жаап-жашыруу үчүн ар кандай ыкмаларды колдонушат. Мисалы, топтун мүчөлөрү анонимдүү байланыш каналдары аркылуу байланышып, операцияларын жашыруу үчүн жалган компанияларды түзүшү же алынган кирешелерди банк тутуму аркылуу мыйзамдаштыра алышат, бул алардын ишмердүүлүгүн укук коргоо органдары үчүн азыраак көрүнүктүү кылат.

Жогоруда айтылган факторлордон тышкары, баңгизаттарды жүгүртүү менен алектенген кылмыштуу топтордун узак мөөнөт иш алып баруусун камсыз кылган дагы бир нече себептерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

1. Эл аралык байланыштар. Туруктуу эл аралык кылмыштуу түзүмдөр менен байланыштары бар уюшкан кылмыштуу топтор укук коргоо органдарынын куугунтугунан ийгиликтүү качууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк алышат. Мындай байланыштар аларга баңгизаттарды чек ара аркылуу өткөрүүгө жана татаал контрабандалык схемаларды колдонууга мүмкүндүк берип, улуттук деңгээлде алардын ишмердүүлүгүнө бөгөт коюуну кыйындайт.

2. Каржылык инструменттерди колдонуу аркылуу кирешелерди мыйзамдаштыруу. Кылмыштуу топтор, адатта, баңгизат сатуудан алынган каражаттарды адалдоо үчүн ар кандай ыкмаларды колдонушат. Буга жалган компанияларды түзүү, криптовалюталарды пайдалануу жана эл аралык банк системалары аркылуу акча которууларды ишке ашыруу кирет. Бул схемалар каржылык агымдарды көзөмөлдөөнү татаалдаштырып, мындай топторду жоюу процессин кыйла татаал жана узак мөөнөттүү кылат.

3. Жаңы мүчөлөрдү тартуу. Кылмыштуу топтор өз позициясын чыңдап, жоготуулардын ордун толтуруу үчүн жаңы мүчөлөрдү тынымсыз тартат.

Адатта, вербовка социалдык жактан оор абалда калган адамдардын арасында жүргүзүлөт, анткени мындай адамдар кылмыштуу ишмердүүлүккө тартылууга көбүрөөк жакын болушат. Көп учурда бул баңги көз карандылык менен байланыштуу болуп, адамдар баңгизатка жеткилик алуу үчүн кылмыштуу ишмердүүлүккө тартылып калышат.

4. Маданий жана социалдык факторлор. Айрым аймактарда уюшкан кылмыштуу топтор жергиликтүү социалдык түзүмдүн бир бөлүгүнө айланып калат. Бул көрүнүш көбүнчө жакырчылык, мамлекеттик колдоонун жетишсиздиги жана жогорку деңгээлдеги жумушсуздук менен байланыштуу. Мындай шарттарда кылмыштуу топтор альтернативалуу киреше булагы жана социалдык колдоо механизми катары кабыл алынып, алардын позициясын бекемдеп, узак мөөнөттүү жашап кетишине өбөлгө түзөт.

5. Коррупцияланган кызмат адамдарынын колдоосу. Кээ бир учурларда кылмыштуу топтор бийликтеги коррупцияланган өкүлдөрдөн, анын ичинде укук коргоо органдарынын кызматкерлеринен жана башка мамлекеттик түзүмдөрдүн өкүлдөрүнөн колдоо ала алышат. Бул алардын жоюлушун кыйындайт жана топтордун узак мөөнөт иш алып баруусуна шарт түзөт.

Мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген туруктуу кылмыштуу топторго каршы натыйжалуу күрөш жүргүзүү укук коргоо органдарынан комплекстүү мамилени талап кылат. Бул процесстеги негизги милдеттердин бири – кылмыштуу түйүндөрдү аныктоо жана аларды нейтралдаштыруу боюнча атайын методикаларды иштеп чыгуу. Бул үчүн кылмыштуу ишмердүүлүккө түздөн-түз катышкан адамдарды аныктоо менен гана чектелбестен, алардын байланышы бар бүтүндөй түйүндөргө таасир этүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл, анын ичинде камсыздоочуларды, сатып алуучуларды жана каржылык ортомчуларды да камтуу керек.

Уюшкан кылмыштуу топтордун туруктуулугуна каршы күрөшүүдө эл аралык кызматташтык өзгөчө мааниге ээ. Анткени мындай топтордун көпчүлүгү трансулуттук деңгээлде иш алып барышат, ошондуктан улуттук укук коргоо органдары Интерпол, Европол сыяктуу эл аралык уюмдар менен

активдүү кызматташууга тийиш. Бул өз ара маалымат алмашууну, биргелешкен операцияларды жүргүзүүнү жана чек аралар аралык кылмыштуу схемаларды токтотууга багытталган жаңы стратегияларды иштеп чыгууну камтыйт.

Кылмыштуу топторду аныктоонун жана аларга каршы күрөштүн дагы бир маанилүү багыты – заманбап технологияларды колдонуу. Мисалы, укук коргоо органдары киберкөзөмөл жүргүзүү ыкмаларын колдонуп, каржылык агымдарды талдап жана машиналык окутуу алгоритмдерин пайдаланып, кылмыштуу топтордун активдүүлүгүн алдын ала болжолдой алышат. Мындай ыкмаларды колдонуу кылмыштуу түзүмдөрдү тезирээк аныктоого, алардын туруктуулугун баалоого жана потенциалдуу коркунучтарды алдын алууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, убакыттын өтүшү менен туруктуулук – бул мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген уюшкан кылмыштуу топтордун эң маанилүү белгилеринин бири. Мындай туруктуулук бир катар факторлор менен шартталган, анын ичинде кылмыштардын жашыруун мүнөзү, жогорку деңгээлдеги жашырын иш алып баруу, эл аралык байланыштар, каржылык колдоо жана жоготуулардан кийин кайрадан калыбына келүү мүмкүнчүлүгү. Мындай топторго каршы натыйжалуу күрөш жүргүзүү үчүн комплекстүү жана тармактар аралык мамилени иштеп чыгуу талап кылынат. Бул процеске эл аралык кызматташтыкты күчөтүү, заманбап технологияларды колдонуу жана кылмыштарды иликтөө боюнча атайын методикаларды иштеп чыгуу кирет.

Адистер белгилегендей, уюшкан кылмыштуу топтун айрым мүчөлөрү баңгизаттар менен түздөн-түз байланышпастан, кылмыш жоопкерчилигинен качуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат. Алардын катарына кураторлор, координаторлор, операторлор, интернет-дүкөндөрдүн администраторлору, ошондой эле уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн лидерлери жана алардын орун басарлары кирет. Көбүнчө, кылмыш иштери боюнча материалдарда мындай адамдар аныкталбаган адамдар катары өтүп, белгилүү бир лакап ысымдар менен гана белгилүү болот [79, 301-305 б.]. Бул жагдайда Е.Ф. Фирсова туура белгилегендей, кылмыштуу топтун бардык звенолорунун калыбына келүү

мүмкүнчүлүгүн жокко чыгаруучу кылдат пландалган ыкчам-издөө иш-чаралары гана кылмыштуу чынжырды толук жоюуну камсыздай алат [80, 56-65 б.].

Ички иштер министрлигинин Академиясынын ыкчам-издөө ишмердүүлүгүн уюштуруу кафедрасы тарабынан иштелип чыккан методикалык сунуштарда туура белгиленгендей, «чектелген» оперативдик иш-чаралар, атүгүл наркогруппировкалардын мүчөлөрүн кармоо жана ири көлөмдөгү баңгизаттарды алуу учурларында да, мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө каршы күрөштүн акыркы максатын камсыз кылбайт, эгерде аны каржылоону камсыз кылган финансылык операциялар токтотулбаса. Бул күрөштүн убактылуу гана натыйжасын берет, анын жүрүшүндө наркобизнес өзүнүн структуралык позицияларын кайра бөлүштүрүп, баңгизаттарды сатуу жана мыйзамсыз кирешелерди адалдоо боюнча жаңы, андан да татаал схемаларга өтөт [81].

2023-жылы коомчулукта чоң резонанс жараткан бир катар кылмыштар ачылды. Атап айтканда, Ош облусунда беш каракчылык жана бир киши өлтүрүү кылмышын жасаган террористтик багыттагы кылмыштуу топ кармалды. Бул кылмыштардан улам келтирилген материалдык зыян 3 миллион 600 миң сомду жана 632 миң 500 орусиялык рублди түздү. Тергөөнүн жүрүшүндө 6 Калашников автоматы, 7 башка үлгүдөгү автомат, 10 түрдүү үлгүдөгү тапанча, 1 винчестер, 2 граната, 183 ок-дары, бычактар, кастеттер, медициналык бет каптар жана камуфляждык кийимдер алынган [82]. Ошондой эле, Ысык-Ата районунун Дмитриевка айылында диний-экстремисттик уюмдун мүчөсү жок кылынган. Мындан тышкары, мурдагы жылдары жасалган төрт киши өлтүрүү фактысы ачылып, анын ичинде Коноев К. жана Карасартов М. тарабынан жасалган кылмыштар аныкталды. Бул кылмыштар уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) мүчөлөрү тарабынан жасалгандыгы тастыкталды [82].

61 баңги кылмышы аныкталып, мыйзамсыз жүгүртүүдөн 15 кг 590 гр баңгизат алынган [83]. Республиканын аймагында ар кандай кылмыштарды жасагандыгы үчүн 698 кылмыштуу топ кармалып, алардын курамына кирген

1724 адам жоопкерчиликке тартылды [84]. Бул кылмыштуу топтор тарабынан жалпысынан 1996 кылмыш жасалганы аныкталды [84].

Учурда уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) мүчөлөрүн кармоо жана кылмыш жоопкерчилигине тартуу уюшкан кылмыштуулукту алдын алуу жана ага бөгөт коюу боюнча приоритеттүү багыттардын бири болуп саналат. Республикалык ички иштер органдары тарабынан 166 уюшкан кылмыштуулук субъекти кармалып, аларга карата кылмыш иштери козголгон. Анын ичинен 67си Кольбаевдин УКТсынын мүчөлөрү, 3ү Бокушев А. тобунун өкүлдөрү жана 96сы республиканын аймагында иш алып барган башка кылмыштуу топтордун мүчөлөрү. Кармалган УКТ мүчөлөрүнүн ичинен 12 фигурант кылмыш чөйрөсүндө жогорку статуска ээ болуп, "смотрящий" жана "положенец" макамдарына ээ экени аныкталган [84].

Ошентип, белгилөөгө болот:

1. Криминалистикалык мүнөздөмөгө ылайык, мыйзамсыз банги жүгүртүү (МБЖ) менен алектенген кылмыштуу топтордун негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөрдү камтыйт:

1.2. Функционалдык өзгөчөлүктөрү жана түзүлүү мыйзамченемдүүлүктөрү, алар төмөнкү аспектилерди камтыйт: 1) кылмыштуу топтун бирдиктүү түзүм катары максаттуу багыты жана түзүлүү спецификасы; 2) мүчөлөрүнүн адистешүүсүнүн татаалдыгы, аны төмөнкү критерийлер боюнча айырмаласа болот: а) кылмыш аракеттеринин объектиси; б) топтун ишмердүүлүгүнүн географиялык чеги – белгилүү бир аймак менен чектелиши же, тескерисинче, так аныкталган аймактык адистиктин жоктугу; в) кылмыштуу топтордун алектенген ишмердүүлүк багыттары боюнча адистешүүсү; г) белгилүү бир адистиктин жоктугу жана МБЖ менен катар башка кылмыштуу ишмердүүлүккө тартылышы; 4) кылмыштуу иерархиядагы ролуна жараша кылмыштуу топтун мүчөлөрүн дифференциациялоо; 5) уюштуруу түзүмүнө жараша кылмыштуу топторду бөлүү: а) жөнөкөй топтор – МБЖ тармагында адистешкен кылмышкерлердин бирикмелери; б) татаал уюшкан топтор – кылмыштуу чынжырдын көп функционалдуу жана иерархиялык байланышкан

элементтеринен турган, коргонуу механизмдерине ээ жана жогорку деңгээлде өнүккөн кылмыштуу түзүмдөр; в) МБЖ тармагында гана активдүү ишмердүүлүк жүргүзгөн, катуу иерархиялык түзүмгө ээ жана кылмыштуулук деңгээли жогору уюшкан топтор; 7) кылмыштуу топтордун психологиялык жана социалдык-психологиялык аспектилери: мүчөлөр үчүн топ ичинде милдеттүү болуп эсептелген нормалар; топ ичинде үстөмдүк кылган баалуулуктар; мүчөлөрдүн ортосундагы өз ара мамилелердин ролу жана мүнөзү, ошондой эле башка кылмыштуу топтор менен байланышы; ички атаандашуунун жана ички тирешүүлөрдүн болушу; иерархиялык деңгээлдердеги психологиялык кырдаал; топтун психологиялык ынтымактуулугу.

1.3. Уюшкан кылмыштуу топторго жаңы мүчөлөрдү тартуу ыкмалары жана методдору (мисалы: кылмыштуу байланыштардын келишимдүү мүнөзгө ээ болушу, өз ыктыяры менен кошулуу, мажбурлоо жана коркутуу, анын ичинде карыздык көз карандылык механизмдин колдонуу).

1.4. Криминалистикалык мүнөздөмөнүн курамы: 1) Уюшкан кылмыштуу топтун мүчөсүнүн жеке мүнөздөмөсү, ага төмөнкүлөр кирет: социалдык-демографиялык маалыматтар; кылмыштуу тажрыйбасы, анын ичинде жалпы жана МБЖ тармагындагы тажрыйбасы; кылмыштуу активдүүлүгүнүн деңгээли; кесиптик сапаттары; жеке-психологиялык портрети. 2) Уюшкан кылмыштуу топтордун иерархиясынын жогорку тепкичиндеги адамдардын өзгөчөлүктөрү жана МБЖ чөйрөсүндөгү кылмыштуу ишмердүүлүктү жүргүзүү ыкмалары.

1.5. Колдонулган кылмыштуу ишмердүүлүктүн өзгөчө формалары жана ыкмалары, ошондой эле кылмыштуу максаттарды ишке ашыруунун татаал жолдору, заманбап тенденцияларды эске алуу менен (мисалы: кылмыштуу кырдаалга жана баңгизаттарды таратуунун жаңы формаларына жараша кылмыштуу схемаларды тынымсыз өзгөртүү жана өркүндөтүү).

1.6. Кылмыштуу ишмердүүлүктү жашыруу үчүн колдонулган ыкмалар жана конспирациялык механизмдер, анын ичинде тергөө жана иликтөө аракеттерине каршы турууда заманбап техникалык жабдууларды колдонуу.

2. Наркопреступтуулуктун уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалышын аныктоо жана ага каршы күрөшүү процессин татаалдаткан негизги себептер төмөнкүлөр болуп саналат: 1) Учурда колдонулуп жаткан виртуалдык мейкиндиктер жана маалыматтык технологияларды колдонуу менен жасалган кылмыштар, бул мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө катышкан адамдардын чөйрөсүн так аныктоодо кыйынчылыктарды жаратат жана айрым мүчөлөрдүн жоопкерчиликтен качуусуна шарт түзөт (мисалы, операторлор, интернет-платформалардын администраторлору, координаторлор жана уюштуруучулар). 2) Санариптик валюталардын пайда болушу интернет аркылуу баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүдө. Уюшкан кылмыштуу топтор мындай механизмдерди колдонуп, ири масштабдагы мыйзамсыз операцияларды ишке ашырууга шарт түзөт. Учурда каражат алуучуларды так аныктоого мүмкүндүк берген натыйжалуу механизмдердин жоктугу бул багыттагы күрөштү татаалдантууда. 3) Маалыматтык технологиялардын мындан ары өнүгүшү кылмыштуу топторго жаңы, өркүндөтүлгөн кылмыш жасоо ыкмаларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берип, ошону менен бирге заманбап аныктоо жана тергөө методикаларынын жоктугу бул кылмыш категориясын иликтөөнү кыйындаштырууда. Бул жагдай баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүүчү атайын кызматтар үчүн кошумча тоскоолдуктарды жаратат. 4) Наркогруппировкалардын мүчөлөрүнө карата ыкчам-иликтөө иш-чараларынын жетишсиз деңгээлде уюштурулушу, бул кылмыштуу түзүмдөрдүн айрым катышуучуларына таасир этүү жана аларды кылмыштуу ишмердүүлүккө тиешеси бар деп аныктоо боюнча көйгөйлөрдү жаратат. Бул ошондой эле мыйзамсыз баңги жүгүртүү жана андан алынган кирешелерди легалдаштыруу фактыларын аныктоого тоскоолдук кылат. 5) Мыйзамсыз баңги жүгүртүү чынжырын түзгөн кылмыштуу топторду толугу менен нейтралдаштырууга багытталган комплекстүү жана айкалышкан ыкчам-иликтөө иш-чаралары жетиштүү деңгээлде иштелип чыкпагандыктан, кылмыштуу түзүмдөрдүн өз ишмердүүлүгүн калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү сакталууда. 6) Тергөөнүн жана ыкчам-иликтөө иштеринин формалдуу

жүргүзүлүшү, кылмыштуу чынжырдын бардык элементтерин аныктоодогу жетишсиз сапат, ошондой эле укук коргоо органдарынын айрым кызматкерлеринин маалыматтарды жашырууга кызыкдар болушу. Бул факторлор жаңы түрдөгү баңгизаттардын пайда болушу жана уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн кесипкөйлүгүнүн өсүшү менен дагы да курчуп жатат.

7) Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн жогорку деңгээлдеги жашыруун иш алып баруусу, кылмыш аракеттеринин катуу координацияланышы, кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн жеке сапаттарына жараша түзүмдүн өзгөрүлүп турушу жана ар кандай функционалдык бөлүмдөрдүн өз ара байланышсыз иш алып барышы тергөө жана сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишмердүүлүгүн кыйындаштырат. 8) Ири материалдык ресурстардын болушу кылмыштуу топтордун тоскоолдуксуз иш алып баруусуна шарт түзөт. Белгилүү бир кызмат адамдарынын сатып алынышы жана кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүнө бардык стадияларда укуктук колдоо көрсөтүлүшү, анын ичинде алардын үй-бүлөлөрүнө финансылык жардам берүү механизми уюшкан кылмыштуулуктун узак мөөнөткө иш алып баруусуна өбөлгө түзөт.

3. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) чөйрөсүндөгү ишмердүүлүгүнө заманбап санариптик технологиялардын өнүгүшү олуттуу таасирин тийгизди, бул төмөнкү жагдайларды шарттады: а) КМШ өлкөлөрүндө баңгизат өндүрүү жана анын таркатуу тармагында кеңири логистикалык системанын калыптанышы жана анын коңшу мамлекеттерден тышкаркы аймактарга жайылышы; б) Кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу масштабдарынын кеңейиши, анын ичинде коммерциялык каналдардын түзүлүшү жана алар аркылуу мыйзамсыз кирешелерди жашыруунун жаңы механизмдеринин ишке киргизилиши; в) Баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү жашыруу жана УКТ мүчөлөрүнүн коопсуздугун камсыз кылуу максатында баңгизаттарды сатууга багытталган интернет-дүкөндөрдүн тармагынын кеңейиши. Наркобизнес уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн эң агрессивдүү багыттарынын бири болуп саналгандыктан, кылмыш жасоонун жаңы ыкмаларын жана мурда белгисиз болгон механизмдерди активдүү

өздөштүрүүдө. Бул жагдай криминалистикалык мүнөздөмөнүн элементтер тутумунун критерийлерине өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн баштапкы негизин түзөт.

4. Баңги кылмыштуулугунун маанилүү өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүлөр кирет:

а) Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) узак мөөнөт иш алып баруусу, анын мүчөлөрүнө кесиптик тажрыйба топтоого жана ири көлөмдөгү капиталга ээ болууга мүмкүндүк берет. Бул фактор кылмыштуу топторго ишмердүүлүгүн кеңейтүүгө, уюшкан кылмыштуулук менен байланышкан башка тармактарга кирүүгө жана ошол эле учурда оор жана өзгөчө оор кылмыштарды жасоого шарт түзөт; б) Баңги кылмыштуулугу – бул улуттук чек аралардан чыгып, мыйзамсыз, бирок бири-бири менен тыгыз байланышкан операциялардан турган бүтүн, бирдиктүү жана так түзүлгөн система болуп саналат; в) УКТнын мамлекеттик башкаруу органдарына жана саясий түзүмдөргө таасир этүүгө умтулуусу барган сайын күчөп, бул кылмыштуу ишмердүүлүктү натыйжалуу камсыз кылууга жана анын максаттарына жетүүгө өбөлгө түзөт. Бул процесстин бир бөлүгү катары мыйзамсыз каржылоо механизмдерин өнүктүрүү жана ага байланыштуу операцияларды колдоо үчүн кызматташтыкты бекемдөө максаты көздөлөт; г) Баңгизаттар менен иштеген кылмыштуу түзүмдөрдө коомго каршы жана экономикалык кылмыштуулуктун интеграцияланышы жүрүп, бул криминалистикалык мүнөздөмөнүн сапаттык мазмунуна таасирин тийгизген. Бул мыйзамсыз жол менен алынган каражаттарды легалдаштыруу схемаларынын жашыруун жана татаал мүнөзгө ээ болушуна, ошондой эле бул багыттагы каршы күрөштүн негизги стратегияларына олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизүүгө алып келди; д) УКТ туруктуулугу жана тар адистешүүсү менен мүнөздөлөт, алардын ишмердүүлүгү узак мөөнөткө созулат. Бул, негизинен, кылмыштуу ыкмалардын тынымсыз жаңыртылышы жана маалыматтык технологиялар аркылуу кылмыштуу ишмердүүлүктүн жаңы формаларынын колдонулушу менен шартталат.

1.3. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөсү жана алардын түрлөрү

Криминалистикалык мүнөздөмөнүн эң маанилүү аспектилеринин бири – бул мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен байланышкан кылмыштарга тиешелүү кылмыштуу түзүмдүн түзүлүшү, анын иерархиялык түзүмү жана катышуучулардын ортосундагы ролдордун бөлүштүрүлүшү жөнүндө деталдуу маалыматтын болушу. Бул маалымат кылмыштуу топтун ишмердүүлүк механизмдерин гана эмес, анын туруктуулугун, жашыруун иш алып баруу жөндөмдүүлүгүн жана узак мөөнөт иштөө мүмкүнчүлүгүн түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Айрыкча, уюштуруучу жана жетекчи фигуранын болушуна өзгөчө көңүл бурулат, анткени алар топту бириктирүүчү жана анын ички тартибин сактоочу негизги элементтердин катарына кирет.

Илимий адабияттарда кылмыштуу топтордун узак мөөнөттүү жашап кетиши жана натыйжалуу иш алып барышы үчүн лидердин болушу маанилүү экендиги бир нече жолу белгиленген. В.М. Быков белгилегендей, «кылмыштуу түзүмдөрдү, эреже катары, күчтүү авторитардык лидер башкарат». Бул ойго таянсак, кылмыштуу уюмдардын лидерлери топтун ишмердүүлүгүн жөнгө салуу менен гана чектелбестен, анын туруктуулугун жана ички координациясын камсыз кылуучу негизги фигуралар болуп саналат [85, 73-75 б.; 86, 18-21 б.].

Ошентсе да, илимий чөйрөлөрдө кылмыштуу топтордун контекстинде «лидер» жана «уюштуруучу» деген түшүнүктөрдүн ортосундагы айырмачылыктар боюнча талкуулар уланууда [87, 106 б.]. Кыскача психологиялык сөздүктө берилген аныктамага ылайык, лидер – бул топтун мүчөсү, анын маанилүү кырдаалдарда жооптуу чечимдерди кабыл алуу укугун топ мойнуна алган, башкача айтканда, эң чоң авторитетке ээ болгон жана биргелешкен ишмердүүлүктү уюштурууда борбордук ролду ойноочу адам [87, 106-109 б.]. Бул аныктама лидерлик түшүнүгүнүн формалдуу гана эмес,

ошондой эле бейформалдуу аспектилерин да камтыйт. Анын ичинде топтун башка мүчөлөрүнө психологиялык таасир көрсөтүү жана алардын жүрүм-турумун көзөмөлдөө сыяктуу факторлор да кирет.

Башка жагынан алып караганда, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарында кылмыштуу топтун уюштуруучусу «кылмыш жасоону уюштурган же анын аткарылышын жетектеген адам» катары аныкталат. Бул аныктама кылмыштуу топтогу лидердин ролун тар мааниде түшүндүрөт. Ошондуктан, бул түшүнүктөрдү так ажыратуу зарылчылыгы келип чыгып, аларды укук колдонуу практикасы менен криминалистикалык талдоодо туура колдонууга шарт түзөт.

Лидер менен уюштуруучунун функциялары окшош болгондугуна карабастан, лидер түшүнүгү кеңири мааниге ээ деген пикирге кошулабыз. Кылмыштуу топтун лидери уюштуруучулук функцияларды гана аткарабастан, ички процесстерди башкаруу, стратегиялык өнүгүү жана катышуучулардын психологиялык координациясын камсыз кылуу сыяктуу милдеттерди да аткарат. Ал эми уюштуруучу, тескерисинче, кылмыштуу топту түзүү жана аны жетектөө боюнча так белгиленген аракеттерди аткарат, бирок бардык ишмердүүлүк аспектилерин координациялоодо ар дайым борбордук фигура боло бербейт [62, 244 б.; 88, 224 б.].

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы уюштуруучунун салыштырмалуу чакан кылмыштуу топтордо, анын ичинде «компания» принциби боюнча иш алып барган түзүмдөрдө да болушу мүмкүн экенин тастыктады [89, 75 б.; 90, 166 б.]. Мындай топтордо уюштуруучу төмөнкү функцияларды аткарат: топту түзүү, кылмыштуу ишмердүүлүктүн пландарын иштеп чыгуу, катышуучуларды бириктирүү жана алардын аракеттерин башкаруу.

Маанилүү жагдай – уюштуруучунун иш-аракеттери ар дайым аң-сезимдүү ниет менен мүнөздөлүп, белгилүү бир кылмыштуу натыйжага жетүүгө багытталган. Бул анын жөн гана башкаруу жөндөмдүүлүгүнө ээ болушу менен чектелбестен, ошондой эле өз аракеттеринин кесепеттерин алдын ала көрө

билүүсүн жана топтун калган мүчөлөрүнүн иш-аракеттерин координациялоосун талап кылат.

Кылмыштуу топтордогу лидердин ролун тереңирээк түшүнүү үчүн анын топтун ишмердүүлүгүнө түздөн-түз таасир этүүчү негизги функцияларын карап чыгуу маанилүү. А.П. Самоновдун пикири боюнча, кылмыштуу топтун лидери бир нече негизги милдеттерди аткарат: башкаруучу-стратегиялык ишмердүүлүк, кылмыштуу иш-аракеттерди пландоо жана координациялоо, финансылык камсыздоо, коргоо жана жашыруу чараларын жүргүзүү, ошондой эле дисциплинардык көзөмөл жүргүзүү [91, 127-129 б.]. Бул функциялар кылмыштуу топтун ийгиликтүү жана узак мөөнөт иш алып барышын камсыз кылган лидерликтин ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

А.В. Самохина кошумчалагандай, лидердин өз функцияларын аткаруусу түздөн-түз анын уюштуруучулук жана башкаруучулук жөндөмдүүлүгүнө байланыштуу [92, 16-19 б.]. Лидер топтун иш-аракеттерин координациялоо менен гана чектелбестен, ички конфликттерди жөнгө салуу, катышуучулардын ортосундагы талаштарды чечүү жана алардын топко берилгендигин камсыз кылуу сыяктуу маанилүү милдеттерди да аткарат. Мындан тышкары, лидердин жеке сапаттары – харизма, чечкиндүүлүк жана манипуляцияга жөндөмдүүлүк – топтун ичиндеги тартипти жана ынтымактуулукту сактоодо негизги роль ойнойт [92, 16-19 б.]. Бул сапаттар кылмыштуу түзүмдүн узак мөөнөт иштешине жана туруктуулугуна түздөн-түз таасирин тийгизет.

Криминалисттер арасында кылмыштуу топтун лидери аткара турган негизги функциялар боюнча талкуу уланууда [93, 103-105 б.; 94, 25-28 б.]. О.В. Пристанскаянын пикири боюнча, лидер негизинен кадрдык жана каржылык ишмердүүлүккө жооп берет, ошондой эле топтун тышкы байланыштарын координациялоо жана үчүнчү тараптын калыс соту катары чыгуу милдетин аткарат [95, 34-36 б.]. Биз бул көз караш менен толук макул эмеспиз, анткени кадрдык жана каржылык милдеттер лидердин уюштуруучулук ишмердүүлүгүнүн бир гана бөлүгүн түзөт деп эсептейбиз. Чынында, лидер топтун бүтүндөй түзүмүнө жооптуу болуп, анын түзүлүшүн, ишмердүүлүк

стратегиясын жана милдеттерди аткарууну көзөмөлдөйт. Ошондуктан, лидердин ролу кеңири жана көп кырдуу мүнөзгө ээ, ал кылмыштуу топту узак мөөнөткө натыйжалуу иштетүүнү камсыз кылат.

И.И. Цветков лидердин функцияларын төмөнкүдөй классификациялоону сунуштайт: маалыматтык камсыздоо, кылмыштуу чечимдерди кабыл алуу, кабыл алынган чечимдерди ишке ашырууну уюштуруу жана топтун аракеттерин көзөмөлдөө [96, 109-116 б.]. Бул ыкма кылмыштуу ишмердүүлүктү башкаруу процессин тереңирээк түшүнүүгө жардам берет, бирок топтун стратегиялык өнүгүүсү жана анын тышкы чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө адаптацияланышы сыяктуу маанилүү аспектилерди камтыбайт. Мисалы, лидер топтун учурдагы операцияларын гана башкарбастан, анын узак мөөнөттүү стратегияларын да иштеп чыгышы керек [96, 109-116 б.]. Бул кылмыштуу топтун укуктук жана социалдык чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө туруштук берүүсүн жана туруктуулугун камсыз кылат.

Ю.М. Антонян өз изилдөөлөрүндө лидердин «адилеттүүлүк» жана «колдоо көрсөтүү» функцияларын белгилеп, кылмыштуу топтун лидери арбитрдин ролун аткарып, өзүнө баш ийгендерге моралдык колдоо көрсөтөрүн айтат [97, 80 б.]. Айрым учурларда, лидерлер чындыгында топ мүчөлөрүнүн ортосундагы конфликттерди чечүүдө көз карандысыз калыс катары чыгышат [97, 80 б.]. Бирок, биз бул функцияларды лидердин жалпы дисциплинардык ишмердүүлүгүнүн бир бөлүгү деп эсептейбиз. Мисалы, италиялык мафияда лидерлер жөн гана чыр-чатактарды жөнгө салып тим болбостон, өз тобунун мүчөлөрүнө коргоо жана колдоо көрсөтүп, алардын баш ийүүсүн бекемдөөгө жана лидерге болгон көз карандылыкты күчөтүүгө багытталган стратегияны жүргүзүшөт. Бул механизм лидердин топтогу абсолюттук бийлигин сактоосуна өбөлгө түзөт.

Кызыктуу бир жагдай – кээ бир кылмыштуу топтордо, айрыкча этностук негизде түзүлгөн уюмдарда, лидерлик маданий жана улуттук салттар менен тыгыз байланыштуу болушу мүмкүн. Мисалы, италиялык мафияда «кардарлык» практикасы кеңири колдонулат. Бул ыкма боюнча лидер өз

тобунун мүчөлөрүнө гана эмес, башка адамдарга да жардам көрсөтөт. Мындай механизм анын коомдогу таасирин жана авторитетин бекемдөөгө жардам берет. Бул лидерлик модели өз ара колдоого негизделип, кылмыштуу топтун коомго интеграцияланышына өбөлгө түзөт. Мындай шарттарда уюшкан кылмыштуу түзүмдөргө каршы күрөшүү кыйындайт, анткени алар өздөрүн коомдун мыйзамдуу бөлүгү катары көрсөтүүгө аракет кылышат.

Ошентип, кылмыштуу топтун лидери анын ишмердүүлүгүндө борбордук орунду ээлеп, топтун оперативдүү башкаруусун гана камсыз кылбастан, анын узак мөөнөттүү стратегиялык өнүгүүсүн да жетектейт.

Илимий адабияттарда кылмыштуу уюмдардын лидерлеринин функцияларын классификациялоонун ар кандай ыкмалары кездешет. Жогоруда белгиленген негизги милдеттерден тышкары, кылмыштуу түзүмдүн үзгүлтүксүз иштешин камсыз кылуу үчүн лидер өзүнө кошумча бир катар милдеттерди алат [98, 108-110 б.]. Бул милдеттердин катарына төмөнкүлөр кирет: уюмдун мүчөлөрүнүн өз ара байланышын интеллектуалдык жактан камсыздоо жана алардын координацияланган жүрүм-турумун жөнгө салуу; башка кылмыштуу түзүмдөрдүн лидерлери менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү; жашыруун ишмердүүлүк үчүн конспирация механизмдерин түзүү жана өркүндөтүү; чалгындоо жана каршы чалгындоо иштерин уюштуруу; мамлекеттик бийликтеги коррупцияланган өкүлдөр менен байланыштарды түзүү жана бекемдөө; уюмдун кызыкчылыгына каршы чыккан мүчөлөргө карата жазалоочу чараларды ишке ашыруу. Бул аспектилер лидердин ролу кылмыштуу топтун ички башкаруусу менен гана чектелбей, анын тышкы коопсуздугун жана кызыкчылыктарын коргоого да багытталгандыгын көрсөтөт. Лидер кылмыштуу түзүмдүн туруктуулугун сактоо жана анын узак мөөнөт ишмердүүлүгүн камсыз кылуу үчүн көп кырдуу жана кеңири уюштуруучулук функцияларды аткарат [99, 85б.; 100, 106 б.].

Бирок, жогоруда белгиленген функциялардын көп санына карабастан, алардын айрымдары кылмыштуу уюмдун лидери аткарган негизги ишмердүүлүк багыттарын кайталайт деп айтууга болот. Мисалы, башка

кылмыштуу топтордун лидерлери менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жана коррупцияланган мамлекеттик өкүлдөр менен байланыш түзүү лидердин стратегиялык башкаруу жана тышкы байланыштарды уюштуруу функциялары менен тыгыз байланышта. Бул аспектилер кылмыштуу топтун коопсуздугун камсыз кылуу, аныкталып калуу коркунучун минималдаштыруу жана баңгизаттарды таратуу же сатып алуу боюнча туруктуу каналдарды түзүү үчүн криминалдык жана мыйзамсыз түзүмдөр менен үзгүлтүксүз байланышта болууну талап кылат.

Укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүнө негизделген биздин анализибиз кылмыштуу топтун лидери аткарган ишмердүүлүктүн эң натыйжалуу жана максатка ылайык келген классификациясын аныктоого мүмкүндүк берди. Биздин ыкма лидердин беш негизги иш багытын камтыйт, бул анын кылмыштуу түзүмдү башкаруудагы көп багыттуу жана татаал ролун так түшүнүүгө жардам берет. Бул багыттар кылмыштуу уюмдун узак мөөнөт иш алып баруусун камсыз кылуудагы лидердин негизги функцияларын так аныктоого жана түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Лидердин уюштуруучулук функциясы кылмыштуу топтун түзүлүшү жана иш алып барышы үчүн негизги фактор болуп саналат, айрыкча мыйзамсыз баңги жүгүртүү тармагында [101, 37-40 б.]. Практика көрсөткөндөй, кылмыштуу топту түзүү лидери тарабынан баштапкы капиталды алуу механизмдерин ишке ашыруудан башталат [101, 37-40 б.]. Бул каражаттар биринчи партиядагы баңгизаттарды же алардын компоненттерин сатып алуу үчүн жетиштүү болушу керек. Бул максатка жетүү үчүн лидер мыйзамсыз ыкмаларды колдонушу мүмкүн (мисалы, опузалоо, алдамчылык жана башка каржылык кылмыштар), ошондой эле салыштырмалуу мыйзамдуу жолдорду пайдаланат. Алардын катарына инвесторлорду тартуу же легалдуу бизнес түзүмдөрүн кылмыштуу ишмердүүлүктү жаап-жашыруу үчүн колдонуу кирет. Бул ыкмалар лидерге кылмыштуу түзүмдү каржылык жактан туруктуу иштетүүгө жана анын узак мөөнөттүү ишмердүүлүгүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Баштапкы капитал алынгандан кийин, лидер кылмыштуу ишмердүүлүктүн стратегиясын аныктоого киришет. Конкреттүү шарттарга жараша топ баңги бизнесинин ар кандай аспектиери менен алектениши мүмкүн: өндүрүү, сактоо, ташуу же баңгизаттарды сатуу. Лидер ар бир этапты ишке ашыруунун эң натыйжалуу жана коопсуз жолдорун аныктап, бул аркылуу тобокелдиктерди минималдаштырып, кирешени максималдаштырууну камсыз кылат. Мында жашыруун иштөө, мыйзамсыз операцияларды көзөмөлдөө жана укук коргоо органдарынын аракеттеринен алдын ала коргонуу чаралары өзгөчө мааниге ээ. Кылмыштуу топтун туруктуулугун жана узак мөөнөттүү ишмердүүлүгүн сактоо үчүн лидер ар дайым иштөө механизмдерин өркүндөтүп, жаңы схемаларды иштеп чыгууга аракеттенет [89, 75 б.; 90, 166 б.].

Уюштуруучулук функциянын негизги элементи – бул топтун мүчөлөрүнүн ортосундагы ролдорду туура бөлүштүрүү. Лидер ар бир мүчөнүн жеке өзгөчөлүктөрүн, жөндөмдөрүн жана тажрыйбасын эске алып, топтун ишмердүүлүгүн эң жогорку деңгээлде коопсуз жана натыйжалуу кылууга аракеттенет. Мисалы, кээ бир мүчөлөр баңгизаттарды ташуу менен алектенсе, башкалары алардын сактоо процессин уюштурат, ал эми үчүнчүлөр баңгизаттарды таратуу же каржылык операцияларды жүргүзүү боюнча иш алып барат. Мындай функцияларды бөлүштүрүү топтун кылмыштуу ишмердүүлүгүн ырааттуу жана уюшкандыкта жүргүзүүгө шарт түзөт. Ошондой эле, бул ыкма укук коргоо органдары тарабынан топтун аныкталып калуу коркунучун азайтат, анткени ар бир мүчө өзүнө тиешелүү гана ишти аткарып, башка бөлүмдөр жөнүндө толук маалыматка ээ болбойт.

Кылмыштуу топтун лидери аткаруучу дагы бир маанилүү функция – бул маалыматтык камсыздоо. Лидер топтун мүчөлөрүн кылмыштуу ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүргүзүү үчүн зарыл болгон маалымат менен камсыз кылат. Өзгөчө көңүл укук коргоо органдарынын иш-аракеттерине, алардын тактикалык ыкмаларына, ошондой эле ыкчам-иликтөө иш-чараларынын мөөнөттөрүнө жана өзгөчөлүктөрүнө бурулат [90; 92]. Бул маалымат кылмыштуу топтун жашырын иш алып барышын жана укук коргоо органдарынын көзөмөлүнөн

качуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн абдан маанилүү. Так жана алдын ала чогултулган маалыматтардын негизинде лидер тобокелдиктерди анализдеп, тобунун коопсуздугун камсыз кылуу үчүн зарыл болгон чараларды көрөт. Ушундайча, кылмыштуу топтун үзгүлтүксүз жана жашыруун иш алып барышы камсыз кылынат.

Лидер чалгындоо маалыматтарын чогултуу процессин уюштуруп, бул ишти аткаруу үчүн атайын дайындалган топ мүчөлөрүн пайдаланат. Бул мүчөлөр негизинен топтун сырткы чөйрөсүн көзөмөлдөө менен алектенип, мыйзамсыз баңги жүгүртүү рыногундагы өзгөрүүлөр же укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгү боюнча маалыматтарды чогултат. Алар, адатта, түздөн-түз лидерге баш ийип, кылмыштуу топтун ишмердүүлүгүнө таасир эте турган кырдаалдын өзгөрүүлөрү тууралуу өз убагында кабарлап турууга милдеттүү. Маалыматтык камсыздоо функциясынын мааниси өтө жогору, анткени так жана ыкчам алынган маалымат кылмыштуу топтун жок кылынышынан сактап, анын ишмердүүлүгүн улантуусуна мүмкүндүк берет. Өзгөчө укук коргоо органдарынын топко болгон көзөмөлү күчөгөн учурларда, туура стратегиялык чечимдерди кабыл алуу түздөн-түз лидердин маалыматты канчалык так жана ыкчам алганына көз каранды болот.

Кыргызстандын аймагында иш алып барган кылмыштуу топтордо мындай өнүккөн лидерлик формалары азыраак кездешет. Бул топтордун лидерлери негизинен кылмыштуу ишмердүүлүктү башкарууга жана өздөрүнө баш ийгендер арасында тартипти сактоого көңүл бурушат. Сырткы колдоо көрсөтүү же стратегиялык өнүгүүгө багытталган иштер көп учурда приоритет катары каралбайт. Ошого карабастан, мындай кылмыштуу түзүмдөрдүн ичинде да лидер топ мүчөлөрүнүн өзүнө болгон көз карандылыгын калыптандырууга аракет кылат. Бул механизм лидердин топту көзөмөлдөшүн жана башкаруусун бекемдеп, уюшкан кылмыштуу түзүмдүн туруктуулугун сактоого жардам берет.

Биздин көз караш боюнча, кылмыштуу топтун лидери аткарган функцияларды бир нече негизги блокко бөлүп кароо керек. Лидер төмөнкү иш-

чараларды жүргүзөт: кылмыштуу топту түзүүнү уюштуруу, анын курамын тандоо жана мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) тармагындагы бардык кылмыштуу ишмердүүлүктү башкаруу; топтун стратегиялык багыттарын аныктоо, анын ичинде сатууга багытталган баңгизаттардын түрлөрүн тандоо; кылмыштуу ишмердүүлүктү жүргүзүү тактикасын пландоо жана аны ишке ашыруу боюнча чечимдерди кабыл алуу, ошондой эле алардын аткарылышын көзөмөлдөө; башка кылмыштуу топтордун лидерлери менен сүйлөшүүлөрдү уюштуруу жана жүргүзүү, анын ичинде конфликттерди чечүү же МБЖ тармагындагы ишмердүүлүктү натыйжалуу жүргүзүү үчүн биргелешкен чечимдерди кабыл алуу; кылмыштуу ишмердүүлүктүн аныкталып калуусун алдын алуу максатында мамлекеттик кызматтагы адамдар менен байланыш түзүү шарттарын түзүү; МБЖ чынжырында иш алып барган топтун мүчөлөрүнүн ортосундагы функцияларды бөлүштүрүү, баңгизаттарды алуунун булактарын жана алардын сатылыш механизмдерин аныктоо; кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу максатында каржылык-экономикалык байланыштарды камсыз кылуу үчүн тиешелүү адамдар менен өз ара аракеттенүү; кылмыштуу топтун ичинде маалымат топтоо жана контролдоо механизмдерин түзүү, бул түзүм түздөн-түз лидерге баш ийип, топтун ишмердүүлүгү жана анын моралдык-психологиялык абалы тууралуу маалымат берип турат. Бул функционалдык бөлүштүрүү кылмыштуу түзүмдүн узак мөөнөткө туруктуу иштөөсүн камсыз кылып, лидердин башкаруу мүмкүнчүлүктөрүн бекемдөөгө өбөлгө түзөт.

Маанилүү аспектилердин бири – бул кылмыштуу ишмердүүлүктү маалыматтык-интеллектуалдык жактан камсыз кылуу. Бул төмөнкү аракеттерди камтыйт: кылмыштуу топтун мүчөлөрү үчүн иш-аракеттердин так пландарын иштеп чыгуу, анын ичинде мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө тиешеси бар адамдардын ашкереленишине жол бербөө боюнча тактикалык чараларды пландоо; укук коргоо органдары жана чет мамлекеттердин кызыкдар түзүмдөрү тарабынан коркунуч жаралган учурларда кылмыштуу топтун жана анын мүчөлөрүнүн иш-аракеттер стратегиясын иштеп чыгуу; топтун өз

ишмердүүлүгүн анализдөө механизмдерин уюштуруу жана анын натыйжалуулугуна тоскоолдук жараткан көйгөйлөрдү аныктоо, ошондой эле кылмыштуулуктун жаңы тенденцияларын жана мыйзамдардагы өзгөрүүлөрдү эске алуу менен бул көйгөйлөрдү чечүү жолдорун иштеп чыгуу; маалыматтык технологиялар жана башка техникалык жабдуулар жаатында адистешкен адамдарды тартуу, бул адистер кылмыштуу топтун башка мүчөлөрүн окутуу жана уюшкан кылмыштуу түзүмдүн максаттарына жетүү үчүн зарыл болгон маселелерди чечүү үчүн колдонулат; топтун узак мөөнөттүү стратегиялык пландарын иштеп чыгуу, анын ичинде кылмыштуу түзүмдүн туруктуулугун камсыз кылуу жана ишмердүүлүктүн масштабын кеңейтүү үчүн мүмкүн болгон тобокелдиктерди алдын ала анализдөө; баңги жүгүртүүдөн түшкөн кылмыштуу кирешелерди мыйзамдаштыруу механизмдерин иштеп чыгуу, бул кылмыштуу топтун узак мөөнөткө жашап кетишине шарт түзөт. Бул факторлор кылмыштуу топтун натыйжалуу башкарылышын камсыз кылуу менен бирге, анын коопсуздугун жана узак мөөнөткө иш алып барышын камсыздоого багытталган.

Оңойлук менен иш алып баруу жана коопсуздукту камсыз кылуу функциясын өзүнчө бөлүп кароо негиздүү болуп саналат. Ага төмөнкү чаралар кирет: кылмыштуу топтун ичиндеги чалгындоо жана каршы чалгындоо иштерин жашыруун уюштуруу механизмдерин камсыз кылуу; укук коргоо органдары тарабынан жүргүзүлүп жаткан кылмыштуулукка каршы күрөш чаралары тууралуу маалыматтарды чогултуу, анын ичинде кылмыштуу топтун айрым мүчөлөрүнө карата иш-чараларды көзөмөлдөө; кылмыштуу топтун жалпы ишмердүүлүгүн жана анын мүчөлөрүн коргоо үчүн зарыл шарттарды түзүү, анын ичинде атайын коргоочу жана көмөк көрсөтүүчү топторду түзүү.

Кийинки маанилүү багыт – финансылык жана материалдык-техникалык камсыздоо: кылмыштуу топтун ишмердүүлүгүн материалдык жана техникалык жактан камсыздоо үчүн зарыл шарттарды түзүү жана уюштуруу; мыйзамсыз баңги жүгүртүү үчүн каржылык капиталды топтоо, анын ичинде зарыл учурда тиешелүү мамлекеттик кызматкерлерди сатып алуу, кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн коопсуздугун камсыздоо жана кылмыш иштеринде айыпталып

жаткан мүчөлөрүн колдоо максатында каражат бөлүү. Ошондой эле, кылмыштуу топтогу тартипти жана баалуулуктарды көзөмөлдөө функциясы да өзгөчө мааниге ээ. Бул төмөнкүлөрдү камтыйт: кылмыштуу топтун мүчөлөрү карманышы керек болгон негизги баалуулуктарды жана жүрүм-турум нормаларын белгилөө; кылмыштуу түзүм ичиндеги иерархияга жараша мүчөлөрдүн укуктарын жана милдеттерин аныктоо; топ ичинде чыккан талаш-тартыштарда айыптуулуктун деңгээлин аныктоо, жазалоо чараларын иштеп чыгуу; кылмыштуу топтун жалпы коопсуздугуна коркунуч жараткан жагдайларды алдын алуу.

Маалыматтык-интеллектуалдык функция кылмыштуу топтун узак мөөнөттүү өнүгүү стратегиясын жана тактикасын иштеп чыгууну камтыйт. Бул багыт топтун кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн негизги багыттарын тандоо жана анын масштабын кеңейтүү боюнча пландоолорду камтыйт. Мисалы, кылмыштуу топ башында майда баңгизат сатуу менен алектенип, бара-бара өзүнүн операцияларын кеңейтип, жаңы мүчөлөрдү тартып, башка уюшкан кылмыштуу топтор менен байланыш түзүп, кылмыштуу ишмердүүлүгүн бекемдөөгө аракет кылышы мүмкүн. Бул процесс кылмыштуу топтун туруктуулугун сактап, аны мыйзамсыз киреше алууга узак мөөнөттүү негизде иштөөгө мүмкүндүк берет [97, 80 б.].

Мындай функциянын маанилүү бөлүгү – бул кырдаалдын өнүгүшүнө жараша ар кандай сценарийлерди алдын ала пландоо жана тышкы чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө жооп кайтаруу тактикасын иштеп чыгуу. Мисалы, эгерде кылмыштуу топ укук коргоо органдары тарабынан күчөтүлгөн көзөмөлгө алынса, лидер убактылуу ишмердүүлүктү азайтуу же операцияларды башка аймакка көчүрүү жөнүндө чечим кабыл алат. Мындай ийкемдүү стратегия топко сырттан келген коркунучтарга карабастан, өз ишмердүүлүгүн улантууга мүмкүндүк берет. Демек, кылмыштуу топтун лидери ар кандай багыттарды камтыган бир катар функцияларды аткарат. Бул функцияларды туура ишке ашыруу топтун кыска мөөнөттүү ийгилигин гана эмес, анын узак мөөнөттүү туруктуулугун жана жашап кетүү жөндөмүн да аныктайт. Лидер топ ичиндеги

бардык процесстерди координациялоодо негизги ролду ойнойт, анын коопсуздугун, биримдигин жана кылмыштуу иш-аракеттерди натыйжалуу жүргүзүүсүн камсыздайт.

Лидердин уюштуруу-башкаруу функциясы ага кылмыштуу топтун учурдагы ишмердүүлүгүн гана көзөмөлдөөгө эмес, узак мөөнөттүү кылмыштуу таасирин бекемдөөгө да шарт түзөт. Бул таасир белгилүү бир экономикалык жана саясий чөйрөлөргө да жайылышы мүмкүн. Стратегиялык пландоо аркылуу кылмыштуу топтун лидерлери көмүскө рынокторду гана эмес, саясий бийликти да көзөмөлгө алууга умтулушу мүмкүн. Айрыкча ири масштабдагы кылмыштуу операциялар менен алектенген уюшкан топтор өлкөнүн экономикалык жана саясий түзүмүнө кирип, белгилүү бир аймактарды көзөмөлдөө шарттарын түзүүгө жана мамлекеттик чечимдерге таасир этүүгө аракет кылышат. Бул көрүнүш мамлекеттик институттар алсыз жана коррупциянын деңгээли жогору болгон коомдордо өзгөчө байкалат. Мындай учурларда кылмыштуу топтун лидери өзүнүн ресурстарын жана таасирин саясий лидерлерди жана мамлекеттик кызматкерлерди колдоо үчүн колдонуп, бул аркылуу кылмыштуу ишмердүүлүгүн улантууга кеңири мүмкүнчүлүк алат.

Тартиптик жана нормативдик-баалуулук функциясы кылмыштуу топтун мүчөлөрү үчүн жүрүм-турумдун кабыл алынган чегин аныктоого жана негизги баалуулуктарды орнотууга байланыштуу. Ар кандай уюшкан кылмыштуу түзүмдүн ичинде белгилүү бир эрежелер жана жүрүм-турум нормалары бар, аларды лидер көзөмөлдөп жана сактоого милдеттүү. Бул нормалар топ мүчөлөрүнүн өз ара аракеттенүү тартибин гана эмес, тереңирээк маданий аспектилерди да камтыйт. Алар иерархияны урматтоону, лидерге жана топко берилгендикти, ошондой эле коомдук нормаларга карама-каршы келген, бирок топтун ички субкультурасынын негизи болгон атайын моралдык жана этикалык көз караштарды кабыл алууну талап кылышы мүмкүн.

Кылмыштуу топтордун жүрүм-турумун жөнгө салган катуу белгиленген көрсөтмөлөрү жана уставдык принциптери болушу мүмкүн. Мисалы, топтун ичинде укук коргоо органдары менен кызматташууну катуу тыюу салган

кодекстер же кылмыштуу ишмердүүлүктөн алынган кирешелерди бөлүштүрүү эрежелери болушу мүмкүн. Лидер бул нормалардын аткарылышына кепилдик берүүчү негизги фигура катары чыгат жана аларды ишке ашырууну жана сактоону камсыз кылууга жоопкерчилик алат. Бул функция лидерге топ мүчөлөрүнүн жүрүм-турумун көзөмөлдөө, тартипти сактоо жана алардын ортосунда биримдикти бекемдөө мүмкүнчүлүгүн берет.

Тартиптик функция нормативдик-баалуулук функциясы менен тыгыз байланышта жана белгиленген жүрүм-турум эрежелерин сактоону камсыз кылууга багытталган. Лидер топ ичинде көз карандысыз калыс соттун ролун аткарып, мүчөлөрдүн айыптуулук даражасын аныктайт жана тартип бузуу учурларында тиешелүү жазаларды дайындайт. Тартиптик чаралар ички санкциялардан тартып, топтон чыгаруу же статусун төмөндөтүү сыяктуу чараларга чейин жетиши мүмкүн. Ошондой эле, кээ бир учурларда мүчөлөр тарабынан жасалган аракеттер топтун коопсуздугуна коркунуч жаратып же лидердин авторитетин солгундаткан учурда, тартиптик чаралар катаал, ал тургай физикалык жазалоо түрүндө да болушу мүмкүн. Бул функция кылмыштуу түзүмдөрдүн туруктуулугун сактап, алардын ичиндеги тартипти камсыз кылуу үчүн негизги механизмдердин бири болуп саналат [100, 106 б.].

Лидердин тартиптик функциясынын негизги милдеттеринин бири – бул топтун коопсуздугуна коркунуч жараткан бардык аракеттерди алдын алуу жана бөгөт коюу. Мисалы, эгерде топтун бир мүчөсү жашыруун ишмердүүлүк эрежелерин бузса же укук коргоо органдары тарабынан шектүү катары каралса, лидер аны жоюу чечимин кабыл алышы мүмкүн. Бул аракет кылмыштуу топтун ашкереленишине жол бербөө жана анын туруктуулугун камсыз кылуу максатында көрүлөт. Бул функция өзгөчө мамлекеттин туруктуу каршы күрөшүнө туш болгон шарттарда маанилүү болуп саналат. Тартиптик чараларды натыйжалуу ишке ашыруу кылмыштуу түзүмдүн узак мөөнөт иштөөсүн жана жашап кетишин камсыздайт.

Кылмыштуу топтордун лидерлеринин жана уюштуруучуларынын маңызын аныктоодо илимий чөйрөдө ар кандай ыкмалар кездешет. Кээ бир

окумуштуулар бул эки түшүнүктү так ажыратууну зарыл деп эсептешсе [102, 205 б.], башкалары аларды идентикалык деп карашат [90, 166 б.; 103, 134 б.]. Биз үчүнчү позицияны карманабыз – кээ бир учурларда бул түшүнүктөр бири-бирине шайкеш келиши мүмкүн, ал эми башка учурларда алардын ортосундагы айырмачылыктар аткарган функцияларынан көз каранды болот [104, 193-197 б.; 105, 31-34 б.]. Бул логикалуу, анткени кылмыштуу топтордун түзүлүшүндө лидер жана уюштуруучу уюштуруучулук функцияларды аткарып, негизги чечимдерди кабыл алуу, топтун мүчөлөрүнө жоопкерчилик алуу жана мыйзамсыз ишмердүүлүктү координациялоо милдетин аткарышат.

Ошол эле учурда, уюштуруучу кылмыштуу топту түзгөн жана анын жалпы башкаруусун ишке ашырган адам болушу мүмкүн. Ал финансылык-каржылык операцияларды көзөмөлдөп, көмүскө ишмердүүлүк жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк алат. Айрым учурларда уюштуруучу мыйзамдуу бизнеске аралашып же мамлекеттик түзүмдөрдүн ичинде иш алып барып, кылмыштуу түзүмдүн коргоочу механизминин бир бөлүгү болуп калышы мүмкүн. Кылмыштуу топтун уюштуруучусунун жашыруун иш алып баруусу ага кылмыш жоопкерчилигинен качууга шарт түзөт. Анын криминалдык ишмердүүлүгү тууралуу маалыматтар чектелген адамдар тобуна гана белгилүү болушу мүмкүн.

Бирок кылмыштуу аракеттерди түздөн-түз жетектөө милдети көбүнчө кылмыштуу чөйрөдө жогорку абройго ээ болгон жеке адамдарга жүктөлөт. Алар кылмыштуу топтун ичиндеги белгилүү бир түзүмдөрдү башкарат же уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөрү жана таасири жогору болгондуктан топтун ичинде маанилүү орунду ээлейт. Бул механизм кылмыштуу түзүмдүн туруктуулугун сактап, анын ишмердүүлүгүн натыйжалуу жүргүзүүгө көмөкчү болот.

Лидердин бийлигинин психологиялык аспектилери. Кылмыштуу топтогу лидерликти аныктаган негизги факторлордун бири – бул анын топтун башка мүчөлөрүнө карата жүргүзгөн психологиялык таасири. В.Л. Васильевдин изилдөөлөрүнө ылайык, кылмыштуу топтордун лидерлери бийликтин алты

негизги булагын колдонушат [107, 656 б.]: 1) сыйлык берүү бийлиги – топтун мүчөлөрүн берилгендик жана тапшырмаларды аткаруу үчүн сыйлоо мүмкүнчүлүгү; 2) жаза берүү бийлиги – тартип бузгандарды жазалоо жөндөмү, бул лидердин авторитетин бекемдөөгө жана топ ичинде тартипти сактоого көмөктөшөт; 2) үлгүлүү бийлик – лидердин жеке мисалы, харизмасы жана моралдык аброю аркылуу таасир этүү жөндөмү; 3) нормативдик бийлик – топ ичиндеги жүрүм-турум нормаларынын жана эрежелеринин сакталышын көзөмөлдөө; 4) эксперттик бийлик – лидер топтун интеллектуалдык борбору катары иш алып барып, өзүнүн билимин жана адистерди тартуу аркылуу татаал операцияларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ; 5) маалыматтык бийлик – маалымат агымын көзөмөлдөө жөндөмү, бул лидерди чечим кабыл алуу процессинде борбордук фигурага айландырат жана анын криминалдык түзүмдөгү маанисин күчөтөт [107, 656 б.].

Бул бийлик булактарын колдонуу менен лидер кылмыштуу топтун ичиндеги көзөмөлдү гана сактабастан, анын узак мөөнөттүү туруктуулугун да камсыз кылат. Бул булактардын ар бири лидерге өзүнүн позициясын бекемдөөгө жана мүчөлөрдүн берилгендигин сактоого жардам берет, айрыкча башка кылмыштуу топтор менен атаандаштык жана укук коргоо органдарынын кысымы күчөгөн шарттарда.

Кылмыштуу топтордун туруктуулугу жана узак мөөнөт иш алып баруусу лидердин мүчөлөргө карата жүргүзгөн психологиялык таасирине көз каранды. Лидердин негизги максаты – топ ичиндеги бийлигин бекем сактап, ар бир мүчөнүн өз милдеттерин так аткарышын жана түзүмдүн туруктуулугун камсыз кылуу. Психологиялык бийликти ишке ашырууда төмөнкү механизмдер колдонулат: көз карандылыкты калыптандыруу – лидер кылмыштуу топтун мүчөлөрүн экономикалык, моралдык жана психологиялык жактан өзүнө баш ийдирет. алардын коопсуздугу, кирешеси жана социалдык орду түздөн-түз лидерге жана топко болгон берилгендигине байланыштуу болуп калат; коркунуч фактору – жаза берүү жана репрессия механизмдери аркылуу лидер өзүнүн бийлигин сактайт. бул механизм лидерге каршы чыгууга аракет кылган

мүчөлөргө психологиялык басым жасоо үчүн колдонулат; социалдык жана идеологиялык таасир – кылмыштуу топтун ичинде өзгөчө баалуулуктар жана нормалар түзүлүп, алар лидердин кызыкчылыгына ылайык адаптацияланат. Уюмдун идеологиясы анын мүчөлөрүнүн жеке пикирлерин өзгөртүп, алардын кылмыштуу түзүмгө болгон берилгендигин күчөтөт.

Лидер кылмыштуу топтун туруктуулугун камсыздоо үчүн ар кандай ыкмаларды айкалыштырып колдонуп, топтун башкаруу тутумун өнүктүрөт. Бул анын криминалдык түзүм ичиндеги абсолюттук бийлигин сактоого жана узак мөөнөт бою кылмыштуу ишмердүүлүгүн улантууга шарт түзөт.

Лидердин коопсуздук тутуму жана анын топ түзүмүндөгү ролу. Бүгүнкү кылмыштуу топтор, айрыкча мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенгендер, татаал жана көп катмарлуу түзүмгө ээ. Бул түзүм операциялык функциялардан тышкары, коопсуздук чараларын да камтыйт. Ушундай түзүмдүн маанилүү элементтеринин бири – лидердин коопсуздугун камсыз кылган система. Бул жашыруун аракеттерди көрүүнү жана кылмыштуу топтун ичинде атайын коопсуздук кызматтарын түзүүнү камтыйт.

Ири кылмыштуу топтордо лидерди коргоо боюнча атайын бөлүмдөр түзүлөт. Бул бөлүмдөр жеке күзөтчүлөрдөн турат, алар лидердин коопсуздугун камсыз кылуу менен катар, топко коркунуч жараткан ички жана сырткы факторлорду жок кылуу милдетин да аткарат. Бул коопсуздук кызматтары баңгизаттарды өндүрүү же таратуу боюнча түздөн-түз операцияларга катышпайт, бирок алардын негизги милдети – кылмыштуу топтун жашыруундугун сактоо жана коргоо. Алар төмөнкү иштерди аткарат: топ мүчөлөрүнүн жүрүм-турумун көзөмөлдөө; укук коргоо органдарынын иш-аракеттерин байкоо; операциялардын ийгиликсиздик коркунучун алдын алуу.

Коопсуздук тутумунун иштөө механизми. Баңгизаттарды ташуу мисалы коопсуздук тутумунун кантип иштээрин көрсөтөт. Баңгизаттар бир аймактан экинчисине жеткирилгенде, бул операцияны коштоп жүргөн байкоочулар түздөн-түз лидерге баш ийип, кырдаалды көзөмөлдөйт. Эгерде укук коргоо органдары тарабынан коркунуч жаралса же күтүүсүз тоскоолдуктар пайда

болсо, байкоочулар тобокелдиктер тууралуу алдын ала кабар берип, кылмыштуу топтун мүчөлөрүнө коргонуу чараларын көрүү боюнча көрсөтмөлөрдү берет [108]. Бул стратегия кылмыштуу топтун жашыруундугун сактоого жана операциялардын үзгүлтүксүз жүрүшүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Коопсуздук тутумунун натыйжалуу иштөөсү кылмыштуу түзүмдүн туруктуулугун жана анын мүчөлөрүнүн коопсуздугун сактоого жардам берет.

Демек, уюшкан кылмыштуу топтогу лидерлик бир гана ролго байланыштуу эмес. Лидер көптөгөн функцияларды аткарып, алардын ар бири топтун туруктуулугун жана натыйжалуу иш алып барышын камсыздоого багытталган. Стратегиялык башкаруу, маалымат агымын көзөмөлдөө, тартипти сактоо жана жүрүм-турум нормаларын белгилөө – мунун баары кылмыштуу топтун иштешинде лидерди борбордук фигурага айлантат. Лидердин бийлиги жеке сапаттарына гана негизделбестен, коргоо жана башкаруунун көп баскычтуу системасы аркылуу камсыздалат. Бул система кылмыштуу түзүмдүн узак мөөнөткө иштөөсүнө, анын мүчөлөрүнүн баш ийүүсүнө жана сырткы коркунучтардан корголушуна шарт түзөт.

Кылмыштуу топтун лидерин мүнөздөгөн жеке сапаттар: талдоо жана өзгөчөлүктөр. Кылмыштуу топтун заманбап лидери ээ болушу керек болгон жеке сапаттар юридикалык жана криминологиялык адабияттарда башкаруунун натыйжалуулугуна жана кылмыштуу түзүмдүн туруктуулугуна таасир этүүчү маанилүү фактор катары каралат. Изилдөөчүлөр белгилеген негизги мүнөздөмөлөргө төмөнкүлөр кирет: кылмыштуу тажрыйбанын болушу; күчтүү эрк сапаттары; интеллектуалдык жөндөмдөрдүн жогорку деңгээли; физикалык күч; ийкемдүүлүк жана айлакерлик; коммуникация жөндөмдөрү; татаал кырдаалдарда тез багыт алуу жана чечим кабыл алуу жөндөмү; иш-аракеттердеги чечкиндүүлүк [108, 24-28 б.]. Бул сапаттар өзгөчө мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген уюшкан кылмыштуу топторду башкарган лидерлер үчүн маанилүү болуп саналат. Кылмыштарды жашыруун уюштура билүү да лидерликти аныктаган маанилүү аспект болуп эсептелет. Лидер

топтун мүчөлөрүнүн иш-аракеттерин көзөмөлдөө гана эмес, ошондой эле алардын ишмердүүлүгүн укук коргоо органдарынан жашырууга шарт түзгөн механизмдерди түзө билиши керек [109, 160-162 б.]. Жашыруун иш алып баруу ыкмалары жана кылмыштуу түзүмдүн ишине байланыштуу маалыматтарды көзөмөлдөй алуу жөндөмү кылмыштуу топтун узак мөөнөттүү иш алып барышында жана жашап кетишинде негизги ролду ойнойт.

Кылмыштуу топтордогу аял-лидерлер. Кээ бир учурларда кылмыштуу топторду аялдар да жетектей алат [110; 111]. Илимий адабияттарда аялдар эркектер менен биргеликте же өз алдынча уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдү башкарган мисалдар келтирилет [112, 17-22 б.; 113, 86-95].

Мисалы, практикалык учурлардын биринде, баңги затка көз каранды болгон жаран А. күйөөсү менен биргеликте баңгизаттарды колдонууга шарт түзгөн жайды (наркопритон) уюштурган, жана дал ушул аял кылмыштуу топтун лидери катары чыккан [114]. Бул факт кылмыштуу топтордогу лидерлик жыныска же физикалык күчкө гана байланыштуу эмес экенин көрсөтүп турат. Көп учурда бул ролду жеке сапаттар, эрк жана башка мүчөлөрдү башкара билүү жөндөмү аныктайт. Аял-лидерлер, негизинен, эркектерге мүнөздүү болгон сапаттарга ээ, бирок башкаруу ыкмаларында көбүрөөк ийкемдүүлүктү көрсөтүшү мүмкүн. Бул алардын кылмыштуу түзүмдү натыйжалуу башкарып, анын узак мөөнөткө иш алып барышын камсыз кылуусуна шарт түзөт.

Баңгизат колдонгон лидерлер. Мыйзамсыз баңги жүгүртүү менен алектенген кылмыштуу топтордо кээде баңгизатты убактысы менен колдонгон, бирок толук көз каранды болуп калбаган лидерлер да кездешет. Бул фактор маанилүү, анткени баңгизатка толук көз карандуулук лидердин өзүнө жана бүтүндөй топко коркунуч жаратат. Баңгизатка көз каранды болгон лидер бара-бара өз иш-аракеттерин көзөмөлдөй албай калат, физикалык жана психикалык жактан деградацияга учурайт. Бул анын авторитетинин төмөндөшүнө жана таасиринин жоголушуна алып келет [115, 26 б.]. Мындай шартта топ лидерди алмаштыруу чечимин кабыл алып, анын ордуна башка адамды дайындашы мүмкүн. Бул чара кылмыштуу түзүмдүн кыйрашын алдын алуу үчүн көрүлөт.

Бирок кээ бир учурларда лидер өз эрки менен башкаруудан четтеп, ыйгарым укуктарын башка мүчөгө өткөрүп берүү чечимин кабыл алышы мүмкүн. Бул чечим топ ичиндеги ички жаңжалдар, кылмыштуу ишмердүүлүккө болгон кызыгуусун жоготуу же жеке себептерден улам кабыл алынышы ыктымал.

Криминалдык топтордогу жетекчилердин типологиясы. Илимий адабияттарда кылмыштуу топтордун жетекчилерин алардын жеке сапаттарына жана башкаруу стилине жараша бир нече түргө бөлүп кароо сунушталат [116]. Ошону менен бирге, биз уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) жетекчилерин шарттуу түрдө үч түргө бөлүп кароону туура деп эсептейбиз: салттуу тип; өзгөчө тип – баңги заттарды сатуу учурунда тике байланышсыз ыкманы колдонуу менен; аралаш тип.

Салттуу УКТ жетекчисине мүнөздүү болгон негизги белгилердин катарына төмөнкүлөр кирет: Беш негизги өзгөчөлүктү аткаруу (биз буга чейин белгилеген); Көп учурда кылмыштык тажрыйбанын болушу; Күчтүү эрктүү сапаттарга ээ болуу, бул ага УКТнын башка мүчөлөрүнө психологиялык үстөмдүк кылууга мүмкүнчүлүк берет; Адатта, стратегиялык багыттарды ишке ашырууда жана татаал кырдаалдарда чечим кабыл алууда топтун "мээ борбору" болуп саналат; Байланыш түзүүдө жогорку деңгээлдеги коммуникациялык жөндөмгө ээ болуу; УКТнын ички жана тышкы факторлорун, ошондой эле иштөө үчүн зарыл болгон мүмкүн болгон шарттарды билүү; Топтун мүчөлөрүнүн ишмердүүлүгүнүн купуялуулугун камсыз кылууга умтулуу; Жеке коопсуздукту камсыздоо системасынын болушу жана УКТнын бүтүндөй кылмыштуу чынжырындагы ишмердүүлүктү көзөмөлдөөчү атайын топту башкаруу; Ар кандай бийлик булактарын колдонуу; Жогорку деңгээлдеги терс жеке багытка ээ болуу жана укук коргоо органдары жүргүзгөн тергөө аракеттерине ар кандай ыкмалар жана ыкмалар аркылуу каршылык көрсөтүүнүн технологиясын билүү; Баңги заттарын ташуу жана бөлүштүрүү тармагынын ар кандай звенолорунун ортосундагы атайын байланыш формаларын колдонуу.

Баңги заттарын сатуудагы бейконтакттык ыкманын таасири жана аралаш типтеги жетекчилер. Айрыкча белгилеп кетүү керек, баңги заттарын сатуудагы бейконтакттык ыкманын пайда болушу кылмыштуу топтордун лидерлеринин жана алардын мүчөлөрүнүн криминалистикалык портретин өзгөртүүгө алып келди. Бул өзгөрүүлөр төмөнкү факторлор менен мүнөздөлөт: жаштык көрсөткүчтөрү: негизинен 18-30 жаштагы адамдардан түзүлөт; кесиптик көндүмдөрдүн болушу: маалыматтык технологиялар, ошондой эле электрондук төлөм тутумдарынын иштөө ыкмаларын өздөштүргөндөрдүн арасынан чыгат; билим деңгээли: орто-кесиптик жана жогорку окуу жайларында окуган адамдар бул топторго көбүрөөк тартылат.

Мындай кылмыштуу топтун жетекчисине төмөнкү социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөр мүнөздүү: жогорку деңгээлде коммуникациялык жөндөмдүүлүк, башкача айтканда, ишенимге кире билүү үчүн белгилүү бир психологиялык ыкмаларды колдонуу; интеллектуалдык дараметтин болушу; кылмыш тобунун мүчөлөрүнө карата чечим кабыл алуу укугу, анын ичинде кылмыш жоопкерчилигине тартылуу коркунучу жаралганда стратегиялык багытты аныктоо.

Мындан тышкары, мындай лидерлер көп учурда жетекчилик жана баңги заттарын сатуу милдеттерин айкалыштыра алышат, ошондой эле мындай топтордун курамы чектелүү сандагы адамдардан турат. Аралаш тип – бул салттуу УКТнын жетекчисине мүнөздүү өзгөчөлүктөр менен бейконтакттык баңги соодасынын негизги белгилеринин айкалышы. Бул типтеги лидерлер ар кандай сатуунун жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруунун ыкмаларын бир эле учурда колдонушат. Уюшкан кылмыштуу топтордо маалымат берүүнүн эффективдүү системасынын түзүлүшү жетекчинин психотипине жана кылмыштуу ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгүнө жараша болот.

Баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүү менен алектенген топтор үчүн мындай система ашкере болуу коркунучун минималдаштырууга багытталат. Атап айтканда, баңги ташуу менен алектенген кылмыштуу түзүмдөрдө "чынжыр" же "үзүлгөн тегерек" схемалары кеңири колдонулат. Бул схемалар мүчөлөрдүн

баңги заттарын биринен экинчисине берүү аркылуу иштөөсүн, ошол эле учурда тобокелдиктерди азайтуу максатында бир-бири жөнүндө маалыматтын жоктугун камсыз кылат. Мындай ыкмалар тергөө органдарынын ишин кыйла татаалдаштырат, анткени кылмыштуу топтун мүчөлөрү бир бүтүн структураны толук билбейт жана бири-бири менен чектелген гана байланышта болушат.

Мисал катары баңги заттарын өстүрүү аймагынан ташып келүүдө колдонулган "чынжыр" схемасын кароого болот. Бул схема боюнча топтун бир мүчөсү баңги затын алып, аны кийинки адамга өткөрүп берет, бирок анын акыркы алуучусу ким экени жөнүндө маалыматка ээ болбойт. Мындай механизм тергөө органдарына бүтүндөй жеткирүү чынжырчасын көзөмөлдөө жана аны аныктоо мүмкүнчүлүгүн кыйла татаалдантат. Ушундай кылмыштуу түзүмдөргө каршы күрөшүү үчүн укук коргоо органдары көзөмөлдөнгөн жеткирүү жана кылмыштуу топторго агенттерди оперативдүү киргизүү сыяктуу ыкмаларды колдонушат. Баңги заттарын сатуу менен алектенген топтор үчүн "дөңгөлөк" же "стержени бар үзүлгөн тегерек" сыяктуу схемалар мүнөздүү. Бул системалар ири көлөмдөгү баңги заттарын майда дозаларга бөлүп, аларды чынжыр боюнча бир мүчөдөн экинчисине өткөрүп берүүгө негизделген. Бул схема кылмыштуу топтун ишмердүүлүгүн ийкемдүү кылып, анын мүчөлөрүнүн бири кармалган учурда бүтүндөй тармактын ашкереленүү коркунучун азайтат.

Кылмыштуу топтун ичиндеги байланыш тутумун түзүүдө жетекчинин ролун ашкере баалоо мүмкүн эмес. Лидер маалыматты берүү ыкмасын аныктап гана тим болбостон, ошондой эле купуялуулук чараларынын сакталышын көзөмөлдөйт. Ал баңги заттарын бөлүштүрүүгө түздөн-түз катышышы же бул милдетти толугу менен өзүнүн кол алдындагыларга жүктөп, өзү жалпы координацияны жана стратегиялык башкарууну жүргүзүшү мүмкүн. Кандай гана шарт болбосун, кылмыштуу топтогу байланыш тутуму лидердин жеке сапаттарына жана башкаруу ыкмасына түздөн-түз көз каранды.

Жетекчи үчүн кылмыштуу ишмердүүлүктү уюштуруу үчүн зарыл болгон байланыштарга жана ресурстарга ээ болуу өтө маанилүү. Мисалы, ал баңги заттарынын ири партияларын сатып алуу үчүн баштапкы капиталга ээ болушу,

ошондой эле өндүрүүчүлөр жана жеткирүүчүлөр менен туруктуу байланыш түзө билиши керек. Кылмыштуу топтун түзүмү, өз кезегинде, баңги заттарынын жүгүртүлүү чынжырчасында кайсы баскычта турганына жараша өзгөрөт. Бул өндүрүш, ташуу же түз сатуу процессине байланыштуу болушу мүмкүн. Ар бир баскыч кылмыштуу топтордун иштөө механизминде жана алардын уюштурулушуна өзгөчө таасир тийгизет.

Ошентип, төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот:

1. Кылмыштуу топтун жетекчисин аныктоо тергөө органдары үчүн татаал милдет болуп саналат. Бул, негизинен, топтун ички түзүмүнүн жана байланыш тутумунун өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу. Жетекчи, адатта, көлөкөдө калып, аткаруучу мүчөлөр менен байланышын минималдаштырат, бул анын идентификациясын кыйла татаалдаштырат, "чынжыр", "дөңгөлөк" же "пирамида" сыяктуу татаал байланыш системалары кылмыштуу топтордун жетекчилерине жалпы ишмердүүлүктү көзөмөлдөөгө мүмкүнчүлүк берип, аларды укук коргоо органдары үчүн жеткиликсиз кылат. Баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен алектенген кылмыштуу топтордун натыйжалуулугу түздөн-түз байланыш структурасына жана жетекчинин жеке сапаттарына көз каранды. Мындай топтордо лидерлик кылуу үчүн жөн гана психологиялык туруктуулук жана кылмыштык тажрыйба жетишсиз. Ошондой эле, кеңири криминалдык байланыштарга ээ болуу, керектүү ресурстарды топтой билүү жана жогорку тобокелдик шарттарында чечим кабыл алуу жөндөмдүүлүгү талап кылынат.

2. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) лидерлерин шарттуу түрдө үч түргө бөлүп кароо негиздүү: 1) салттуу тип; 2) өзгөчө тип – баңги заттарын сатууда бейконтакттык ыкманы колдонгон; 3) аралаш тип.

2.1. Салттуу УКТ жетекчисине мүнөздүү өзгөчөлүктөр төмөнкүлөр: беш негизги топтогу функцияларды аткаруу (мурун белгиленген); кылмыштык тажрыйбанын болушу; күчтүү эрктик сапаттарга ээ болуу, бул ага топтун башка мүчөлөрүнө психологиялык үстөмдүк кылууга мүмкүнчүлүк берет; стратегиялык багыттарды ишке ашыруу жана татаал кырдаалдарда чечим

кабыл алуу үчүн "мээ борбору" болуу; жогорку деңгээлдеги коммуникациялык жөндөмгө ээ болуу; УКТнын ички жана тышкы факторлорун жана топтун иштөө шарттарын билүү; топ мүчөлөрүнүн ишмердүүлүгүн жашыруун сактоо чараларын камсыз кылуу; жеке коопсуздукту жана УКТнын бүтүндөй кылмыштуу чынжырчасын көзөмөлдөгөн "башкаруу" тобун түзүү; ар кандай бийлик булактарын колдонуу; укук коргоо органдарынын иликтөөсүнө каршылык көрсөтүү үчүн ар кандай стратегияларды жана ыкмаларды өздөштүрүү; баңги заттарын ташуу жана бөлүштүрүү маршруттарынын ичиндеги өзгөчө байланыш формаларын билүү.

2.2. Өзгөчө тип – баңги заттарын сатууда бейконтакттык ыкманы колдонуу УКТ лидеринин жана анын мүчөлөрүнүн криминалистикалык портретин өзгөрттү. Мындай өзгөрүүлөр төмөнкү факторлор менен мүнөздөлөт: жаш курагы: негизинен 18-30 жаштагы адамдардан куралат; кесиптик көндүмдөрдүн болушу: маалыматтык технологиялар жана электрондук төлөм тутумдары боюнча терең билимге ээ болуу; билим деңгээли: орто-кесиптик же жогорку окуу жайларында билим алган адамдар көпчүлүктү түзөт. Бул типтеги жетекчинин социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр: жогорку деңгээлдеги коммуникациялык жөндөмдүүлүк жана ишенимге кире билүү үчүн белгилүү бир психологиялык ыкмаларды колдонуу; интеллектуалдык дараметтин болушу; кылмыш тобунун мүчөлөрүнө карата чечим кабыл алуу укугу, анын ичинде кылмыш жоопкерчилигине тартылуу коркунучу жаралганда стратегиялык багытты аныктоо. Мындан тышкары, мындай лидерлер көп учурда жетекчилик жана баңги заттарын сатуу милдеттерин айкалыштыра алышат. Ошондой эле, бул топтордун курамы чектелүү сандагы адамдардан турат.

2.3. Аралаш тип – бул салттуу УКТнын жетекчисине мүнөздүү өзгөчөлүктөр менен бейконтакттык баңги соодасынын негизги белгилеринин айкалышы. Бул типтеги лидерлер ар кандай сатуу жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу ыкмаларын бир эле учурда колдонушат.

3. Лидердин (уюштуруучунун) функцияларын төмөнкү мазмундук компоненттер боюнча дифференциялоо негиздүү деп эсептейбиз:

3.1. Уюштуруучулук-башкаруучулук функциясы төмөнкү аракеттерди камтыйт: 1) кылмыштуу топту түзүүнү уюштуруу, анын мүчөлөрүн тандоо жана баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча бардык кылмыштуу ишмердүүлүктү башкаруу; 2) МБЖ тармагындагы негизги стратегиялык багыттарды жана сатууга арналган баңги заттарынын түрлөрүн аныктоо; 3) кылмыштуу ишмердүүлүктү жүргүзүү тактикасын тандоо жана анын аткарылышын көзөмөлдөөнү уюштуруу; 4) башка кылмыштуу түзүмдөрдүн жетекчилери менен сүйлөшүүлөрдү уюштуруу жана жүргүзүү (зарыл болсо), бул келип чыккан чыр-чатактарды чечүү же бул чөйрөдөгү ишмердүүлүктү эффективдүү камсыздоо үчүн биргелешкен чечимдерди кабыл алууга багытталат; 5) уюшкан кылмыштуу түзүмдүн кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн ашкереленишинен качуу үчүн кызмат адамдары менен байланыш түзүү шарттарын түзүү; 6) кылмыштуу чынжырдын мүчөлөрүнүн функцияларын бөлүштүрүү жана баңги заттарын алуунун, ошондой эле алардын сатылышынын булактарын жана ыкмаларын аныктоо, бул кылмыштуу ниетти ишке ашырууну камсыз кылууга багытталган; 7) кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдаштыруу үчүн каржы-экономикалык байланыштарды камсыздоого жооптуу адамдар менен өз ара аракеттенүүнү уюштуруу; 8) кылмыштуу түзүмдүн ишмердүүлүгү жана анын мүчөлөрүнүн моралдык-психологиялык абалы жөнүндө маалыматтарды алуу үчүн ички көзөмөл жана маалымат чогултуу тобун түзүү (бул түздөн-түз уюшкан кылмыштуу түзүмдүн жетекчисине баш ийет).

3.2. Маалыматтык-интеллектуалдык камсыздоо төмөнкү багыттар боюнча жүргүзүлөт: 1) уюшкан кылмыштуу түзүмдүн (УКТ) мүчөлөрүнүн аракеттеринин планын иштеп чыгуу, анын ичинде МБЖго тиешеси бар адамдардын ашкереленишин алдын алуу боюнча чараларды пландоо; 2) укук коргоо органдарынын жана чет мамлекеттердин кызыкдар мекемелеринин мүмкүн болгон коркунучтарына каршы күрөшүү үчүн УКТ мүчөлөрүнүн жана

топтун жалпы иш-аракеттеринин стратегиясын иштеп чыгуу; 3) топтун ишмердүүлүгүн изилдөө жана эффективдүүлүгүн жогорулатууга тоскоолдук жараткан көйгөйлөрдү аныктоо, аларды чечүү жолдорун табуу, анын ичинде МБЖ тармагында пайда болгон жаңы кылмыштуу багыттарды жана мыйзамдык өзгөрүүлөрдү эске алуу; 4) маалыматтык технологиялар жана башка техникалык каражаттар боюнча адистерди тандоо, аларды УКТ мүчөлөрүн окутуу үчүн тартуу жана топтун алдына коюлган максаттарга жетүү үчүн зарыл болгон маселелерди чечүү; 5) кылмыштуу топтун мындан аркы ишмердүүлүгүн узак мөөнөттүү стратегиялык пландаштыруу, келечекте жаралышы мүмкүн болгон көйгөйлөрдү алдын ала болжолдоо, ишмердүүлүктүн көлөмүн кеңейтүү жана МБЖ дан түшкөн кирешелерди легалдаштыруу зарылдыгын эске алуу менен аракеттерди уюштуруу.

3.3. Коргоо жана камсыздоо функциялары төмөнкү чараларды камтыйт: 1) УКТнын ичинде чалгындоо жана каршы чалгындоо ишмердүүлүгүн жашыруун жүргүзүү боюнча чараларды уюштуруу; 2) укук коргоо органдары тарабынан УКТга жана анын айрым мүчөлөрүнө карата жүргүзүлүп жаткан иш-чаралар жөнүндө маалымат чогултуу; 3) УКТнын жалпы ишмердүүлүгүн жана анын мүчөлөрүн коргоону камсыз кылуу үчүн зарыл шарттарды түзүү жана чараларды көрүү, анын ичинде коргоо жана камкордук тобун түзүү.

3.4. Каржылык жана материалдык-техникалык камсыздоо төмөнкү иш-чараларды камтыйт: 1) уюшкан кылмыштуу түзүмдүн (УКТ) ишмердүүлүгүн материалдык-техникалык камсыздоо үчүн зарыл шарттарды түзүү жана уюштуруу; 2) баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн ишке ашыруу үчүн зарыл болгон каржылык капиталды топтоо, анын ичинде зарыл учурда тиешелүү кызмат адамдарына пара берүү, МБЖ катышкан адамдардын коопсуздугун камсыздоо маселелерин чечүү, ошондой эле тергөө жана сот процесстери маалында УКТ мүчөлөрүнө колдоо көрсөтүү.

3.5. Тартиптик жана нормативдик-баалуулук функциясы төмөнкү иш-чараларды өзүнө камтыйт: 1) уюшкан кылмыштуу түзүмдүн мүчөлөрү сактоого милдеттүү болгон негизги баалуулук багыттарын жана жүрүм-турум

эрежелерин белгилөө, анын ичинде кылмыштуу иерархиядагы орундарын эске алуу менен; 2) пайда болгон чыр-чатактарда же белгиленген жүрүм-турум нормаларын бузган учурда күнөөнүн даражасын аныктоо, ошондой эле УКТнын коопсуздугуна коркунуч жараткан жагдайлардын алдын алуу үчүн зарыл шарттарды түзүү.

2 Бап. ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА ЫКМАЛАРЫ

2.1. Изилдөөнүн объектисин, предметин аныктоо жана изилдөө методологиясы

Изилдөөнүн объектиси болуп баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан кылмыштуу ишмердүүлүк, ошондой эле ушундай категориядагы иштерди аныктоо, ачуу жана тергөө учурунда укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгү жүрүп жаткан учурда пайда болгон укуктук мамилелердин жыйындысы, анын ичинде бул баңги кылмыштуулукка каршы аракет көрүү процессинде пайда болгон мамилелер белгиленген.

Изилдөөнүн **предмети** болуп төмөнкүлөр саналат: 1) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизмдин камтыган иш-чаралардын комплекси; 2) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүнү жүргүзгөн баңги топторунун түзүлүү жана иштөө мыйзам ченемдүүлүктөрү; 3) уюшкан кылмыштуу түзүлүштөр тарабынан аталган тармакта жасалган баңги кылмыштарды тергөөдө далилдерди чогултуу, изилдөө, баалоо жана колдонуу мыйзам ченемдүүлүктөрү.

Диссертациялык изилдөөдө методологиялык куралдардын алкагында төмөнкү ыкмалар колдонулган: контент-анализ, диалектикалык таанып-билүү ыкмасы, талдоо жана синтез ыкмасы, тутумдук-структуралык талдоо ыкмасы.

Илимий булактардын контент-анализи аркылуу автор юридикалык адабияттагы изилденүүчү маселеге байланыштуу окумуштуулардын көз караштары жана позициялары боюнча талдоо жүргүзүп, диссертациялык изилдөөнүн гипотезасын аныктоо үчүн негизги факторлор жана позициялар аныкталган.

Диалектикалык таанып-билүү ыкмасы уюшкан кылмыштуу түзүлүштөр тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү менен байланышкан

кылмыштуулукту изилдөөгө, ошондой эле анын коомдо көрүнүшүнө шарт түзгөн бир катар факторлорду талдоого мүмкүндүк берди. Мындан тышкары, ушул категориядагы кылмыштар боюнча криминалистикалык мүнөздөмөлөрдү аныктоого байланыштуу айрым аспектилерди изилдөөгө жана сунуштоого жол ачты.

Талдоо ыкмасы диссертациялык изилдөөнүн айрым көйгөйлүү суроолору боюнча окумуштуулардын позицияларын изилдөөдө колдонулуп, бул ыкма автордук ыкмаларды жана ушул категориядагы кылмыштарды тергөөнүн айрым аспектилерин модернизациялоо боюнча ыкмаларды негиздеп, сунуштоого мүмкүнчүлүк берди.

Синтез ыкмасы диссертациялык изилдөөдө колдонулган түшүнүктөрдү аныктоодо автордук көз карашты чагылдырууга мүмкүндүк түздү. Формалдык-укуктук ыкманы колдонуу баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан кылмыштарды тергөөдө уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн катышуусу менен негизги аспектилерди жөнгө салган мыйзамдардын мазмунун ачып, андагы кемчиликтерди аныктоого өбөлгө түздү.

Ошондой эле, тутумдук-структуралык талдоо ыкмасы колдонулуп, баңги кылмыштуулугунун жалпы пайда болуу жана таралуу факторлору менен шарттары, ошондой эле заманбап реалдуулуктарды жана техниканын жетишкендиктерин колдонуу менен анын кеңири жайылышынын өзгөчөлүктөрү аныкталды.

3 Бап. БАҢГИ ЗАТТАРДЫ МЫЙЗАМСЫЗ ЖҮГҮРТҮҮГӨ БАЙЛАНЫШКАН, КЫЛМЫШТУУ ТОПТОР ТАРАБЫНАН ЖАСАЛГАН КЫЛМЫШТАРДЫ ТЕРГӨӨГӨ КАРШЫ АРАКЕТТЕРДИ НЕЙТРАЛДАШТЫРУУНУН НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ

3.1. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан, кылмыштуу түзүлүштөр тарабынан жасалган кылмыштарды тергөө өзгөчөлүктөрү жана негизги этаптары

Буга чейин белгилеп өткөндөй, кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсү (ККМ) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусу менен жүргүзүлгөн баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөдө жеке криминалистикалык ыкманын түзүмдүк элементтеринин бири болуп эсептелет. Адистештирилген булактарда криминалистикалык ыкманын түшүнүгү, түзүмү жана анын элементтери боюнча көптөгөн талаш-тартыштар камтылган, жана бул талкуулар бүгүнкү күнгө чейин уланууда. Бул маселеге байланыштуу талаштарга аралашпастан, биз үчүн профессор Р.С. Белкиндин позициясы жакын, анткени ал азыркы учурда да криминалист-окумуштуулар үчүн эң кабыл алынуучу көз караш бойдон калууда [9, 240 б.].

Биз негиздүү деп эсептейбиз, жеке криминалистикалык ыкма белгилүү бир категориядагы иштерди иликтөөнүн типтүү моделин чагылдырат жана ошол эле учурда кылмыштарды иликтөөдө колдонулуучу криминалистикалык сунуштардын комплексин камтыйт. Бул сунуштар төмөнкү негиздерге таянат: биринчиден, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөө процессинде чечилиши зарыл болгон маселелердин комплекстүү мүнөзгө ээ болушу; экинчиден, МБЖга байланыштуу иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдына коюлган милдеттерди эске алуу менен, аларды натыйжалуу чечүүгө

багытталган иш-чаралар комплексин иштеп чыгуу зарылдыгы; үчүнчүдөн, МБЖга УКТ катышкан учурларда, сотко чейинки өндүрүш органдарынын жана башка атайын мекемелердин иликтөө жана ачуу иштеринде биргелешкен иш алып баруусу, ошондой эле тергөө процессине таасир этүүчү бир катар факторлорду эске алуу; төртүнчүдөн, МБЖга байланыштуу иштердин өзгөчөлүктөрү менен кылмыштардын уюшкан мүнөзүн эске алуу негизинде иликтөө ыкмаларын иштеп чыгуу, ошондой эле кылмыштуу топтун ар бир мүчөсүнүн функциясын аныктоо; бешинчиден, мындай кылмыш иштерин иликтөө ыкмасын түзүүдө сотко чейинки өндүрүштүн ар бир баскычында жүргүзүлгөн ыкчам-издөө иш-чараларынын мүнөздөмөсүн эске алуу, анткени ар бир иликтөө баскычы өзүнө мүнөздүү мыйзам ченемдүүлүктөргө баш иет.

Адатта, көпчүлүк криминалист-окумуштуулар жеке криминалистикалык ыкманын түзүмүнө бир катар негизги компоненттерди киргизүүнүн зарылдыгын традициялуу түрдө таанышат [117]. Окумуштуулардын иштеп чыгууларын негизге алуу менен, каралып жаткан кылмыш түрүнө карата, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы иликтөө ыкмасынын түзүмү өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ экендигин эске алуу туура деп эсептейбиз. Бул өзгөчөлүктөр баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү (МБЖ) тармагында кылмыштуулуктун жаңы багыттарынын пайда болушу менен шартталган. Биздин көз карашыбыз боюнча, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө арналган жеке криминалистикалык ыкма бир катар спецификалык компоненттерди камтыйт.

Биринчи кезекте, бул кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүн талдоо жана билүү болуп саналат. Бул мүнөздөмө өз ичине баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө адистешкен кылмыштуу топтордун криминологиялык жана криминалистикалык мүнөздөмөсүн камтыйт. Ошондой эле, кылмыштардын жеке криминалистикалык мүнөздөмөсүнө кирген криминалистикалык сунуштардын комплексин билүү да маанилүү. Бул сунуштар уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусундагы баңги заттарынын

мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөө процессинде типтүү түрдө колдонулат жана төмөнкүлөрдү камтыйт: сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдына коюлган комплекстүү милдеттерди аныктоо; иликтөө процессинде талап кылынган процессуалдык жана ыкчам-издөө иш-чараларынын комплексин пландаштыруу жана иштеп чыгуу; коюлган милдеттерди чечүү максатында зарыл болгон иш-чараларды жүргүзүү.

Жеке криминалистикалык ыкманын башка түзүмдүк элементтерин эске алуу зарыл, алардын катарына төмөнкүлөр кирет: а) уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү (МБЖ) боюнча иштерде далилденүүгө тийиш болгон жагдайларды аныктоо, ошондой эле бул кылмыштардын жаңы тенденцияларын эске алуу; б) иликтөө учурунда УКТ катышкан иштер боюнча ар кандай этаптарда пайда болушу мүмкүн болгон типтүү тергөө жагдайларын аныктоо; в) УКТ катышкан МБЖны иликтөөнү пландаштыруунун өзгөчөлүктөрү, баңги заттарын таратуу ыкмалары жана алар менен кошо жасалуучу кылмыштар, айрыкча кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу аракеттери менен байланышкан мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү эске алуу. Бул категориядагы иштер үчүн мүнөздүү болгон белгилүү бир факторлорду билүү зарыл, анткени алар тергөө учурунда жаралган типтүү жагдайлардын түзүлүшүнө жана коюлган милдеттердин өзгөчөлүгүнө түздөн-түз таасир этет [118, 23-35]. Мындай факторлор уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөнүн бардык төрт баскычында маанилүү ролду ойнойт.

Маанилүү аспекттер төмөнкүлөрдү камтыйт: 1) сотко чейинки өндүрүш органдарынын эксперттик жана башка түзүмдөр менен өз ара аракеттенүү өзгөчөлүктөрү, бул уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги кылмыштарын иликтөөдө коюлган милдеттерди чечүүгө багытталган; 2) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы иштер боюнча салттуу жана атайын тергөө аракеттерин (кошумча жана кайталоо жолу менен жүргүзүлүүчү) уюштуруу өзгөчөлүктөрүн билүү; 3) кылмыштуу чынжырдагы адамдардын тегерегин аныктоо, кылмыштуу түзүмдүн жетекчисин ашкерелөө

жана зарыл болгон тактикалык ыкмаларды колдонуу үчүн оперативдик-тактикалык комбинацияларды жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн билүү.

Ошондой эле, иликтөөнүн төрт баскычын эске алуу негиздүү, анткени алардын ар бири белгилүү бир милдеттерди чечүүнүн спецификасына ээ жана төмөнкү аспекттерди камтыйт: а) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөдө топтолгон далилдерди баалоонун өзгөчөлүктөрү; б) УКТ катышкан МБЖ иштерин иликтөөгө карата каршылыктарды жеңүүгө багытталган чаралардын комплекси; в) МБЖ иштеринде кылмыш процесстин катышуучуларынын коопсуздугун камсыздоо боюнча чаралар.

МБЖ тармагындагы тергөө баскычтарын дифференциялоонун негизги баштапкы позициялары төмөнкүлөр болушу керек: а) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы баңги кылмыштарын иликтөөнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн аныктаган мыйзам ченемдүүлүктөр; б) кылмыштардын жаңы технологиялары жана ыкмаларын эске алуу менен УКТ катышкан иштерде далилдөө процессинин спецификасы; в) сотко чейинки өндүрүшкө тартылган адамдардын тегерегине жараша салттуу жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн спецификалык мыйзам ченемдүүлүктөрү; г) уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы иштерди иликтөөнүн жалпы процессин калыптандыруучу жана камсыз кылуучу мыйзам ченемдүүлүктөр, алар далилдик жана багыттоочу маалыматтарды талдоо аркылуу иликтөө багытын аныктоонун баштапкы позициясын түзөт.

Биздин көз карашыбыз боюнча, уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөнү кыйындаткан негизги жагдайлар төмөнкүлөр болуп саналат: кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн ишмердүүлүгү жогорку деңгээлде жашыруун жүргүзүлөт, бул алардын ишине тартылган башка адамдар менен байланышын да жашырын жана көп учурда кыйыр формада уюштуруусуна алып келет; баңги заттарын жеткирүүдө бейконтакттык ыкмаларды колдонуу жана сатуу схемаларын жашыруу, бул сатылып алынган заттын булагын жана тийиштүү

адамдарды аныктоону татаалдантат; баңги заттарынын таралышынын өзгөрүп жаткан тенденцияларын эске алганда, ыкчам-издөө иш-чараларын жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүдө келип чыккан кыйынчылыктар; кылмыштуу топтордун түзүмдүк өзгөчөлүктөрү, анын ичинде ички кылмыштык каршы чалгындоо, жеке күзөтчүлөрдү жалдоо, функционалдык ролдорду бөлүштүрүү жана өз ара байланышта жашыруун байланыш коддорун (паролдорду) колдонуу; укук коргоо органдары тарабынан алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүн ашкерелөөнүн алдын алуу максатында кызмат адамдарына пара берүү жана башка коррупциялык байланыштарды түзүү; сотко чейинки өндүрүш органдары үчүн маалыматтын жетишсиздигинен улам келип чыккан комплекстүү көйгөйлөр, анын ичинде: кылмыш жасалган шарттар жана механизми тууралуу маалыматтын жоктугу; баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө катышкан адамдардын тегерегин аныктоодогу кыйынчылыктар; кызыкдар тараптар тарабынан тергөө процессине каршылык көрсөтүү.

Ошондой эле, УКТ катышкан иштерди иликтөө процессине терс таасирин тийгизген объективдүү жана субъективдүү факторлор да маанилүү: а) кылмыштуу окуя тууралуу маанилүү маалыматты алып жүрүүчүлөрдүн өзгөчөлүктөрү, алардын ишенимдүүлүк, тиешелүүлүк, текшерүүгө мүмкүнчүлүгү жана тергөө учурунда туруктуулук сыяктуу критерийлердин ар дайым толук кандуу колдонула бербегендиги; б) кылмыштын идеалдуу жана материалдык издерин сактоо мүмкүнчүлүгүнө таасир этүүчү факторлор, мында УКТ өз аракеттерин жашыруу үчүн далилдерди жок кылууга багытталган чараларды көрүүгө умтулат; в) сотко чейинки өндүрүш органдарынын УКТ катышкан МБЖ иштерин иликтөө процессинде материалдык-техникалык жана маалыматтык камсыздоонун мүмкүнчүлүктөрүнүн жетишсиздиги; г) тергөөчү тарабынан жасалган каталар, бул көбүнчө теоретикалык даярдыктын төмөндүгү жана МБЖ иштерин иликтөөдө жетиштүү кесиптик көндүмдөргө ээ эместиги менен байланыштуу; д) кылмыш иштерин иликтөөдө маалыматтын ар кандай булактарынан алынган маалыматтардын ар түрдүүлүгү, бул кылмышка

тиешеси бар адамдардын күнөөсүн далилдөөнү татаалданта, айрыкча кылмыштын ар кандай эпизодуна алардын катышуусу аныкталган учурда.

Бул категориядагы иштерди иликтөөнүн эмгек сыйымдуулугун эске алуу зарыл, анткени сотко чейинки өндүрүш процесси кызыкдар адамдар тарабынан каршылыкка дуушар болот. Иликтөө процессинде салттуу жана атайын тергөө аракеттеринин комплексин ар кандай жайларда жүргүзүү талап кылынат, бул тергөө иштерин дагы татаалданта. Баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн (МБЖ) уюшкан мүнөзүн аныктоо үчүн ыкчам-тактикалык комбинацияларды жүргүзүү зарыл. Бул чаралар кылмыштуу топтордун уюшкандык деңгээлин жана алардын ишмердүүлүгүнүн масштабын тактоо максатын көздөйт. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы МБЖ иштерин иликтөө үчүн жеке криминалистикалык ыкманын маанилүү элементи тергөө жагдайлары болуп саналат. Бул жагдайларга илимий эмгектерде чоң көңүл бурулуп, алардын аныктамалары ар тараптуу талдоого алынган [66; 119; 120]. Биздин изилдөөнүн максаты тергөө жагдайларынын аныктамасын берүү эмес, ошондуктан бул маселеге кеңири токтолбойбуз. Ошондой эле, белгилүү криминалист-окумуштуулар сунуштаган аныктамалар негиздүү деп эсептелет жана алар өз ара карама-каршылыктарды жаратпайт.

Бул аныктамалар толугу менен негиздүү жана өз ара карама-каршылыктарды жаратпайт. Ошону менен бирге, тергөө жагдайынын мазмундук компоненттерине өзгөчө көңүл буруу зарыл, анткени алардын аныкталышы сотко чейинки өндүрүштүн негизги багыттарын жана тактикалык милдеттерин аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү (МБЖ) боюнча иштерге байланыштуу бул аспектке биздин көз карашыбыз боюнча өзгөчө көңүл буруу талап кылынат. Л.Л. Каневский туура белгилегендей, далилдик маалыматтарды жана иликтөөнүн учурдагы абалын талдоосуз, ошондой эле кылмыш ишине тикелей тиешеси жок факторлорду – мисалы, нравалык-психологиялык атмосфераны, иликтөөнүн жүрүшүндөгү шарттарды жана кырдаалды – эске албастан, көрсөтүлгөн милдеттерди чечүү мүмкүн эмес

[121, 71-82 б.]. Өз кезегинде, Р.С. Белкин тергөө жагдайынын мазмунуна төмөнкү элементтерди киргизген: маалыматтык элемент; нравальк-психологиялык элемент; процессуалдык-тактикалык элемент; уюштуруучулук элемент [23, 558 б.; 122, 304 б.]. Бул ыкманы заманбап криминалист-окумуштуулардын басымдуу бөлүгү колдойт жана аны иликтөө практикасында колдонуунун зарылдыгын белгилешет.

П.В. Агапов өз кезегинде, тергөө жагдайынын мүнөздөмөсүн иликтөөнүн белгилүү бир баскычында калыптанган факторлордун жыйындысы катары кароону сунуштайт [123, 41-45]. Алардын көз карашы боюнча, бул факторлор тергөөчүнүн чечим кабыл алуудагы негизги багыттарын аныктайт. Ошол эле учурда, алар мындай мүнөздөмө тергөө жагдайынын маңызын толук ачып бере албайт деп эсептешет, анткени ал негизинен анын сырткы көрүнүштөрүн гана чагылдырат жана ички, психологиялык аспектилерди эске албайт.

Айрым окумуштуулардын пикири боюнча, тергөө жагдайларын илимдин категориясы катары эки негизги багытта кароо зарыл: тергөө тактикасынын предметинин ичинде илимий категория катары; өз алдынча фактор катары, ал айрым тергөө аракеттеринин жүрүшүнө түздөн-түз таасир этет [124, 344 б.].

Өз кезегинде, В.П. Лавров тергөө жагдайын эки негизги позициядан кароо керек деп эсептейт: теориялык жактан – бул илимий категория катары белгилүү бир кылмыш түрүнө ылайыкташтырылган типтештирилген түшүнүк катары каралат; практикалык жактан – бул тергөөчүнүн өндүрүшүндө болгон конкреттүү кылмыш ишине тиешелүү жагдай катары, ал иликтөөнүн баштапкы этабын мүнөздөйт жана анын курамына алдын ала текшерүүнүн жыйынтыктары, шашылыш тергөө аракеттери жана ыкчам-издөө иш-чаралары боюнча маалыматтар кирет [125, 152 б.].

Н.А. Капыловдун көз карашы боюнча, тергөө жагдайы – бул белгилүү бир кылмыш ишин иликтөөнүн белгилүү бир учурдагы криминалистикалык мүнөздөмөсү, ал тергөөчү үчүн керектүү чечимдерди кабыл алууда негиз болуп саналат [126, 19 б.].

Илимпоздордун ортосундагы терең талаш-тартыштарга аралашпай туруп, тергөө жагдайы тергөө процессинин "ички" жана "тышкы" аспектилерин тең чагылдыруусу зарыл деген көз караш негиздүү деп эсептейбиз. Бул өзгөчө уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөнүн ар кандай баскычтарында маанилүү болуп саналат.

МБЖ кылмыштары көп тараптуу түзүмгө ээ болгондуктан, тергөө процессинде ар кандай тергөө жагдайлары пайда болушу мүмкүн. Алардын мүнөзү жана түрлөрү да ар кандай факторлорго жараша өзгөрөт. Биз сунуштаган МБЖ иштерин иликтөөнүн төрт баскычтуу тутумун эске алуу менен, ар бир этаптын негизги аспектилерин белгилеп өтүү туура деп эсептейбиз.

Биринчи этап – иликтөөнүн алдын ала баскычы. Бул этап сотко чейинки өндүрүштүн бир бөлүгү катары Кыргыз Республикасынын Кылмыш-процессуалдык кодексинин 153-беренеси боюнча алдын ала тергөөнү жүргүзүү стадиясын камтыйт. Бул баскыч төмөнкү иш-чаралар менен мүнөздөлөт: салттуу тергөө аракеттеринин жана ыкчам-издөө иш-чараларынын (ЫИЧ) өзүнчө элементтеринин аткарылышы; МБЖ фактысы боюнча алынган маалыматтардын негизинде иликтөөлөрдү жүргүзүү; баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн аныктоо жана аларды мыйзамсыз жүгүртүүдөн чыгарып алуу; Интернет тармагында УКТнын баңги бизнеси менен байланыштуу ишмердүүлүгүнө тиешелүү маалыматтарды аныктоо жана талдоо. Бул этап МБЖга тиешеси бар кылмыштуу түзүмдөрдүн уюшкандык деңгээлин, алардын иштөө механизмдерин жана ыкмаларын тактоого багытталган. Сотко чейинки өндүрүш органдары алдын ала текшерүү жүргүзүү учурунда процесстик жана процеске жатпаган мүнөздөгү маалыматтарды кабыл алат. Бул маалыматтар тийиштүү текшерүүдөн өткөндө далилдик же багыттоочу мааниге ээ болушу мүмкүн. Иликтөөнүн алдын ала баскычы учурунда баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө (МБЖ) тиешеси бар адамдар тобу

аныкталышы мүмкүн, ошондой эле кылмыш ишин козгоо жана тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн негиз боло турган башка маалыматтар алынат.

Экинчи этап – баштапкы жана шашылыш тергөө аракеттерин жүргүзүү менен мүнөздөлөт. Ар кандай булактарга контент-талдоо жүргүзүүнүн негизинде, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы МБЖ иштерин иликтөөдө төмөнкү негизги жагдайлар аныкталат: кылмыштын жасалышы жана анын МБЖга тиешелүү экени такталабы; кылмыш топ тарабынан же жалгыз адам тарабынан жасалганбы, ошондой эле ар бир катышуучунун ролу кандай; кылмыш жасалган шарттар (убактысы, орду ж.б.); алынган заттын көлөмү жана анын кайсы баңги заттардын түрүнө кирери; алынган баңги зат кандай өндүрүлгөндүгү; шектүү психоневрологиялык же наркологиалык диспансерде каттоодо турабы; колдонуучуга баңги заттын кандай таасири бар; баңги зат кайсы булактардан жана кайсы каражаттар аркылуу алынган; баңги заттарды сатуу менен алектенген адамдар жөнүндө маалыматтар; баңги заттарды өндүрүү технологиясын аныктоо; иликтенип жаткан кылмыштын жасалышына көмөктөшкөн жагдайлар [127, 589 б.]. Бул маалыматтарды тактоо тергөөнүн мындан аркы жүрүшүнө жана кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн ашкерелөөгө негиз болуп саналат.

Мындан тышкары, иликтөө процессинде төмөнкү жагдайларды да аныктоо талап кылынат: аңги заттары кылмыштуу топ тарабынан кайсы жерде жана кандай ыкмалар менен алынгандыгы; баңги заттарды сатуу негизинен кайсы ыкмалар менен жүргүзүлгөнү (бейконтакттык ыкма же ортомчуларды тартуу аркылуу); сатылган баңги заттардын баалары жана алынган, сатылган партиялардын көлөмдүк мүнөздөмөлөрү; жеткирүүчүлөр менен байланыш тутуму, баңги заттар кайсы жерлерде, кимге жана кандай көлөмдө сатылганы; баңги заттардын негизги сактоо жана таңактоо пункттары; баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө (МБЖ) жана сатылган баңги заттардан түшкөн кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга байланыштуу кандайдыр бир документтердин болушу.

Экинчи этаптагы иликтөөнүн негизги милдеттери төмөнкүлөрдөн турат: бул тармактагы кылмыштын чыныгы жагдайларын аныктоо; баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө катышкан адамдардын тегерегин аныктоо; уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) мүчөлөрүнүн күнөөсүн далилдеген далилдерди топтоо; ыкчам-издөө иш-чараларынын (мисалы, сыноочу сатып алуу, көзөмөлдөнгөн жеткирүү) жыйынтыктарын далил катары пайдалануу; салттуу жана атайын тергөө аракеттерин өткөрүү боюнча түзүлгөн протоколдорду далилдик база катары колдонуу. Бул иш-аракеттер кылмыштардын уюшкан мүнөзүн аныктоого негиз болуп, тиешелүү адамдарды кылмыш жоопкерчилигине тартууга жана аларга алдын ала айып тагууга шарт түзөт.

Үчүнчү этап негизинен сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан мурунку этаптарда алынган маалыматтарды толуктоо жана тереңдетүү максатында кошумча же зарыл учурда кайталанган тергөө аракеттерин жүргүзүү менен мүнөздөлөт. Бул иш-аракеттер уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү (МБЖ) боюнча иштерде далилденүүгө тийиш болгон бардык жагдайларды аныктоого багытталат. Үчүнчү этапта иликтөөнүн маанилүү натыйжалары төмөнкүлөр болушу мүмкүн: МБЖга тиешеси бар кылмыштуу топтун процессуалдык-криминалистикалык мүнөздөмөлөрүн аныктоо; уюшкан кылмыштуу түзүмдүн (УКТ) жетекчисин жана уюштуруучусун тактоо; сотко чейинки өндүрүштүн мурунку этаптарында аныкталбаган, кылмыштуу топко тиешелүү адамдарды жана алардын кылмыштуу ишмердүүлүктөгү ролун аныктоо; кылмыштуу топтун типин жана түзүмүн тактоо, ошондой эле анын башка УКТ менен болгон байланыштарын аныктоо; кылмыш жоопкерчилигин дифференциялоо мүмкүнчүлүгү; кылмышка тиешеси бар адамдардын жеке өзгөчөлүктөрүн мүнөздөгөн маалыматтарды аныктоо; кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдаштыруу фактыларын жана баңги заттардан түшкөн санариптик акча каражаттарын аныктоо; МБЖдан түшкөн кирешелерге байланыштуу мүлктүн жайгашкан жерин аныктоо. Бул баскычта жүргүзүлгөн иш-чаралар кылмыштуу топтун бардык мүчөлөрүнүн катышуусун жана

жоопкерчилигин так аныктоого жардам берип, аларга карата тиешелүү процессуалдык чечимдерди кабыл алууга шарт түзөт [128].

Төртүнчү этап төмөнкү негизги иш-аракеттерди камтыйт: топтолгон далилдерди баалоо жана анын негизинде сотко чейинки өндүрүштү аяктоо тууралуу чечим кабыл алуу; коргоочу тарапты тергөө материалдары менен тааныштырууга шарт түзүү, анын ичинде айыптоо корутундусунун мазмуну менен тааныштыруу; тараптар тарабынан жарыяланган өтүнүчтөрдү кароо; соттук отурумга чакырылуучу кылмыш процесстин катышуучуларынын коопсуздугун камсыздоо чараларын көрүү. Биздин көз карашыбыз боюнча, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөнүн акыркы этабында төмөнкү аракеттерди камтыган алгоритмди караштыруу зарыл: кылмыштуу топтун мүчөлөрүнө байланыштуу ар кандай булактардан алынган материалдарды кошумча талдоо; зарыл болгон учурда иш боюнча кошумча же кайталанган салттуу тергөө аракеттерин жүргүзүү; жүргүзүлгөн атайын тергөө аракеттеринин жана ыкчам-издөө иш-чараларынын жыйынтыктарын кошумча талдоо; сурак протоколдорунун жана башка тергөө аракеттеринин мазмунун анализдөө, аларды кылмыш ишиндеги башка фактылык маалыматтар менен салыштыруу; кылмыштуу топтун мүчөлөрүн суракка алуу учурунда алынган маалыматтарды текшерүү; зарыл болгон учурда кылмыш процесстин катышуучуларынын ортосунда беттешүү уюштуруу; экспертизаларды дайындоо (анын ичинде комплекстүү, кошумча жана комиссиялык экспертизалар); атайын билимди талап кылган маселелер боюнча, анын ичинде маалыматтык технологиялар жаатында, адистер менен кошумча кеңешүүлөрдү жүргүзүү; УКТ мүчөлөрүнө карата айыптоо корутундусун даярдоо. Бул иш-чаралар тергөөнүн жыйынтыгын сапаттуу бүтүрүүгө жана кылмыштын бардык аспектилерин кылдат изилдөөгө багытталган.

Айрым маселелер, аларды чечүүнүн зарылдыгына жараша, сотко чейинки өндүрүштүн бардык этаптарында эле эмес, соттук кароо стадиясында да актуалдуу бойдон калышы мүмкүн. Сотко чейинки өндүрүш органдарынын

ишмердүүлүгүндө маанилүү аспектидин бири – бул тергөөнү уюштуруунун методу катары каралуучу иликтөөнү пландаштыруу болуп саналат. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү (МБЖ) боюнча иштерди натыйжалуу иликтөө үчүн тергөө субъекттери тарабынан сунушталган жалпы жана жеке версиялардын негиздүүлүгү чоң мааниге ээ [129, 62-65]. Бул версиялар кылмыштын курамынын ар кандай элементтерине, ошондой эле иликтенип жаткан кылмыштын кошумча жагдайларына тиешелүү болушу мүмкүн. Пландоо, негизинен, сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан иликтөө процессинин өзүн логикалык жактан уюштуруу жолу катары каралышы керек. Бул процесс жазуу жүзүндө же графикалык схема түрүндө түзүлүп, тергөө иштеринин баштапкы этабын уюштуруу жана методикалык жактан камсыздоонун бир бөлүгү катары колдонулат [130, 90-95 б.].

Негизинен, МБЖ иштерин иликтөө процессин пландаштыруу төмөнкү негизги компоненттерди камтыйт:

- сотко чейинки текшерүү стадиясынын башында белгилүү болгон жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-процессуалдык кодексинин 153-беренесине ылайык жүргүзүлгөн териштирүү учурунда аныкталган баштапкы маалыматтарды изилдөө;
- сотко чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө жүргүзүлгөн тергөө аракеттеринин жана ыкчам-издөө иш-чараларынын (БИЧ) жыйынтыктарын тергөө субъекттери тарабынан талдоо;
- сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан жүргүзүлгөн териштирүү иш-чараларына чейин жана андан кийин түзүлгөн тергөө жагдайларын талдоо;
- тергөө субъекттери тарабынан жалпы, жеке жана иш версияларын иштеп чыгуу, анын ичинде кылмыштын даярдалышы, жасалышы жана анын жашырылышы боюнча мүмкүн болгон механизмди аныктоо;
- тергелип жаткан кылмыштын уюшкандык мүнөзүн жана анын ишке ашырылышындагы жаңы ыкмаларды эске алуу менен, далилденүүгө тийиш

болгон жагдайларды аныктоо жана чечилиши керек болгон маселелердин спектрин белгилөө;

- кылмыштардын тобу менен жасалышынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен сотко чейинки өндүрүштү жүргүзүүнүн негиздүү багыттарын аныктоо, ошондой эле иликтөөнүн ар кандай этаптарына жараша салттуу тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн процессуалдык жана тактикалык өзгөчөлүктөрүн белгилөө;

- түзүлгөн тергөө жагдайларына жараша атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн зарылдыгын аныктоо;

- жагдайдын өнүгүүсүн алдын ала болжолдоо жана ишти андан ары иликтөөнүн багыттарын аныктоо;

- сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө алынган маалыматтарды ар кандай өңүттөн карап чыгуу жана тергөө жагдайларынын өзгөрүшүнө жараша иликтөөнү пландаштыруу.

Бул иш-аракеттер тергөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга жана МБЖга байланыштуу кылмыштарды ачуудагы системалуу ыкманы камсыз кылууга мүмкүндүк берет [131, 121-125 б.].

Иликтөөнүн этаптарын аныктоо, анын уюштурулушу жана пландаштырылышы, ошондой эле алардын кылмыш-процессуалдык жана криминалистикалык мазмуну боюнча жүргүзүлгөн бир топ илимий изилдөөлөргө карабастан, бул маселеге бирдиктүү мамиле толук калыптанган эмес [132, 73-75 б.].

Мурунку илимий эмгектерге жүргүзүлгөн контент-талдоо иликтөөнүн баскычтарын аныктоодо жалпыга таанылган ыкмалар бар экенин көрсөтүп турат. Атап айтканда, иликтөө үч негизги стадияга бөлүнөт: а) кылмыштын курамын аныктоо жана ишти өндүрүшкө кабыл алуу; б) чогултулган материалдарды топтоо жана баалоо, бул негизинен айыптоо тагууга карата баштапкы позицияны аныктайт; в) топтолгон далилдик материалдарды жалпылоо жана ишти аяктоо менен аны сотко өткөрүү маселесин чечүү. Бул үч

стадия кылмыш ишин тергөөнүн негизги багыттарын белгилөөдө жалпы кабыл алынган методикалык негиз катары кызмат кылат [133, 520 б.; 134, 496].

Кийинчерээк башка бир топ окумуштуулар иликтөө процесси эки баскычтан турушу керек деген тыянакка келишкен: баштапкы жана кийинки этаптар [135, 178 б.]. Айрым окумуштуулар болсо иликтөө төрт баскычтан турушу керек деп эсептешет. Маселен, И.А. Возгрин төмөнкү баскычтарды бөлүп көрсөтүүнү туура деп тапкан: алдын ала этап; иликтөөнүн баштапкы этабы; андан аркы иликтөө этабы; иликтөөнүн акыркы этабы [136, 475 б.].

Окумуштуу-криминалисттердин көз караштары ар кандай болгонуна карабастан, алардын басымдуу бөлүгү иликтөө үч негизги этаптан турушу керек деп негиздүү эсептешет: баштапкы, кийинки жана жыйынтыктоочу этаптар. [22, 464 б.; 119, 163 б.] Бул маселе боюнча терең полемикага кирбестен (бул биздин изилдөөнүн максаты эмес), биз да илимий криминалистикалык позициянын негизинде КМШ өлкөлөрүнүн окумуштууларынын үч негизги этапты бөлүп көрсөтүү боюнча пикирине шарттуу түрдө макулдук билдире алабыз.

Бул позиция "иликтөө этабы" түшүнүгүнүн маңызы менен да тастыкталат. Ал иликтөөнүн шарттары жана криминалистикалык ыкмалардын спецификасы менен бирдиктүү милдеттерге бириктирилген өз ара байланышкан аракеттер тутумун билдирет [4, 216 б.].

Алдыңкы криминалист-окумуштуулар тобу, МБЖ менен байланышкан кылмыштар уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн ишмердүүлүгү басымдуулук кылган өзгөчө тармак экенин туура белгилешет. Бул болсо сотко чейинки өндүрүш органдарынын бул кылмыштарга өзгөчө көңүл бурушун талап кылат [5, 971 б.; 46, 948 б.; 49, 418 б.].

Калыптанган типтүү тергөө кырдаалдарынын негизинде иликтөөнүн субъекттери мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштеринде уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусунда типтүү тергөө версияларын иштеп чыгышат. Р.С. Белкин бул түшүнүктү негиздүү түрдө төмөнкүдөй мүнөздөгөн: «Белгилүү бир илимий тармактын же соттук практикадан алынган

жыйынтыктардын (ыкчам иликтөө, тергөө, соттук-эксперттик жана соттук изилдөө) негизинде белгилүү фактыларды жана окуяларды жалпысынан түшүндүрүүгө багытталган эң мүнөздүү божомол... Типтүү версия – бул тергөө версияларынын жалпы (кээде жеке) тутумунун өзгөчө баштапкы формасы» [23, 528 б.; 122, 304 б.].

Мындай көз карашты бир катар белгилүү окумуштуулар да колдошот [138, 61-68 б.; 139, 19-24]. Дал ушул типтүү версиялардын негизинде сотко чейинки өндүрүш органдары тергөө аракеттерин жүргүзүүдөн мурда каралып жаткан кылмыш иштерин иликтөөнүн негизги стратегиясын аныкташат жана мындан аркы иш-аракеттерин пландаштырышат. МБЖ иштерине мүнөздүү типтүү версияларды иштеп чыгуу жана негиздүү сунуштоо үчүн, алар көбүнчө иликтөөнүн баштапкы этабында түзүлөрүн эске алуу менен, алардын маңызын так түшүнүү талап кылынат. Криминалистикада тергөө версиясынын мааниси илимий көз караштан кеңири талданган, бирок ага байланыштуу негизги ыкмаларды да өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Контент-талдоо бир катар булактарды изилдөөнүн негизинде, типтүү версияны төмөнкүдөй мүнөздөөгө мүмкүнчүлүк берет: бул, эң оболу, субъекттердин ички ишенимине таянган илимий абстракция болуп саналат [119; 140;]. Ал алынган фактылык маалыматтарды илимий анализдөөнүн жана жалпылоонун негизинде түзүлүп, иликтөөнүн баштапкы багытын аныктоодо жетекчилик кылат. Ошондой эле, бул версия мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштеринде уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусунда орун алган типтүү кырдаалдарды эске алуу менен иштелип чыгат. Мындан тышкары, ал кылмыштын жасалышынын себеп-натыйжа байланышына байланыштуу божомолдорду камтыйт жана иликтөөдө тастыкталышы же төгүндөлүшү керек болгон гипотеза болуп эсептелет.

Тергөө кырдаалдарына жараша, төмөнкүдөй негизги типтүү версиялар иштелип чыгат: МБЖ уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда жасалгандыгынын жагдайлары боюнча; кылмыш иши боюнча потенциалдуу

күбөлөрдүн аймагы боюнча; издөөгө алынуучу буюмдук далилдерди табуу боюнча.

Мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштеринде мындан аркы версияларды иштеп чыгууда баштапкы маалыматтардын мааниси чоң. Бул маалыматтар төмөнкү факторлорду аныктоонун негизинде алынат: кылмыштуу аракеттердин чөйрөгө тийгизген таасиринин өзгөчөлүктөрү; кылмыш окуясынын ар кандай баскычтарында пайда болгон өзгөрүүлөрдүн өз ара байланышы; уюшкан кылмыштуу топтун (УКТ) мүчөлөрүнө мүнөздүү белгилер; иш боюнча терс жагдайлар жана кылмышка тиешеси бар адамдардын күнөөсүн кыйыр түрдө далилдей турган индикаторлор; кылмыш жасоо жана аны жашыруу ыкмаларын аныктоо; УКТнын мүчөлөрүнүн жашырынуу максаты. Ошондой эле, бул категориядагы иштер боюнча тергөө кырдаалдарынын түрлөрүн дифференциациялоого байланыштуу окумуштуу-криминалисттердин ар кандай ыкмаларына өзгөчө көңүл буруу зарыл.

А.Ю. Шапошников мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө (МБЖ) байланыштуу кылмыштарды иликтөөнүн баштапкы этабында калыптануучу тергөө кырдаалдарын эки негизги топко бөлүп көрсөтөт: планы жок кармоо учуру, анда адамдын жанынан баңги заты табылып, ал алынат; мыйзамсыз баңги жүгүртүү фактысы боюнча ыкчам маалыматтын алынуусу [27, 285 б.; 53, 127]. Муну менен катар автор биринчи кырдаал төмөнкү учурларда пайда болорун белгилейт: баңги заттарынын же алардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн издеринин табылышы жана алынуусу административдик иштерди жүргүзүү процессинде же баңгиге тиешеси жок кылмыш ишин иликтөө учурунда, мисалы, кароо же тинтүү маалында.

С.А. Данильян белгилегендей, мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) боюнча типтүү тергөө кырдаалдары кылмышкердин инсандык өзгөчөлүктөрүн, анын жасаган кылмыштуу аракеттеринин мүнөзүн жана кылмыштын издерин жашыруу ыкмаларын эске алуу менен түзүлүшү керек [141, 24 б.]. Ошол эле учурда, И.А. Уварованын көз карашы боюнча, типтүү тергөө кырдаалдарынын түзүлүшүндө негизги көңүл кылмыштын издерин жашыруу факторлоруна

бурулушу зарыл [142, 27 б.]. И.Н. Щелочков бул кырдаалдарды жалпы жана конкреттүү маселелерди чечүү зарылдыгынан улам дифференциациялап, төмөнкү негиздерди бөлүп көрсөтөт: а) уюшкан кылмыштуу топтун (УКТ) мүчөлөрү тууралуу маалыматтын сапаты жана көлөмү; б) сотко чейинки өндүрүш органдары менен кызматташуу тууралуу макулдашуунун түзүлүшү [143, 230-233 б.].

Башка бир топ окумуштуулар мыйзамсыз баңги жүгүртүүнүн (МБЖ) почта аркылуу ишке ашырылышына байланыштуу тергөө кырдаалдарын классификациялоонун бир аз башкача ыкмасын сунушташат [123, 41-45 б.]. Алар мындай кырдаалдарда төрт негизги типтүү тергөө кырдаалын бөлүп көрсөтүшөт:

1) Кылмыш жасалган факты жана почта жөнөтмөсүнүн жөнөтүүчүсү катары кылмышкердин инсандыгы аныкталган, ал кылмыш жасоо учурунда же дароо андан кийин кармалган.

2) Кылмыш жасалган факты жана почта жөнөтмөсүнүн жөнөтүүчүсү катары кылмышкердин инсандыгы аныкталган, бирок ал окуя болгон жерден жашырынып кеткен. Ошол эле учурда, кылмышты көргөн же анын күбөсү болгон адамдар аны таанышат.

3) Кылмыш жасалган факты аныкталган, бирок почта жөнөтмөсүнүн жөнөтүүчүсү катары кылмышкердин инсандыгы белгисиз. Анын кылмышка катыштыгы тууралуу маалыматтар анын сырткы белгилери жана айрым индивидуалдык мүнөздөмөлөрүнүн негизинде гана берилген.

4) Кылмыш жасалган факты аныкталган, бирок почта жөнөтмөсүнүн жөнөтүүчүсү катары кылмышкердин инсандыгы боюнча так маалыматтар жок [123, 41-45 б.].

Көпчүлүк окумуштуулар бул чөйрөдөгү иликтөө методикасын карап чыгып, баштапкы этапта эки негизги типтүү тергөө кырдаалын бөлүп көрсөтүшөт: 1) Кылмыш жасалгандыгы тууралуу маалымат ыкчам жол менен алынган, тиешелүү ыкчам текшерүү жүргүзүлгөн жана анын материалдары тергөө бөлүмүнө өткөрүлүп берилген. 2) Кылмыш алдын ала даярдыксыз аныкталган,

мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө (МБЖ) катышкан адам же адамдар кылмыш жасоо учурунда кармалган [126; 128].

Жалпысынан алганда, атайын адабияттарды талдоо тергөө кырдаалдарын шарттуу түрдө төмөнкү топторго бөлүп кароого мүмкүн экендигин көрсөтөт:

1) **Кыйынчылык даражасы боюнча:** а) жөнөкөй; б) татаал – кылмыш-жаза процессине катышуучулардын ортосунда карама-каршылыктар пайда болгон учурлар; в) көйгөйлүү – негизинен мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштеринде уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусу менен байланышкан, мында тактикалык тобокелдик шарттарында иш алып барылат; г) уюштуруучулук жактан тартипке салынбаган кырдаалдар.

2) **Иликтөөнүн этаптарына жараша:** а) баштапкы; б) аралык; в) жыйынтыктоочу.

3) **Карама-каршылыктын даражасына жараша:** а) карама-каршылыксыз; б) начар татаалдашкан карама-каршылыктуу; в) курч карама-каршылыктуу – ошол эле учурда татаал кырдаалдарга тиешелүү.

4) **УКТнын мүчөлөрү жана алардын кылмыштуу ишмердүүлүгү тууралуу маалыматтын болушуна жараша.**

5) **Почта аркылуу баңги заттарын мыйзамсыз жөнөтүүгө байланыштуу кырдаалдар:** 1. Кылмыш фактысынын жана почта жөнөтмөсүнүн жөнөтүүчүсү катары кылмышкердин инсандыгынын аныкталышы; 2. Почта жөнөтмөсүнүн алуучусу менен анын жөнөтүүчүсүнүн ортосундагы байланышты мүнөздөгөн маалыматтар.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот.

1. Мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусундагы тергөө кырдаалдарынын криминалистикалык классификациясын төмөнкү негиздер боюнча шарттуу түрдө бөлүүгө болот. 1.1. Уюшкан кылмыштуу топтун мүчөсүнүн жүрүм-турум модели боюнча тергөө кырдаалдары: а) адам мыйзамсыз баңги жүгүртүү боюнча кылмыштардын жагдайларынан кабардар жана күнөөнү мойнуна алуу жөнүндө макулдашууга кызыктар; б) адам иштин жагдайларын билет жана сотко чейинки өндүрүш

органдары менен келишим түзүүнү каалайт; в) адам иштин жагдайлары жана МБЖга тиешеси бар адамдар жөнүндө маалыматы бар, бирок ошол эле учурда кылмышты жашырууга аракет кылып, сотко чейинки өндүрүш органдары менен кызматташууга даяр; г) адам иликтенип жаткан иштин жагдайларын жана МБЖнын уюштуруучусун билбейт, бирок иликтөөгө каршы аракеттер байкалат; д) адам иштин жагдайларын жана уюшкан кылмыштуу топтун жетекчисин билбейт, ошондой эле тергөө иштерине тоскоолдук кылбайт; е) адам толук күнөөсүн мойнуна алып, иликтенип жаткан иш боюнча так жана чындыкка негизделген көрсөтмөлөрдү берет.

1.2. Баштапкы тергөө этабында түзүлүүчү тергөө кырдаалдары: а) ыкчам-издөө иш-чаралары жүргүзүлүп, кылмыштын жасалгандыгы жөнүндө маалымат алынган жана текшерүүнүн материалдары сотко чейинки өндүрүш органдарына өткөрүлүп берилген; б) алдын ала текшерүү жүргүзүлүп, анын жүрүшүндө мыйзамсыз баңги жүгүртүүнүн фактылары аныкталган жана ага тиешеси бар адамдар кармалган; в) алдын ала текшерүү маалында кылмышка бир нече адамдын катыштыгы аныкталган, бирок шектүүлөр кармала элек; г) ыкчам-издөө жолу менен мыйзамсыз баңги жүгүртүү фактысы аныкталган, кылмыштын уюшкан мүнөзү тууралуу маалымат бар, бирок уюшкан топтун мүчөлөрүнүн инсандыгы белгисиз.

1.3. Почта аркылуу баңги заттарын жөнөтүүгө байланыштуу тергөө кырдаалдары: биринчи топ – алуучулардын маалымдуулугуна жана алардын ролуна жараша: а) «жалган алуучу» – жөнөтмөнүн мазмуну тууралуу маалыматы жок жана аргасыз ортомчулук кылат; б) «алуучу-керектөөчү»; в) «алуучу-ортомчу»; г) «кокустан алуучу».

Экинчи топ – алуучу менен жөнөтүүчүнүн ортосундагы байланыштын мүнөзүнө жараша: а) баңги заттарынын алуучусу да, жөнөтүүчүсү да белгилүү; б) алуучу белгилүү, бирок жөнөтүүчүсү белгисиз; в) алуучу белгилүү, бирок жөнөтүүчүнүн катыштыгы боюнча так эмес божомолдор гана бар; г) алуучу белгисиз, бирок почта жөнөтмөсүнө тиешеси болушу мүмкүн болгон адамдардын чөйрөсү аныкталган.

Үчүнчү топ – почта аркылуу баңги заттарын жөнөтүү фактысы жана жөнөтүүчүнүн инсандыгын аныктоого байланыштуу кырдаалдар.

1.4.

Тергөө кырдаалдары төмөнкү учурларда түзүлөт: а) уюшкан кылмыштуу топтор катышкан мыйзамсыз баңги жүгүртүүнү салттуу ыкмалар менен иликтөө; б) маалыматтык технологияларды колдонуу жана криптовалюталар аркылуу каржылык операциялар менен кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу учурларын иликтөө.

2. Иштелип жаткан уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштерин иликтөөнүн жеке методикасы төмөнкү атайын элементтерди камтышы керек.

2.1. Криминалистикалык мүнөздөмөлөрдүн анализи жана билими, анын ичинде мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө адистешкен кылмыштуу топтордун криминологиялык-криминалистикалык мүнөздөмөсүн камтуу.

2.2. МБЖга байланыштуу кылмыштарды тергөөдө колдонулуучу жеке криминалистикалык мүнөздөмөнүн комплекстүү сунуштарын билүү. Бул сунуштар типтүү иликтөөдө төмөнкүлөрдү камтыйт: сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдында турган комплекстүү милдеттер, тергөө процессинин пландалышы, ошондой эле коюлган милдеттерди чечүү үчүн зарыл болгон процессуалдык жана ыкчам-издөө иш-чараларын иштеп чыгуу.

2.3. Жеке криминалистикалык методиканын башка түзүмдүк элементтерин эске алуу, атап айтканда: а) мыйзамсыз баңги жүгүртүү иштери боюнча тергөөнүн далилденүүгө тийиш болгон жагдайларын аныктоо жана алардын жасалышынын жаңы багыттарын эске алуу; б) иликтөө процессинде УКТ катышкан кылмыш иштеринде ар кандай этаптарда пайда болушу мүмкүн болгон типтүү тергөө кырдаалдарын аныктоо; в) УКТ катышкан мыйзамсыз баңги жүгүртүүнү иликтөөнү пландоо өзгөчөлүктөрү, баңги каражаттарын сатуу ыкмалары жана алардын коштоочу кылмыштары, анын ичинде кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу.

2.4. Бул категориядагы иштерде типтүү тергөө кырдаалдарынын калыптанышына таасир этүүчү факторлорду жана иликтөөнүн бардык төрт этабында коюлган милдеттерди чечүү спецификасын эске алуу.

2.5. МБЖны уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда иликтөөдө сотко чейинки өндүрүш органдары менен эксперттик жана башка бөлүмдөрдүн өз ара аракеттенүү өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

2.6. Бул

категориядагы иштерде салттуу жана атайын тергөө аракеттерин (кошумча жана кайталап жүргүзүлүүчү) уюштуруу жана өткөрүү өзгөчөлүктөрүн билүү.

2.7. Кылмыштуу схемадагы адамдардын чөйрөсүн аныктоо, кылмыштуу түзүмдүн жетекчисин ашкерелөө үчүн зарыл болгон тактикалык ыкмаларды жана ыкчам-тактикалык комбинацияларды колдонуу өзгөчөлүктөрүн билүү.

2.8. Иликтөөнүн төрт этабынын ар биринин милдеттерин чечүүгө багытталган спецификалык мүнөздөмөлөрүн эске алуу, алардын ичинде: а) УКТ катышкан МБЖ иштерин иликтөөдө топтолгон далилдерди баалоо өзгөчөлүктөрү; б) УКТ катышкан МБЖ иштерин иликтөөгө каршы аракеттерди жоюу боюнча чаралардын комплекси; в) МБЖ иштеринде кылмыш-жаза процессине катышуучулардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар.

3. Мыйзамсыз баңги жүгүртүүнү (МБЖ) иликтөө этаптарын дифференциациялоонун негизги баштапкы позициясы төмөнкүлөр болушу керек: а) уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы МБЖ иштерин иликтөөнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн аныктоочу мыйзам ченемдүүлүктөр; б) УКТ катышкан бул категориядагы иштер боюнча далилдерди топтоо өзгөчөлүктөрү, жаңы технологияларды жана кылмыш жасоо ыкмаларын эске алуу; в) сотко чейинки өндүрүшкө тартылган адамдардын айлампасынын өзгөчөлүктөрүнө жараша салттуу жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн спецификасын аныктоочу мыйзам ченемдүүлүктөр; г) УКТ катышкан бул категориядагы иштерди иликтөөнүн бүткүл процесси түзүлүп, камсыздальшы үчүн далилдик жана багыттоочу маалыматтардын анализине негизделген мыйзам ченемдүүлүктөр, алар тергөөнүн багытын аныктоонун баштапкы позициясы болуп саналат.

4. Уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштерин иликтөөнү татаалдаштырган негизги жагдайлар төмөнкүлөр болуп саналат. 1) Кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн жашыруун иш алып баруусу, анын ичинде башка адамдар менен байланыштарын жашыруу, алардын кызматташтыгын сыйлык алуу максатында жашыруун формада уюштуруу. 2) Баңги заттарын жеткирүүнүн байланышсыз

ыкмаларынын колдонулушу жана аларды жашыруунун жолдору, бул сатылып алынган заттын жеткирүүчүлөрүн керектөөчүлөр үчүн белгисиз кылууга мүмкүнчүлүк түзөт. 3) Баңги заттарын сатуунун өзгөргөн тенденцияларын эске алуу менен, ыкчам-издөө иш-чараларын жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн татаалдыгы. 4) Кылмыштуу топтордун түзүмдүк уюштурулушунун өзгөчөлүктөрү, анын ичинде ички контролдоо системасы, жеке коргоону камсыздоо, функционалдык ролдорду бөлүштүрүү, ошондой эле жашыруун топтун белгилүү мүчөлөрүнүн ортосунда шифрленген байланыш үчүн пароль системасынын болушу. Баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүү тармагындагы кылмышкерлердин коопсуздугун камсыз кылуу максатында, кызмат адамдарынын сатылып алынуусу. Сотко чейинки өндүрүш органдары үчүн негизинен көйгөйлүү кырдаалдардын болушу, алар төмөнкү факторлордон улам келип чыгат: кылмыш жасоо механизми жана жагдайлары боюнча маалыматтын жетишсиздиги, мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө тиешеси бар адамдардын айлампасы жөнүндө так маалыматтын жоктугу, тергөө иштерине кызыкдар адамдар тарабынан көрсөтүлгөн каршылык. 5) Иликтөө процессине объективдүү жана субъективдүү түрдө коштолгон факторлордун болушу, анын ичинде: а) кылмыш окуясы жана ага тиешеси бар адамдар тууралуу криминалистикалык маанидеги маалыматтын булагы болгон адамдардын өзгөчөлүктөрү (алардын ишенимдүүлүгү, маалыматынын тиешеси, текшерүү мүмкүнчүлүгү жана сотко чейинки өндүрүш процессинде туруксуздугу), бул тергөөнүн субъекттери үчүн ар дайым натыйжалуу боло бербейт; б) УКТ тарабынан кылмыштын идеалдык жана материалдык издерин жок кылууга багытталган чаралар көрүлүп жаткан шарттарда, бул далилдерди сактоонун мүмкүнчүлүктөрүнө таасир этүүчү факторлор; в) УКТ катышкан МБЖ иштерин иликтөө процессинде сотко чейинки өндүрүш органдарынын материалдык-техникалык жана маалыматтык камсыздалышынын деңгээли; г) тергөө жүргүзүүнүн теориялык жактан жетишсиз даярдыгынан же кесиптик ыкмаларды натыйжалуу колдонбоодон келип чыккан тергөө каталарынын кетирилиши; д) ар кандай булактардан алынган маалыматтардын бирдей эмес

болушу, бул кылмышка катышкан адамдардын күнөөсүн далилдөөнү татаалдандат, анын ичинде алар МБЖ тармагындагы кылмыш ишмердүүлүгүнүн ар кайсы эпизоддоруна катышкан учурлар.

5. Типтүү версия – бул, биринчи кезекте, иликтөөнүн субъекттеринин ички ишенимине негизделген илимий абстракция болуп саналат. Ал алынган фактылык маалыматтарды илимий талдоонун жана жалпылоонун натыйжасында түзүлүп, иликтөөнүн баштапкы багытын аныктоодо багыт берүүчү мааниге ээ. Бул версия мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) иштеринде уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусунда орун алган типтүү кырдаалдарды эске алуу менен иштелип чыгат. Ошондой эле, ал кылмыштын жасалышынын себеп-натыйжа байланышын иликтөөгө багытталган гипотеза болуп эсептелет жана тергөөнүн жүрүшүндө текшерүүгө алынат.

6. Жеке криминалистикалык методика белгилүү бир категориядагы иштерди иликтөөнүн типтүү механизмдин чагылдырат жана криминалистика боюнча сунуштар комплексин камтыйт. Бул сунуштар төмөнкү негиздерге таянат: а) уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусундагы МБЖ иштерин иликтөө процессинде чечилиши талап кылынган көп тараптуу милдеттердин жыйындысы; б) сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан коюлган милдеттерди чечүүгө көмөктөшүүчү чаралардын кеңири комплексин иштеп чыгуунун зарылдыгы; в) иликтөө процессине сотко чейинки өндүрүш органдарынын жана башка атайын мекемелердин комплекстүү катышуусу, иликтөөгө таасир этүүчү бир катар факторлорду эске алуу менен жүргүзүлүшү; г) МБЖ иштеринин өзгөчөлүктөрү менен кылмыштын уюшкан мүнөзүнүн ортосундагы байланышты аныктоо, ошондой эле кылмыштуу топтун ар бир катышуучусунун функциясын тактоо; д) УКТ тарабынан жасалган бул категориядагы иштерди иликтөө методикасын түзүү, тергөөнүн ар бир этабында жүргүзүлүүчү ыкчам-издөө иш-чараларын эсепке алуу жана ар бир этаптын мыйзам ченемдүүлүктөрүнө ылайык алардын иштөө механизмдин аныктоо.

7. Уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы мыйзамсыз баңги жүгүртүүнү (МБЖ) иликтөөнүн сунушталган төрт звенолук тутумунун негизинде негизги милдеттер, фактылык жагдайларды аныктоонун спецификасы жана сотко чейинки өндүрүш субъекттеринин аракеттеринин алгоритми аныкталган. МБЖ иштерин иликтөөнү пландаштыруу төмөнкү компоненттерди камтыйт: бул категориядагы иштер боюнча алдын ала текшерүү башталганга чейин алынган баштапкы маалыматтарды изилдөө жана аны кылмыш-жаза процесси кодексинин 153-беренесине ылайык жүргүзүлгөн алдын ала текшерүү учурунда тактоо; сотко чейинки өндүрүш субъекттери тарабынан МБЖ иштерине байланыштуу жүргүзүлгөн тергөө аракеттери жана ыкчам-издөө иш-чараларынын натыйжаларын талдоо; сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан алдын ала текшерүүгө чейин жана андан кийин түзүлгөн тергөө кырдаалдарын талдоо; сотко чейинки өндүрүш субъекттери тарабынан жалпы, жеке жана жумушчу версияларды иштеп чыгуу, анын ичинде кылмыштын даярдалышы, жасалышы жана жашырылышынын мүмкүн болгон механизмдин аныктоо; бул категориядагы иштердин уюшкан мүнөзүн жана алардын ишке ашырылышында жаңы ыкмалардын колдонулушун эске алуу менен, тергөөнүн алкагында чечилиши керек болгон маселелерди жана далилденүүгө тийиш болгон жагдайларды аныктоо; кылмыштардын топтошуп жасалышын эске алуу менен, сотко чейинки өндүрүш процессинин негиздүү багыттарын жана тергөөнүн этаптарына жараша салттуу тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн процессуалдык жана тактикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо; тергөө кырдаалдарына жараша атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн зарылдыгын аныктоо; кырдаалдын өнүгүшүн алдын ала божомолдоо жана мындан аркы иликтөөнүн багытын аныктоо; сотко чейинки өндүрүш жүрүшүндө алынган маалыматтарды ар тараптуу талдоо жана тергөө кырдаалынын өзгөрүшүнө жараша иликтөөнү пландаштыруу.

3.2. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан, кылмыштуу топтор тарабынан жасалган кылмыштарды тергөөдө каршы аракеттерди жеңүү механизми

Сотко чейинки өндүрүш органдары мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) жана уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы кылмыштарды иликтөө учурунда дайыма алардын мыйзамдуу ишмердүүлүгүнө каршы аракеттерге туш болушат.

В.П. Кувалдин тергөө процессине каршы аракеттерди кылмыш чөйрөсүнүн коомдон коргонуу формаларынын бири катары карайт жана бул көрүнүш ар кандай ыкмалар жана формалар аркылуу жүзөгө ашырыларын белгилейт [144, 61-67 б.]. Айрым окумуштуулардын пикиринде, тергөө иштерине каршы аракеттер деп төмөнкүлөр түшүнүлөт: "айыпталуучунун (шектүүнүн) жана ага көмөктөшкөн адамдардын кылмыш-жаза жоопкерчилигинен качуу же аны негизсиз түрдө мүмкүн болушунча жеңилдетүү максатында жүргүзгөн ар кандай мыйзамсыз иш-аракеттери" [145, 26-27 б.].

А.М. Кустов тергөөгө каршы аракеттерди кеңири мааниде түшүндүрүп, аны кызыкдар тараптар тарабынан жүргүзүлүүчү активдүү ишмердүүлүк катары мүнөздөйт. Анын пикиринде, бул аракеттер төмөнкү максаттарды көздөйт: "бир же бир нече кылмыштын жагдайларын жашыруу, кылмыш окуясы жана ага катышкан адамдар жөнүндө криминалистикалык маанидеги маалымат булактарын жок кылуу, эгерде бул мүмкүн болбосо, анда тергөө жүргүзүп жаткан же ишти кароодо турган сот органдарына физикалык же башка таасир көрсөтүү аркылуу алардын ишин дезорганизациялоо, кылмыштын ачылышына жана адилеттүүлүктүн орношуна тоскоолдук кылуу" [146, 50-59 б.].

Көп сандаган булактарды талдоо көрсөткөндөй, "каршылык көрсөтүү" түшүнүгүн талкуулоого жана аны аныктоого бир катар окумуштуулар чоң көңүл бурушкан [147, 309 б.; 148, 180 б.; 149, 201 б.].

Тергөө иштерине каршы аракеттер криминалистикалык категория катары илимий изилдөөлөрдүн борборунда орун алышы негиздүү көрүнүш. Бул

көрүнүш кылмыштуу ишмердүүлүккө тиешеси бар адамдарды ашкерелөөгө тоскоолдук жараткан терс социалдык көрүнүштүн кеңейиши менен шартталган. Ошондуктан, бул темага арналган көп сандаган диссертациялык иштердин жана илимий макалалардын болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш [150, 47 б.; 151, 477 б.; 152, 291-297].

Мындай илимий изилдөөлөрдүн актуалдуулугу, негизинен, КМШ өлкөлөрүндө Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин реформалануусу менен байланыштуу, анда негизги басым тараптардын атаандаштыгын камсыз кылууга жасалган. Бирок, бул мамиле, тилекке каршы, коргоо тарабы тарабынан ар дайым туура чечмелене бербейт. Кээ бир учурларда алардын кылмыш-жаза процессиндеги ишмердүүлүгү сотко чейинки өндүрүш органдарынын тергөө иштерине каршы аракеттерин колдонуу менен айыпталуучуну кылмыш-жаза жоопкерчилигин жеңилдетүү же андан таптакыр бошотуу максатына багытталат.

Бул көз карашты көптөгөн окумуштуулар колдошот жана алар коргоо тарабы тарабынан "мыйзамдуу тергөөгө каршы аракеттер" жүргүзүлүп жатканын белгилешет [153, 132 б.; 154, 512 б.; 155, 144 б.; 156, 16-32]. Ошол эле учурда, "тергөөгө каршы аракеттер" түшүнүгүн терең талдоого албастан, бизге А.Н. Петрова тарабынан сунушталган аныктама эң жакын экенин белгилеп кетүү орундуу. Анын пикиринде, бул түшүнүк "кызыкдар тараптардын тергөөнүн максаттарына карама-каршы келген, кылмыш иши боюнча объективдүү чындыкты аныктоого жана тергөө милдеттерин аткарууга тоскоолдук кылууга багытталган атайылап жасалган аракеттерин (же аракетсиздигин)" билдирет [157, 250 б.].

Биздин көз карашыбыз боюнча, мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизми – бул мамлекеттик органдардын кылмыштуу баңги жүгүртүүгө каршы күрөшүү ишмердүүлүгүн атайын функционалдык-структуралык камсыздоо системасы болуп саналат. Бул механизм укуктук, уюштуруучулук жана алдын алуучу мүнөздөгү өз ара байланышкан чаралар комплексин ишке ашыруу аркылуу түзүлөт. Аталган чаралар натыйжалуу

механизмди калыптандырууга жана аталган социалдык көрүнүштү нейтралдаштырууга багытталган. Алар кылмыш-жаза процесстик, кылмыш-жаза жана ыкчам-издөө иш-чараларын жүзөгө ашырууну, ошондой эле баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча атайын мыйзамдарды иштеп чыгууну жана криминалистикалык божомолдоо принциптерине негизделген чараларды камтыйт.

Уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизмин карап чыгууда, аны уюштуруучулук чаралардын алкагында талдоо өзгөчө мааниге ээ. Бул чаралар мамлекеттик түзүмдөрдү модернизациялоого же принципалдуу жаңы мамлекеттик органдарды түзүүгө байланыштуу максаттарды жана милдеттерди аныктоо менен түздөн-түз байланышта болот. Ошондой эле, уюштуруучулук-укуктук чаралар укук коргоо органдарынын баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча натыйжалуу ишмердүүлүгүнүн негизин түзөт. Анткени, мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизмин рационалдуу уюштуруу гана УКТга каршы тиешелүү каражаттарды жана ыкмаларды ишке ашырууну камсыздай алат.

Бул жагдайда уюштуруучулук чараларга ар түрдүү көз караштар бар экенин байкоого болот. Маселен, В.Н. Бурлаков уюштуруучулук чараларды кеңири мааниде кароо зарыл деп эсептейт, анткени алар кесипкөйлүккө жатпаган уюштуруу-башкаруу ишмердүүлүгүнөн келип чыккан криминогендик кесепеттерди нейтралдаштырууга көмөктөшүшү керек [158, 608 б.].

Айрым окумуштуулар уюштуруучулук чараларга жалпы кылмыштуулукка каршы күрөшүү алкагында криминологиялык божомолдоону жана укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүн программалаштырууну, ошондой эле алардын өз ара аракеттенүүсүн киргизишет [159, 160 б.]. Башка бир топ изилдөөчүлөр бул чараларды кеңири түшүндүрүп, аларга төмөнкүлөрдү кошушат: алдын алуу ишмердүүлүгүн функционалдык-структуралык жана маалымат-аналитикалык жактан камсыздоо; криминологиялык божомолдоо; программалаштыруу;

пландаштыруу; ошондой эле алдын алуу иш-аракеттеринин алкагында укук коргоо органдарынын кызматташтыгын уюштуруу [160, 322 б.].

Биздин оюбузча, бул контекстте төмөнкү криминалистикалык категориялардын ортосундагы айырмачылыктарды тактоо өзгөчө маанилүү: баңги кылмыштуулугуна каршы аракеттенүү механизми; тергөө иштерине каршы аракеттенүү механизми. Бул эки механизмдин түшүнүктөрүн айкалыштыруу тергөөнүн жеке методикасынын мазмунун так аныктоону кыйындатат жана сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдына коюлган милдеттерге жараша каршы аракеттенүү механизмдеринин негизги багыттарын аныктоодо түшүнүксүздүктөрдү жаратышы мүмкүн.

Ошол эле учурда, бул механизмдердин өз ара байланышта экенин эске алуу керек. Бирок тергөө иштерине каршы аракеттер өзүнүн өзгөчө методикалык ыкмаларына, колдонулуучу ыкмаларга жана ыкмалык принциптерине ээ. Ошондой эле, бул аракеттердин максаттары иликтөө субъекттеринин да, коргоо тарабынын да кызыкчылыктарына жараша түзүлөт.

Ошондуктан, мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө (МБЖ) каршы аракеттенүү механизмдин эки деңгээлге бөлүп кароо негиздүү деп эсептейбиз: Биринчи деңгээл – кылмыштуу түзүмдөр тарабынан ишке ашырылган баңги кылмыштуулугуна каршы жалпы механизм. Экинчи деңгээл – уюшкан кылмыштуу топтор (УКТ) тарабынан жасалган МБЖ иштерине байланыштуу тергөөгө каршы аракеттенүү механизми (криминалистикалык аспект). Биздин көз карашыбыз боюнча, УКТ катышкан МБЖга каршы жалпы механизм өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Бул механизмди моделдөө төмөнкү элементтерди камтыйт:

- Уюштуруучулук чаралар, алар төмөнкү факторлор менен аныкталат: коом жана мамлекет тарабынан укук коргоо органдарынын алдына коюлган максаттар жана милдеттер; баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүүгө багытталган артыкчылыктуу милдеттерди чечүү үчүн атайын түзүмдөрдү түзүү зарылдыгы; атайын түзүмдөрдүн өз ара аракеттенүүсүн жана чет мамлекеттердин тиешелүү органдары менен кызматташтыгын системалуу негизде камсыз кылуу (эл аралык келишимдер жана макулдашуулар аркылуу);

бардык кызыкдар мекемелердин биргелешкен уюштуруучулук-аналитикалык ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруу; тиешелүү кызматтар тарабынан баңги заттарынын мыйзамдуу жүгүртүлүшүн көзөмөлдөө, анын ичинде эл аралык кызматташтык алкагында; мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө каршы маалыматтык-аналитикалык камсыздоону уюштуруу жана ведомстволор аралык кызматташтыкты пландаштыруу.

- Укуктук чаралар, алар атайын субъекттер тарабынан ушул тармактагы укук коргоо ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн мыйзамдуу негизин камсыз кылат. Бул чаралар ошондой эле мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө каршы күрөшүүгө тоскоолдук кылган укуктук карама-каршылыктарды жоюу жана атайын кызматтардын ишмердүүлүгүн укуктук жактан камсыздоону натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн зарыл өзгөртүүлөрдү киргизүү максатында колдонулуучу мыйзамдарды талдоону камтыйт.

- Ведомстволор тарабынан мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө тартылган адамдарга карата профилактикалык мүнөздөгү системалуу жана ырааттуу ишмердүүлүктү жүргүзүү. Бул иш-чаралар кылмыштуу баңги жүгүртүүнүн өсүшүнө өбөлгө түзгөн криминогендик факторлорду жоюу же алардын деңгээлин төмөндөтүү максатын көздөйт. Ошондой эле, жаңы тенденцияларды эске алуу менен баңги заттарынын жайылышына бөгөт коюу жана өспүрүмдөрдүн бул кылмыштуу чөйрөгө аралашуусун алдын алуу боюнча чараларды кабыл алууну камтыйт.

Атайын адабияттарды кеңири талдоо тергөө иштерине каршы аракеттерди криминалистикалык ыкмалар аркылуу кароо зарылдыгын көрсөтөт. Бул аспект сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдына коюлган максаттарга жетүү жана алардын милдеттерин чечүү үчүн өзгөчө маанилүү. Илимий-методологиялык көз караштан алганда, бул маселеде криминалистика боюнча адистер арасында кеңири тараган негизги варианттарга токтолуу орундуу. Алар шарттуу түрдө бир нече топко бөлүнөт. Биринчи ыкма боюнча, тергөөгө каршы аракеттер – бул иликтөөгө тоскоолдук жаратууга багытталган ар кандай аракеттердин жана аракетсиздиктин тутуму. Буга төмөнкүлөр кирет: уюшкан

кылмыштуу топтун (УКТ) мүчөлөрүнө басым көрсөтүү; кылмыштуу аракеттердин издерин жашыруу; далилдерди топтоого тоскоолдук кылуу; иликтөө үчүн маанилүү болгон криминалистикалык маалыматтарды алууга тоскоолдук жаратуу. Экинчи ыкма тергөөгө каршы аракеттердин кеңири түшүндүрмөсүн сунуштайт. Бул ыкмага ылайык, тергөөгө тоскоолдук кылган аракеттерге гана эмес, ошондой эле тергөө субъекттеринин өздөрүнүн функционалдык милдеттерине шалаакы же жоопкерсиз мамиле жасоосу, же УКТ мүчөлөрүнүн кылмыштуу аракеттеринин чыныгы мүнөзүн туура эмес баалоосу сыяктуу көрүнүштөр да кирет. Үчүнчү ыкма тергөөгө каршы аракеттерди мыйзамсыз аракеттер катары гана карабастан, башкача мүнөздөгү көрүнүштөрдү да камтыйт. Бул кызматтык тартиптин бузулушун, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин өз ыйгарым укуктарын башка максаттарда колдонушун, кылмыш-жаза процесси боюнча иш алып барган субъекттер тарабынан укуктарын аша чабуу менен пайдалануу же негизсиз себептер менен суз пайдалануу учурларын камтыйт. Төртүнчү ыкма боюнча, тергөөгө каршы аракеттерге кылмыш-жаза өндүрүшүнө катышкан тараптардын аракеттери же аракетсиздиктери кирет, алар үчүн мыйзамда жоопкерчилик каралган.

Илимий чөйрөдө тергөөгө каршы аракеттердин мазмундук курамына жана анын терминологиялык аныктамасына байланыштуу ар кандай көз караштар бар. Бул маселени талдаган бир катар илимий иштер жарыяланган, алар тергөөнүн жүрүшүнө тоскоолдук жараткан факторлорду ар тараптуу изилдөөгө багытталган. Бул изилдөөлөрдө тергөөгө каршы аракеттердин концепциялык негиздери, алардын уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) ишмердүүлүгүндөгү ролу, ошондой эле иликтөөнү татаалдаштырган негизги ыкмалар жана механизмдер каралат. Терминологиялык жактан алганда, илимпоздор бул түшүнүктүн чектерин, аны мыйзамсыз аракеттерден жана коргоо тараптын мыйзамдуу укуктарын пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн айырмалоонун негизги критерийлерин аныктоого аракет кылышкан [161, 76-78; 162, 42-44; 163; 164, 242-249]. Ошондуктан, бул багыттагы илимий изилдөөлөрдүн көптүгү аталган

көйгөйдүн актуалдуулугун тастыктап, аны терең талдап чыгуу жана укуктук жактан так аныктоо зарылдыгын көрсөтөт.

Ошол эле учурда, биздин көз карашыбыз боюнча, "тергөөгө каршы аракеттер" түшүнүгүнүн маңызын кеңири түшүндүрүп, ага өз көз карашыбызды билдирүү мыйзам ченемдүү көрүнүш. Биздин оюбузча, тергөөгө каршы аракеттер – бул өз алдынча кылмыш категориясы жана кылмыштуу ишмердүүлүктүн өзүнчө түрү болуп эсептелет. Ал сотко чейинки өндүрүш органдарынын тергөө максаттарына жетүүсүнө тоскоолдук кылууга кызыкдар адамдардын атайылап жүргүзгөн аракеттеринин комплексин билдирет. Бул комплекстүү аракеттер төмөнкү багыттарды камтыйт: каршылык көрсөтүүчүлөрдүн негизги максатын ишке ашыруу; кылмыш-жаза процессине катышуучуларга таасир көрсөтүү; кылмыш издерин жашыруу боюнча чараларды көрүү; далилдердин калыптанышын алдын алуу же ага тоскоолдук кылуу; ыкчам жана криминалистикалык мааниге ээ болгон маалыматтарды жашыруу менен тергөөнүн жүрүшүн бурмалоо же өзгөртүү.

Тергөөгө каршы аракеттердин формаларын уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) чөйрөсүндөгү кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн этаптарына жана топтун өнүгүү фазаларына жараша дифференциациялоо негиздүү деп эсептейбиз. Бул көз караш каралып жаткан кылмыш иштеринин спецификасы, УКТнын ишмердүүлүгүнүн убактылуу параметрлери, кылмыштардын жашыруун мүнөзү, ошондой эле МБЖга байланыштуу башка кылмыштар менен болгон тыгыз байланышы менен шартталат. УКТ тарабынан тергөөгө каршы аракеттер сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишине тоскоолдук жаратуу жана аталган кылмыш иштеринин бетин ачууга, ошондой эле ага тиешеси бар адамдарды ашкерелөөгө жол бербөө максатында ишке ашырылат. УКТ мүчөлөрүнүн аракеттери өздөрүнүн кылмыштуу ишмердүүлүгүн жашырууга багытталган, атап айтканда, кылмыш объектин жашыруу, жок кылуу же аны бурмалоо.

Тергөөгө каршы аракеттердин эң мүнөздүү формаларынын бири – бул кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдаштыруу аркылуу кылмыш

иштеринин натыйжаларын жашыруу. МБЖ иштерин сотко чейинки өндүрүштө иликтөөгө каршы аракеттердин негизги ыкмалары төмөнкүлөрдү камтыйт: далилдик маалыматтарды бурмалоо жана жасалма алиби түзүү; УКТ тарабынан тергөөгө тоскоолдук жаратуунун кеңири тараган ыкмаларынын бири – бул кызмат адамдары менен "сотрудничество" орнотуу, ага пара берүү, коркутуу жана башка мыйзамсыз таасир көрсөтүү кирет; айыптоочу тараптын күбөлөрүн жок кылуу. Бул фактыларды көптөгөн булактар да тастыктап турат [26, 174 б.; 77, 229 б.; 165, 280 б.; 166, 176 б.; 167, 242-249 б.].

Р.А. Гогов бул багытта негиздүү белгилегендей, тергөө аракеттерине каршы аракеттерди жоюу ыкмаларына процессуалдык чаралар, ар түрдүү тактикалык ыкмалар жана методдор, ошондой эле кылмыш-жаза жана кылмыш-процессуалдык мыйзамдарда түздөн-түз бекитилген жана криминалистика тарабынан иштелип чыккан техникалык каражаттарды колдонуу кирет [168, 256 б.].

Өзгөчө көңүл бурууну талап кылган маселе – уюшкан кылмыштуулук тарабынан кылмыш-жаза процессине катышуучуларга жана алардын жакындарына таасир көрсөтүү коркунучу. Ошондуктан, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы мыйзамсыз баңги жүгүртүү иштерин иликтөөдө процесс катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн төмөнкү чараларды көрүү негиздүү деп эсептейбиз: зарыл учурларда кылмыш-жаза процессине катышуучуларды жана алардын жакындарын коргоо боюнча чараларды Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 9-бөлүмүнө ылайык колдонуу; уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан таасир этүү коркунучу бар адамдарга карата процессуалдык жана башка алдын алуу чараларын көрүү; сотко чейинки өндүрүш органдары, прокуратура жана кылмышты жашырууга кызыкдар мамлекеттик органдардын башка кызмат адамдары тарабынан көрсөтүлүшү мүмкүн болгон каршы аракеттерди нейтралдаштыруу максатында, компетенттүү кызматтар тарабынан ыкчам чаралардын жана тактикалык ыкмалардын комплексин колдонуу; сотко чейинки өндүрүштүн алгачкы этабында алынган маалыматтарды жана кылмыш

жөнүндө билдирүүлөрдү алдын ала текшерүү учурунда алынган маалыматтарды ачыкка чыгарууга жол бербөө боюнча натыйжалуу чараларды кабыл алуу; тергөө аракеттеринин жүргүзүлүшү, аларга кылмыштуу топтордун мүчөлөрүнүн катышуусу, колдонулган тактикалык ыкмалар жана алардын натыйжалары жөнүндө маалыматтын таралышына жол бербөө шарттарын түзүү жана тиешелүү чараларды көрүү; атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн тергөө сотунун санкциясын берүү же ага байланыштуу өтүнүч тууралуу маалыматты жана анын натыйжаларын ачыкка чыгарбоо боюнча чараларды кабыл алуу; уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан мыйзамсыз баңги жүгүртүү иштерин иликтөөгө оперативдик коштоо иш-чараларын тийиштүү деңгээлде уюштуруу жана алардын ишмердүүлүгүн жашыруун документтештирүү, бул мыйзамсыз иш-аракеттерге катышкан адамдар тарабынан потенциалдуу коркунучтарга өз убагында чара көрүүгө мүмкүндүк берет.

Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы мыйзамсыз баңги жүгүртүү иштерин иликтөөгө каршы аракеттерди нейтралдаштыруу үчүн төмөнкү тактикалык ыкмаларды колдонуу зарыл: салттуу тергөө аракеттерин жүргүзүүнү так уюштуруу жана алардын тактикалык өзгөчөлүктөрүн туура аныктоо; атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү убактысын жана ыкмаларын заманбап талаптарга ылайык аныктоо; салттуу жана атайын тергөө аракеттерине катышуучуларды алдын ала даярдоо жана пландаштыруу; тергөө аракеттерине катышуучулар менен зарыл психологиялык байланыш түзүү; процессуалдык аракеттердин тартибин жөнгө салган кылмыш-жаза процессуалдык нормаларынын сакталышын тийиштүү көзөмөлгө алуу; тергөө аракеттерине катышуучулардын жүрүм-турумун алдын ала божомолдоо жана жалпы тергөө процессинде, ошондой эле конкреттүү тергөө аракетин жүргүзүү учурунда алардын мүмкүн болгон реакциясын моделдештирүү.

Тергөөгө каршы аракеттерди нейтралдаштыруу боюнча иштелип чыккан ыкмалардын тутумунан улам, уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ)

катышуусундагы баңги кылмыштуулугун иликтөөгө байланыштуу эң кеңири тараган чараларды бөлүп көрсөтүүгө болот.

Биринчи кезекте, бул кылмыш-жаза процессине катышуучуларга Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси менен каралган мажбурлоо чараларын колдонуу, эгерде алар процесстик мыйзамдарды бузса. Ошондой эле, кылмыш-жаза жоопкерчилигин караган чараларды жана сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшү жана мазмуну тууралуу маалыматтын жайылышына жол бербөө максатында тиешелүү кызматтар менен биргеликте процесстин катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу чараларын колдонуу.

Өзгөчө мааниге ээ болгон дагы бир багыт – бул ыкчам-издөө иш-чараларын (БИЧ) жүргүзүү. Алар төмөнкү максаттарды көздөйт: потенциалдуу коркунучтарды жоюу; тергөө жүргүзүп жаткан адистерге, эксперттерге жана күбөлөргө көрсөтүлүшү мүмкүн болгон таасирди алдын алуу жана аны токтотуу. Ошондой эле, кылмышты жашырууга кызыкдар адамдардын каршы аракеттерин нейтралдаштыруу жана төмөнкү маалыматтарды аныктоо боюнча чараларды кабыл алуу зарыл: баңги заттарынын келип чыгуу булагы; мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) кылмыштуу схемасына катышкан адамдардын айлампасы; УКТ мүчөлөрүнүн каржылык жана материалдык ресурстары.

Мындан тышкары, кылмыштын механизмин аныктоо жана далилдерди топтоо максатында, көзөмөлдөгү жеткирүү жана сыноо сатып алуусу ыкмаларын колдонуу зарыл.

Баңгизаттарды глобалдык деңгээлде мыйзамсыз колдонуу жана эл аралык сооданын интернет тармагында кеңейиши, анын ичинде мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө (МБЖ) көп сандагы катышуучулардын тартылышы, абалды ого бетер курчутуп жатканын эч ким танбайт. Шек жок, интернеттин МБЖ максатында колдонулушу укук коргоо органдарынын бул кылмыштуу ишмердүүлүктү аныктоосуна жана ага каршы аракеттерди көрүүсүнө олуттуу тоскоолдуктарды жаратууда.

КМШ өлкөлөрүнүн мыйзам чыгаруучулары тарабынан телекоммуникациялык технологияларды колдонуу аркылуу ишке ашырылган баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча чаралар көрүлүп жаткандыгы талашсыз.

Бул багытта мыйзамдарга киргизилип жаткан өзгөртүүлөр муну тастыктап турат. Бирок, алардын баары эле күтүлгөн натыйжага жеткирбейт. Н.Э. Абдукаримова бул маселени негиздүү белгилеп, компьютердик маалыматтын өзгөчө мүнөздөмөлөрүнө көңүл бурат. Анын пикиринде, мындай маалыматтар төмөнкүдөй мүнөздөмөлөргө ээ: жогорку ылдамдыкта иштелип чыгат; чоң көлөмдө сакталат; манипуляция жасоого оңой (түзүү, көчүрүү, өзгөртүү, модификациялоо, колдонуу); оңой жок кылынышы же бөгөттөлүшү мүмкүн; телекоммуникациялык байланыштар аркылуу каалаган аралыкка жана бир эле учурда бир нече колдонуучуга өткөрүлүшү мүмкүн; визуалдык мүнөзгө ээ болгону менен, маалыматтын ээси менен анын ортосунда тыгыз байланыш жок [1, 98-101 б.].

Ошондуктан, компьютердик маалыматка мүнөздүү касиеттерди эске алуу менен, анын мындай өзгөчөлүктөрү уюшкан кылмыштуу топтор (УКТ) тарабынан мыйзамсыз баңги жүгүртүү (МБЖ) чөйрөсүндө кеңири колдонулары шексиз. Бул көрүнүш юридикалык коомчулуктун көңүлүн өзүнө бурбай койгон жок. Илимпоздор жана практиктер тарабынан бир катар сунуштар киргизилип, алар УКТ тарабынан тергөөгө каршы аракеттерди нейтралдаштырууну өркүндөтүүгө багытталган жана иликтөө механизмдин жакшыртууга салым кошушу мүмкүн [166, 176 б.]. Өзгөчө көңүл бурууга татыктуу сунуштардын бири – бул МБЖга байланыштуу кылмыштарды иликтөөдө криминалистикалык мааниге ээ бардык маалыматтарды топтоо үчүн автоматташтырылган маалыматтык тутумду түзүү зарылдыгы. Ошондой эле, кээ бир адистер ушул категориядагы иштер боюнча зарыл болгон компьютердик маалыматтарды гана чогултуу менен алектене турган атайын бөлүмдөрдү түзүүнү сунушташат [167, 256 б.; 168, 256 б.].

М.М. Долгиева бул багытта негиздүү белгилейт, "телекоммуникациялык технологиялар аркылуу ишке ашырылган баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүүнүн маанилүү аспекти – бул жеке адамдын маалыматтык коопсуздугу. Баңги кылмыштарын аныктоо жашыруун маалымат топтоо ыкмаларын, анын ичинде интернеттеги мониторингди колдонууну талап кылат. Ошол эле учурда, мыйзам деңгээлинде кылмыштарды аныктоо менен жеке жашоого мыйзамсыз кийлигишүүнүн ортосунда так чек коюлушу зарыл" [169]. Мындан тышкары, М.М. Долгиева бүгүнкү күндө криптовалюталардын колдонулушу менен ишке ашырылган жашыруун баңги кылмыштарынын деңгээли өтө жогору экенин негиздүү белгилейт [169].

Мыйзамсыз баңги жүгүртүүгө (МБЖ) каршы күрөштө олуттуу тоскоолдуктардын бири – бул укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин криптовалюта, анын аныкталышы жана алынуусу боюнча маалыматтын жетишсиздиги. Криптовалютаны жашыруун колдонуу уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) мүчөлөрүнө кылмыштуу кирешелерди конвертациялоо жана кылмыштуу ишмердүүлүгүн улантуу үчүн финансылык ресурстарды сактоо мүмкүнчүлүгүн берет.

Юридикалык коомчулукту өзгөчө тынчсыздандырган маселе – маалыматтык технологиялардын мындан ары өнүгүшү УКТ тарабынан колдонулуучу баңги кылмыштарынын ыкмаларынын андан ары өркүндөтүлүшүнө өбөлгө түзөт. Бул жаңы кылмыш схемаларын түзүү, алардын жашыруун жана көзөмөлсүз болушун камсыз кылуу үчүн заманбап технологияларды активдүү колдонуу тенденциясынын күчөшүнө алып келиши мүмкүн.

Ошондуктан, Россия Федерациясынын мисалында мамлекеттин кирешесине андан ары конфискациялоону камсыз кылуу максатында виртуалдык активдерди аныктоо жана камакка алуу боюнча укуктук механизмди түзүү зарыл [169].

Мындан тышкары, И.Е. Скоков менен С.В. Белоусовдун пикирине кошулуу керек, алардын айтымында, бүгүнкү күндө «маселелердин катарына санариптик

каржылык активдерди жана санариптик валютаны чыгаруу жана жүгүртүү чөйрөсүн мыйзамдык жөнгө салуу, ошондой эле криптопровайдерлердин ишмердүүлүгү, анын ичинде укук коргоо органдарынын эл аралык криптовалюта транзакцияларынын операторлору менен өз ара аракеттенүү мүмкүнчүлүгү кирет. Мыйзамдардын болушуна карабастан (де-юре), алардын ишмердүүлүгү де-факто жөнгө салынган эмес, ошондой эле наркопреступниктердин мындай аракеттерин квалификациялоо боюнча процесстик чечимдерди кабыл алууда криптовалюта аркылуу жүргүзүлгөн кылмыштуу схемалардын интерпретациясында олуттуу карама-каршылыктар орун алууда» [79, 301-305 б.].

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде биз каршы аракеттенүүнүн өзүнчө аспекти белгилей алабыз. Ошентип, кылмыш иликтөө көз карашынан алганда, уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүү механизминин өзгөчө мүнөздөмөлөрү бар деп эсептейбиз. Бирок бул өзгөчөлүктөр, анын ичинде кылмыш-жаза процесстик кодексинин нормаларынын негизинде жана сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта шартталган.

Бул иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн негизги өзгөчөлүгү – бир катар ыкмаларды эске алуу зарылдыгы. Проблемаларга байланыштуу, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөнүн өзү төмөнкү жагдайлар боюнча өзүнчө изилдөө предмети катары каралышы керек: бүгүнкү күндө жаңы багыттарды эске алуу менен иликтөөгө каршы аракеттенүү термини кылмыштын жашырылышынын кеңири формалары жана ыкмалары менен гана чектелбестен, иликтөө максаттарын ишке ашырууга тоскоолдук жаратууга багытталган ишмердүүлүктүн тутумдук курамдык бөлүгүн да камтыйт. Бул аракеттер ар кандай категориядагы адамдар тарабынан ишке ашырылат.

Мындан тышкары, жогоруда баяндалган маалыматтардын негизинде иликтөөгө каршы аракеттенүү чараларынын тутуму жана ага кызыкдар тараптардын ишмердүүлүгү төмөнкү өзгөрүүлөргө алып келет: каршылык

учурунда жаралган укуктук режимдин өзгөрүшү; кылмыш-жаза процессине катышуучулардын ортосундагы коомдук мамилелердин өзгөрүшү; белгилүү бир тараптардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн колдонулган укуктук каражаттардын чөйрөсүнүн кеңейиши; техникалык каражаттарды кеңири пайдалануу, бул болсо иликтөө субъекттери үчүн атайын кылмыш иликтөө сунуштарын иштеп чыгууну талап кылат.

Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүүнү илимий-методикалык көз караштан изилдөө зарыл, анткени ушул убакка чейин каршы аракеттенүүнүн ыкмаларын, түрлөрүн жана формаларын аныктай турган так критерийлер боюнча маселелер пайда болууда. Ошондой эле, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөдө маалыматтык технологиялардын процесстик формаларын ишке ашырууга жана өнүктүрүүгө байланышкан көйгөйлөр комплекстүү кылмыш иликтөө сунуштарын иштеп чыгууну талап кылат. Бул сунуштар, негизинен, компьютердик маалыматтын материалдык издерди-чыгармачылык катары каралуучу негизги мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен түзүлүшү керек.

Көз жаздымда калтырбоо керек болгон дагы бир маанилүү жагдай – баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн өзгөчөлүгү кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусу менен өтө кеңири айлампадагы адамдарды камтышы. Бул ишке каршы аракеттенгендердин арасында айыпталуучулар (шектүүлөр) гана эмес, ошондой эле төмөнкү эки негизги топту камтыган башка субъекттер да болушу мүмкүн: биринчи топко жапа чеккендер, күбөлөр, эксперттер, адистер жана котормочулар кирет; экинчи топко сотко чейинки өндүрүш органдарынын өкүлдөрү, прокурорлор, соттор, мамлекеттик бийлик органдарынын өкүлдөрү кирет. Бул жагдай криминологиялык жана кылмыш иликтөө багытындагы анализдердин өзүнчө предмети катары каралышы керек.

Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө байланыштуу кылмыш иштери боюнча тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүдө, ага каршы аракеттенүүнү жеңүү

үчүн төмөнкү өзгөчө ыкмаларды колдонуу талап кылынат: кылмыш иликтөөдө иштелип чыккан жана иштелип чыгууда турган ар кандай ыкмалар жана ыкмалардын спектрин пайдалануу, алардын көпчүлүгү кылмыш-жаза процессуалдык кодекстеринде чагылдырылган; кылмыштуу аракеттерди жасоонун ыкмаларынын техникасынын өнүгүшү жана модернизацияланышы эске алынуу менен атайын техникалык каражаттарды колдонуу; иликтөө иш-чараларын эң натыйжалуу уюштуруу боюнча тактикалык ыкмаларды иштеп чыгуу жана колдонуу, анын ичинде алардын жүргүзүү тартибин, ордун, убактысын жана катышуучулардын курамын аныктоо.

Иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн өзгөчө бир формасы – кылмыштын издерин жашыруу. Бул жагдай, айрыкча, уюшкан кылмыштуу топтор катышкан баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча иштерди иликтөөнүн маанилүү элементтеринин бири болуп саналат. Бул контекстте төмөнкү аспектилер өзгөчө мааниге ээ: уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусундагы иштердин кылмыш иликтөө мүнөздөмөлөрүн аныктоо жана талдоо; баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөнүн алгоритмдерин иштеп чыгуу, типтүү тергөө кырдаалдарынын ар кандай этаптарын эске алуу менен; кылмыш иликтөөнүн заманбап мүмкүнчүлүктөрүн оперативдүү-иликтөө иш-чаралары менен айкалыштыруу; баңги заттарды жана материалдык далил заттарды жашыруу боюнча типтүү ыкмаларды билүү; тергөөнү туура эмес багытка буруу үчүн материалдык кырдаалды бурмалоо жана инсценировка кылуу белгилерин аныктоо.

Бул факторлорду эске алуу кылмыш иликтөө органдары үчүн иликтөө процессинде кылмыштуу аракеттерди алдын алуу жана аларга натыйжалуу каршы туруунун негизин түзөт.

Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшү чөйрөсүндө кылмыштуу ишмердүүлүктү мыйзамдаштырууга каршы аракет көрүү боюнча чараларды кабыл алуу өзгөчө мааниге ээ, айрыкча мыйзамсыз каржылык операцияларды жүргүзүү аркылуу ишке ашырылган учурларда.

Биздин көз карашыбыз боюнча, Р.С. Белкин менен Т.В. Аверьянова [46] тарабынан сунушталган баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча иштерде мыйзамсыз каржылык операцияларды аныктоо алгоритми өзгөчө көңүл бурууга татыктуу. Бул алгоритм төмөнкү этаптарды камтыйт: баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө адистешкен уюшкан кылмыштуу түзүмдөр менен байланышы бар адамдардын айлампасын аныктоо; бул адамдардын жана түздөн-түз уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн шектүү негиздөөчүлөрү бар жана орточо деңгээлден өтө жогорку киреше тапкан коммерциялык түзүмдөр менен байланыштарын аныктоо; тобокелдик тобуна кирген ишканаларды, уюмдарды жана башка коммерциялык түзүмдөрдү үзгүлтүксүз текшерип туруу. Бул топко төмөнкү белгилер менен мүнөздөлгөн субъекттер кирет: кыска убакыттын ичинде олуттуу киреше тапкан ишканалар, мында мындай киреше алардын бизнесинин мүнөзүнө салыштырмалуу өтө жогору; башында эле уставдык капиталы өтө жогору болгон жана анын булактары күмөн жараткан же тез аныкталышы мүмкүн болбогон компаниялар. Кылмыштуу топтор тарабынан кирешелерди мыйзамдаштыруу үчүн эң көп колдонулган каржылык операцияларды көзөмөлдөө жана тандалма текшерүү жүргүзүү.

Өз кезегинде, Д.В. Бахарев мыйзам каражаттарын адалдоо өз алдынча кылмыш курамын түзгөндүктөн, аны баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн курамында кароого зарылчылык жок деп эсептейт [171, 150 б.]. Ошентип:

I. Уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусу менен баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөгө каршы аракеттенүүнү нейтралдаштыруунун өзгөчөлүгүн аныктоочу факторлорго төмөнкүлөр кирет: 1) иликтөөгө каршы аракеттенүү баңги кылмыштуулугунун өнүгүү фазаларынын негизинде дифференциацияланышы керек. Бул фазалар төмөнкү этаптарды камтыйт: маалымат-издөө ишмердүүлүгү; чалгындоо ишмердүүлүгү; МБЖ тармагында кылмыштуу ниеттерди ишке ашыруу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө багытталган аракеттер; кылмыштуу ишмердүүлүктү

жүргүзүү механизмдери; кылмыштуу ишмердүүлүктү кайра өндүрүүгө багытталган аракеттер (мисалы: уюшкан кылмыштуу топтордун мүчөлүгүнө талапкерлерди текшерүү, жаңы кылмыштуу ишмердүүлүктү баштоо үчүн мүмкүнчүлүктөрдү иликтөө, УКТнын коопсуз ишмердүүлүгүн камсыздоо максатында кырдаалды изилдөө, иликтенип жаткан кылмыш иши боюнча далилдерди колдонууга жол бербөө чараларын иштеп чыгуу). 2) Кылмыштуу түзүмдөрдүн иликтөөгө каршы аракеттери алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүн коргоо менен бирге, баңги бизнесине каршы күрөшүү боюнча адистешкен укук коргоо органдарынын ишин тынымсыз талдоого багытталган. Бул аракеттер төмөнкүдөй формаларда көрүшү мүмкүн: тышкы репрессиялар сотко чейинки өндүрүш жана оперативдик кызматкерлердин уюшкан кылмыштуу топтордун мүчөлөрүн куугунтуктоо боюнча аракеттерин басаңдатуу, ошондой эле суракка алынуучу адамдарга таасир этүү максатында колдонулат; ички репрессиялар – уюшкан кылмыштуу топтордун мүчөлөрүнүн тобунан чыгуусуна бөгөт коюу максатында жүргүзүлгөн чаралар. 3) Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнөн (МБЖ) алынган кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу – бул иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн бир формасы болуп саналат. Ал кылмыштуу ишмердүүлүктүн натыйжаларын жашыруунун ыкмасы катары каралышы мүмкүн. Мыйзамсыз каржылык операциялардын жүргүзүлүшү уюшкан кылмыштуу топторго төмөнкү артыкчылыктарды берет: мамлекеттик бийлик органдарына мүчөлөрүн киргизүү же саясий чечимдерге таасир этүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу; мыйзамсыз баңги бизнесинин мобилдүүлүгүн жогорулатуу; коррупциянын өсүшү аркылуу УКТ мүчөлөрүнүн натыйжалуу ишмердүүлүгүнө ыңгайлуу шарттарды түзүү жана баңги бизнесинин көлөмүн кеңейтүү. 4) Иликтөөгө каршы аракеттердин субъекттеринин өзгөчөлүктөрү (субъекттик ыкма) аны дифференциациялоого мүмкүндүк берет. Бул багытта иликтөөгө каршы аракеттер төмөнкү түрлөргө бөлүнөт: ички каршы аракеттер – иликтөө процессине түздөн-түз тиешеси бар адамдар тарабынан ишке ашырылат; тышкы каршы аракеттер – сотко чейинки өндүрүш органдарынын өкүлдөрү же

алар менен кызматтык же башка бийлик байланыштары бар адамдар тарабынан ишке ашырылат; аралаш (смешанное) каршы аракеттер – жогоруда аталган эки түрдүн элементтерин камтыйт, мында бир эле адам эки категориянын тең субъекти катары чыгышы мүмкүн. Иликтөөгө каршы аракеттердин багытталган объектилери үч топко бөлүнөт: **а)** кылмыш иши боюнча маанилүү маалыматты билген адамдарга карата мыйзамсыз таасир этүү; **б)** сотко чейинки өндүрүш органдарынын, оперативдик кызматкерлердин жана иликтөөгө тиешеси бар кызмат адамдарынын ишмердүүлүгүнө мыйзамсыз таасир этүү; **в)** уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусундагы баңги кылмыштарынын материалдык далилдерин жашыруу боюнча чараларды көрүү. Бул факторлорду эске алуу кылмыш иликтөө органдарына баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө (МБЖ) каршы күрөштүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

II. Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө (МБЖ) каршы аракеттенүү механизмдин дифференциациялоо. Биз МБЖга каршы аракеттенүү механизмдин эки деңгээлге бөлүү негиздүү деп эсептейбиз: 1) Биринчи деңгээл – уюшкан кылмыштуу топтор (УКТ) тарабынан жасалган кылмыштуу баңги жүгүртүлүшүнө каршы жалпы механизм; 2) Экинчи деңгээл – иликтөөгө каршы аракеттенүү механизми, атап айтканда, УКТ тарабынан МБЖ боюнча жүргүзүлгөн кылмыш иликтөө процессине тоскоолдук жаратуу (кылмыш иликтөө аспектиси). Биздин көз карашыбыз боюнча, УКТ катышуусундагы МБЖга каршы жалпы механизмдин өзгөчөлүктөрү бар. Бул механизмдин моделин түзүү төмөнкү негизги элементтерди камтыйт, уюмдаштыруучу чаралар, алар төмөнкү факторлорго негизделет: Коом жана мамлекет тарабынан укук коргоо органдарынын алдына коюлган максаттар жана милдеттер; Баңги кылмыштуулугуна каршы чараларды ишке ашырууга багытталган адистештирилген түзүмдөрдү түзүү зарылдыгы; Мамлекеттик жана эл аралык деңгээлде адистештирилген органдардын туруктуу өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу, анын ичинде баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча келишимдерге жана макулдашууларга ылайык чет мамлекеттердин тийиштүү органдары менен кызматташуу; Бардык тиешелүү органдардын биргелешкен

уюштуруучулук-аналитикалык ишмердүүлүгүн камсыз кылуу; Легалдуу баңги каражаттарынын жүгүртүлүшүнө көзөмөл жүргүзүү боюнча атайын кызматтар тарабынан туруктуу көзөмөл орнотуу, анын ичинде эл аралык кызматташтык алкагында; Маалыматтык-аналитикалык колдоо көрсөтүү боюнча мекеме аралык кызматташуу планын иштеп чыгуу жана аны ишке ашыруу. Укуктук чаралар, алар төмөнкү аспектилерди камтыйт: МБЖга каршы күрөшүү боюнча адистештирилген субъекттердин укук коргоо ишмердүүлүгүн ишке ашыруусуна легитимдүү негиз түзүү; Мыйзамдардын анализин жүргүзүү, мыйзамдагы укуктук карама-каршылыктарды (коллизияларды) жоюу жана мыйзамдардын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн зарыл болгон өзгөртүүлөрдү киргизүү; Адистештирилген кызматтардын ишмердүүлүгүн укуктук жактан камсыздоонун натыйжалуулугун арттыруу боюнча чараларды иштеп чыгуу. Профилактикалык ишмердүүлүк, ал төмөнкү багыттарга басым жасайт: баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө тартылган адамдарга таасир этүү боюнча ведомстволор аралык алдын алуу иш-чараларын жүргүзүү; баңги кылмыштуулугунун өсүшүнө өбөлгө түзгөн криминогендик факторлорду жоюу жана алардын деңгээлин төмөндөтүү боюнча чараларды иштеп чыгуу; жаңы баңги заттарынын таралышын эске алуу менен, анын ичинде жашы жете элек өспүрүмдөргө карата МБЖга каршы күрөшүүнүн заманбап ыкмаларын киргизүү. Бул чаралар УКТнын катышуусундагы МБЖга каршы комплекстүү күрөшүү механизмин түзүүнүн негизги компоненттери болуп саналат.

III. Иликтөөгө каршы аракеттенүү, кылмыш иликтөө ыкмаларынын негизинде, сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдында турган максаттарга жетүү жана алардын милдеттерин ишке ашыруу үчүн маанилүү болгон төмөнкү негизги аспектилерди камтыйт: Биринчи ыкмада иликтөөгө каршы аракеттенүү тергөөнү кыйындатууга багытталган бардык аракеттердин жана аракетсиздиктин тутуму катары каралат. Бул ыкмага төмөнкү аракеттер кирет: уюшкан кылмыштуу топтун (УКТ) мүчөлөрүнө таасир көрсөтүү; кылмыштуу ишмердүүлүктүн издерин жашыруу; далилдердин калыптанышына тоскоолдук кылуу; иликтөө үчүн маанилүү криминалистикалык маалыматтарды аныктоого

тоскоолдук жаратуу. Экинчи ыкма иликтөөгө каршы аракеттенүүнү кеңири мааниде түшүндүрөт. Бул жерде иликтөөгө тоскоолдук жараткан атайын иш-аракеттер гана эмес, ошондой эле тергөөнүн субъекттери тарабынан кызматтык милдеттерин шалаакылык менен аткаруу же атайылап аткарбоо, ошондой эле УКТ мүчөлөрүнүн кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн чыныгы мүнөзүн туура эмес кабылдоо (жалгыз ишенимдүүлүк менен жаңылышуу) да каралат. Үчүнчү ыкма боюнча иликтөөгө каршы аракеттерди мыйзамсыз мүнөзгө ээ болгон аракеттерге гана эмес, ошондой эле башка багыттагы иш-аракеттерге да тиешелүү деп эсептөө сунушталат. Бул контекстте төмөнкү көрүнүштөр камтылышы мүмкүн: кызматтык тартипти бузуу; тергөө органдарынын жана соттук процесстин башка катышуучулары тарабынан укуктарын формалдуу түрдө туура пайдалануу менен аны башка максаттарда колдонуу (мыйзамды өз кызыкчылыгында кыянаттык менен пайдалануу). Төртүнчү ыкма иликтөөгө каршы аракеттерди кылмыш ишинин катышуучулары тарабынан жасалган аракеттер же аракетсиздик катары карайт, алар үчүн мыйзамда юридикалык жоопкерчилик каралган. Бул ыкмалар иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн ар кандай формаларын аныктоого жана аларга каршы натыйжалуу күрөшүү үчүн туура стратегияны иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

IV. Иликтөөгө каршы аракеттенүү өз алдынча кылмыштык категория болуп саналат жана белгилүү бир чөйрөдөгү адамдар тарабынан жасалган кылмыштуу ишмердүүлүктүн өзүнчө түрү катары каралат. Бул аракеттер сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишине тоскоолдук жаратып, кылмыш ишин иликтөө максаттарын ишке ашырууга бөгөт коюуга багытталган. Иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн негизги багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт: белгилүү бир кызыкдар тараптар тарабынан ишке ашырылган негизги максаттуу багыттуулук; кылмыш ишинин башка катышуучуларына таасир көрсөтүү; кылмыштын издерин жашыруу чараларын көрүү; тараптар тарабынан далилдердин калыптанышына тоскоолдук жаратуу; тергөөнүн жүрүшүн бурмалоо максатында ыкчам-иликтөө жана криминалистикалык жактан маанилүү маалыматтарды аныктоого тоскоолдук жаратуу. Бул аракеттер

иликтөө процессинин объективдүү жүрүшүнө түздөн-түз коркунуч жаратып, кылмыш ишин калыс жана натыйжалуу тергөөнүн мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт.

V. Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан кылмыш процессине катышуучуларга жана алардын жакын чөйрөсүнө карата таасир көрсөтүү учурларына өзгөчө көңүл буруу зарыл. Ошондуктан, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөдө уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) катышуусундагы иштерде тергөөнүн катышуучуларынын коопсуздугун камсыздоо максатында төмөнкү чараларды көрүү негиздүү деп эсептейбиз: 1) Керектүү учурларда Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 9-бөлүмүнө ылайык, кылмыш процесси катышуучуларынын жана алардын жакын чөйрөсүнүн коопсуздугун камсыздоочу чараларды колдонуу. 2) Процессуалдык жана башка чараларды колдонуу, алар уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан басымга кабылуусу ыктымал болгон адамдардын чөйрөсүн коргоого багытталууга тийиш. 3) Укук коргоо органдарынын тиешелүү кызматкерлери тарабынан сотко чейинки өндүрүш органдарынын, прокуратуранын жана башка мамлекеттик кызмат адамдарынын МБЖ иштерин иликтөөгө каршы аракеттерин нейтралдаштыруу боюнча комплекстүү чараларды жана тактикалык ыкмаларды колдонуу. 4) Досудебное өндүрүш стадиясында кылмыш тууралуу кабарлоонун, иликтөөнүн жүрүшүнүн жана анын мазмунунун жашырылышын камсыздоо боюнча натыйжалуу чараларды көрүү. 5) Тергөөнүн жүрүшү, ага УКТ мүчөлөрүнүн катышуусу, колдонулган тактикалык ыкмалар жана алардын жыйынтыктары тууралуу маалыматтын тарап кетишине жол бербөө үчүн тиешелүү шарттарды түзүү жана чараларды кабыл алуу. 6) Тергөөнүн өтүнүчү боюнча же тергөө судьясынан атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүгө уруксат алуу жана алардын жыйынтыгы тууралуу маалыматтын ачыкка чыгышына жол бербөө боюнча чараларды ишке ашыруу. 7) Уюшкан кылмыштуу түзүмдөр тарабынан жасалган баңги кылмыштарын иликтөөнү тийиштүү ыкчам коштоону уюштуруу, алардын ишмердүүлүгүн жашыруун документтештирүү жана кылмышка тартылган адамдардан потенциалдуу коркунучту алдын алуу максатында өз убагында чараларды

көрүү. Бул чаралар иликтөөнүн объективдүү жүрүшүнө тоскоолдуктардын алдын алуу жана тергөө процессине катышкан адамдардын коопсуздугун камсыз кылууга багытталган.

VI. Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн (МБЖ) иликтөөгө уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) катышуусундагы тоскоолдуктарды азайтуу жана нейтралдаштыруу максатында төмөнкү тактикалык ыкмаларды колдонуу зарыл: тергөө аракеттерин уюштуруу жана жүргүзүү боюнча кылдат иштелип чыккан тактиканы колдонуу; замандын талаптарына ылайык атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнү туура белгилөө; атайын жана салттуу тергөө аракеттеринин катышуучуларын кылдат даярдоо жана пландаштыруу; тергөө аракеттерине катышуучу адамдар менен зарыл болгон психологиялык байланышты түзүү; жүргүзүлүп жаткан процессуалдык аракеттердин укуктук нормаларга шайкештигин катуу көзөмөлдөө; тергөө катышуучуларынын жүрүм-турумун алдын ала божомолдоо жана моделдөө, айрыкча өзгөчө мааниге ээ болгон процессуалдык иш-чаралар учурунда.

VII. Баңги кылмыштары уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган учурларда иликтөөгө каршы аракеттерди нейтралдаштыруу боюнча иштелип чыккан жана кеңири колдонулган ыкмалардын системасы төмөнкүлөрдү камтыйт: 1) Кылмыш процессине катышкан адамдарга карата Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси (КЖПК) тарабынан каралган процессуалдык мажбурлоо чараларын колдонуу, эгерде алар тиешелүү мыйзамдарды бузган болсо. 2) Жашыруун тергөө иш-чараларынын жана сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшү тууралуу маалыматтын таралышын алдын алуу максатында укуктук жана коопсуздук чараларынын комплексин колдонуу, анын ичинде тиешелүү кызматтардын катышуусу менен кылмыш процесси катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу. 3) Оперативдик-издөө иш-чараларын (ОИМ) ишке ашыруу, алар иликтөөнүн адистерине, эксперттерине, күбөлөрүнө жана тергөөдө маанилүү роль ойногон башка адамдарга карата мүмкүн болгон таасирлерди алдын алууга жана нейтралдаштырууга багытталган. 4) Кылмышты жашырууга кызыкдар адамдардын иликтөөгө

каршы аракеттерин нейтралдаштыруу үчүн атайын чараларды көрүү. 5) Баңги заттардын келип чыгуу булактарын жана аларды таратууга катышкан адамдардын айлампасын аныктоо, ошондой эле УКТ мүчөлөрүнүн материалдык ресурстарын аныктоо боюнча чараларды жүзөгө ашыруу. 6) Кылмыштуу ишмердүүлүктүн механизмдин аныктоо максатында көзөмөлдөнгөн жеткирүү жана сыноо сатып алууларын жүргүзүү аркылуу далилдерди топтоо жана аларды тергөөдө колдонуу. Бул чаралар иликтөөнүн натыйжалуулугун камсыздап, уюшкан кылмыштуу топтордун МБЖ боюнча ишмердүүлүгүнө каршы күрөштүн натыйжалуулугун жогорулатууга шарт түзөт.

VIII. Уюшкан кылмыштуу топтор (УКТ) тарабынан жасалган баңги кылмыштарын иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн кылмыш иликтөө аспектиги өзгөчө мүнөздөмөлөргө ээ. Бул мүнөздөмөлөр Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (КЖПК) нормалары менен байланышкан жана сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишмердүүлүгүнө түздөн-түз тиешелүү. Иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрүн төмөнкүдөй аспектилер боюнча кароого болот: 1) Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүү – өз алдынча изилдөө предмети катары каралышы керек. Бүгүнкү күндө жаңы багыттарды эске алуу менен иликтөөгө каршы аракеттенүү кеңири масштабдагы жашыруу механизмдерин гана эмес, ошондой эле тергөөнүн максаттарына жетүүгө тоскоолдук кылуучу иш-аракеттердин толук тутумун камтыйт. Бул ишмердүүлүк ар кандай категориядагы адамдар тарабынан ишке ашырылат. Жогоруда баяндалгандай, иликтөөгө каршы аракеттенүүнүн системасы жана ага кызыкдар тараптардын ишмердүүлүгү төмөнкү өзгөрүүлөргө алып келет: иликтөөгө каршы аракеттердин жүрүшүндө жаралган укуктук режимдин өзгөрүшү; кылмыш процессинин катышуучуларынын ортосундагы коомдук мамилелердин өзгөрүшү; белгилүү бир тараптардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн колдонулган укуктук механизмдердин кеңейиши; техникалык каражаттарды активдүү колдонуу, бул болсо иликтөө субъекттери үчүн атайын криминалистикалык сунуштарды иштеп чыгууну талап кылат. 2) Баңги

заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүүдө иликтөөгө каршы аракеттерди илимий-методикалык көз караштан изилдөө зарыл. Бүгүнкү күнгө чейин тергөөнү татаалдатуучу ыкмалардын, түрлөрүнүн жана формаларынын так классификациясы боюнча маселелер чечиле элек. 3) Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөдө маалыматтык технологиялардын процесстик формаларын ишке ашырууга жана өнүктүрүүгө байланышкан көйгөйлөр комплексин чечүү үчүн комплекстүү кылмыш иликтөө сунуштарын иштеп чыгуу талап кылынат. Бул сунуштар компьютердик маалыматтын негизги касиеттерин эске алуу менен түзүлүшү керек, анткени электрондук маалыматтар кылмыштын материалдык далили катары кызмат кылат. 4) Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөгө каршы аракеттенүүгө катышкан адамдардын чөйрөсү өтө кеңири. Буга айыпталуучулар (шектүүлөр) эле эмес, ошондой эле: жабырлануучулар, күбөлөр, эксперттер, адистер жана котормочулар; сотко чейинки өндүрүш органдарынын өкүлдөрү, прокурорлор, соттор жана мамлекеттик бийлик органдарынын өкүлдөрү кирет. Бул жагдай криминологиялык жана кылмыш иликтөө талдоолорунун өзүнчө предмети катары каралышы керек. 4) Иликтөөгө каршы аракеттерди жеңүү үчүн атайын тактикалык ыкмалар колдонулушу керек. Буга төмөнкүлөр кирет: кылмыш иликтөөдө иштелип чыккан жана иштелип чыгууда турган ар кандай ыкмаларды колдонуу; кылмыштуу аракеттерди жасоонун жаңыча усулдары жана технологиялары эске алынып, атайын техникалык каражаттарды активдүү колдонуу; иликтөө иш-чараларын натыйжалуу уюштуруу боюнча тактикалык ыкмаларды иштеп чыгуу жана колдонуу, анын ичинде анын өткөрүү тартибин, ордун, убактысын жана катышуучулардын курамын аныктоо. 5) Баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн жашыруу тактикасын иликтөөдө төмөнкү элементтер өзгөчө мааниге ээ: уюшкан кылмыштуу топтор катышкан иштердин кылмыш иликтөө мүнөздөмөлөрүн аныктоо жана талдоо; типтүү тергөө кырдаалдарынын ар кандай этаптарын эске алуу менен, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөнүн алгоритмдерин иштеп чыгуу; кылмыш иликтөөнүн заманбап мүмкүнчүлүктөрүн оперативдик-издөө иш-чаралары

менен айкалыштыруу; баңги заттарды жана материалдык далилдерди жашыруу боюнча типтүү ыкмаларды билүү; тергөөнү туура эмес багытка буруу үчүн материалдык кырдаалды бурмалоо жана инсценировка кылуу белгилерин аныктоо. Бул факторлорду эске алуу укук коргоо органдарына баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө (МБЖ) каршы күрөштүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

3.3. Уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизминде ыкчам иликтөө ишмердүүлүгүнүн мааниси

Туура белгиленгендей, «заманбап баңги кылмыштуулугунун көлөмү анын деңгээлине шайкеш укуктук жөнгө салууну жана баңгизат экспансиясына каршы күрөш жүргүзгөн укук коргоо органдарынын, мекемелердин жана ведомстволордун натыйжалуу каршы аракеттенүү механизмин колдонууну талап кылат» [1, 73 б.].

Мындай шартта, укуктук коомчулуктун арасында ыкчам иликтөө ишмердүүлүгүнүн (БИИ) уюшкан кылмыштуулукка, айрыкча баңги бизнесине каршы күрөш жүргүзүүдөгү ролун жогорулатуу маселеси көтөрүлүп жатканы мыйзам ченемдүү көрүнүш [172, 440 б.; 173, 207 б.; 174, 375 б.; 175, 56 б.; 176, 376 б.]. БИИнин кылмыш-жаза процесс мыйзамдарына интеграцияланышы жана анын жыйынтыктарын пайдалануу көйгөйү боюнча полемикага киришпестен (анткени бул биздин изилдөөнүн максаты эмес), биз бир катар илимпоздордун БИИ жыйынтыктарына далилдик маанини берүү негиздүү деген пикирине кошулаарыбызды баса белгилеп кеткибиз келет [177, 2194-2198 б.; 178, 243-248].

Албетте, ыкчам-издөө иш-чараларын (БИИ) салттуу тергөө аракеттери менен айкалыштырып колдонуу, иликтөөгө каршы аракеттерди жоюу алкагында, уюшкан кылмыштуу топтор катышкан баңги кылмыштары боюнча

жетиштүү далилдик базаны түзүүгө өбөлгө түзөт. Сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан жүргүзүлгөн баңги кылмыштуулугун, айрыкча уюшкан кылмыштуу түзүмдөр (УКТ) тарабынан жасалган кылмыштарды комплекстүү талдоо кылмыш иши боюнча бар болгон көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Бул көйгөйлөрдү эске алуу менен процесстик аракеттердин артыкчылыктуу багыттарын белгилөө мүмкүн болуп, анын ичинде аталган кылмыштуу көрүнүшкө каршы күрөшүүгө багытталган тактикалык операцияларды да камтыйт.

Изилдөөнүн бөлүмүнүн аталышы жана коюлган милдеттерден улам, биздин илимий изилдөөбүздүн негизги багыты атайын тергөө аракеттери институту менен БИИге байланыштуу, анткени алардын жыйынтыктары каралып жаткан тармакта натыйжалуу чечимдерди табууга мүмкүндүк берет.

БИИ жөнүндөгү мыйзамды талдоо көрсөткөндөй, бул көп субъекттүү мыйзамдык акт болуп саналат жана атайын укук коргоо органдарынын бир катарына багытталган. Алар өз ишмердүүлүгүнө ылайык, белгилүү бир категориядагы адамдарга карата улуттук коопсуздукту камсыз кылуу максатында мажбурлоо чараларын колдонууга ыйгарым укуктуу.

Заманбап этапта каралып жаткан тармакта айрым багыттар байкалууда, тактап айтканда: 1) ыкчам кызматкерлердин процессуалдык-укуктук макамын белгилөө, алардын айрым ыкчам-издөө иш-чараларын (БИИ) кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарына атайын тергөө аракеттери катары киргизүү жолу менен ишке ашырылууда; 2) ведомстволордун мыйзамдык актыларында ар түрдүү БИИнин түрлөрүн дифференциялоо жүрүп, алардын ар бирин тиешелүү мекеменин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тактоо процесси жүрүүдө; 3) БИИнин айрым жоболору кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдары менен байланышкан башка кодекстерде да (мисалы, кылмыш-жаза аткаруу кодекси) чагылдырылууда; 4) заманбап жеке БИИ теориясынын пайда болушу, анда ыкчам-издөө процессинин барган сайын институционалдашуусу байкалып, кылмыш-жаза процессиндеги далилдерди аныктоо, иликтөө жана кылмыштарды ачууда, анын ичинде уюшкан кылмыштуу түзүмдөр (УКТ)

катышкан кылмыштарды иликтөөдө анын мааниси жогорулоодо; 5) илимий коомчулуктун өкүлдөрү БИИ материалдарын жашыруун маалымат категориясынан чыгарып, тескерисинче, БИИ учурунда алынган документтерди ачык жеткиликтүү кылууга умтулуп жатышат, бул болсо мыйзамдык негизде бекемделиши керек; 6) Оуюшкан кылмыштуулукка каршы күрөшүүгө байланышкан иштер боюнча кылмыш сот өндүрүшүнүн өзгөчө формасын караштыруу сунушталууда.

Биз мыйзамдардын ченемдерине өзгөчө өндүрүштү киргизүү мүмкүнчүлүгү боюнча позицияны негиздүү деп эсептейбиз. Анда кылмыш иши боюнча сотко чейинки өндүрүш процессине тиешелүү укуктук жөнгө салуу концепциясын аныктаган түзүмдүк компоненттер каралышы мүмкүн.

Ыкчам-издөө процесс тутумунда чоң роль ойнойт: а) уюшкан кылмыштуулук инфраструктурасында ыкчам-аналитикалык издөө жүргүзүү аркылуу уюшкан кылмыштуу түзүмдөр (УКТ) тарабынан жасалган баңги кылмыштарынын жашырылган белгилерин аныктаган маалыматтарды издөө; б) сотко чейинки өндүрүштүн баштапкы баскычында алынган маалыматтар боюнча ыкчам текшерүү жүргүзүү, анын жыйынтыгында керектүү процесстик чечимдер кабыл алынышы мүмкүн; в) сотко чейинки өндүрүштү ыкчам-издөө коштоосун камсыз кылуу, бул тергөө субъекттеринин ишмердүүлүгүн колдоого багытталган, ошондой эле зарыл болгон учурда ыкчам-издөө иш-чараларын (БИИ), ал эми зарылчылык жаралса – тергөө судьясынын санкциясы менен атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

Илимпоздордун кылмыш-жаза процесс менен БИИнин укуктук ченемдер аркылуу өз ара байланыштуу болушу керек деген позициясы туура. Бул БИИ жыйынтыктарын далил катары пайдалануу потенциалын тастыктаары менен бирге, ыкчам-издөө маалыматын алуу ыкмаларынын толук спектрин көрсөтүүнү талап кылат.

Албетте, УКТ катышкан бул категориядагы кылмыш иштерин иликтөө менен алектенген тергөө субъекттери төмөнкү көйгөйлөргө туш болушат: УКТнын кылмыштуу ишмердүүлүгүнүн жогорку деңгээлдеги жашыруундугу;

баңги каражаттарынын жашыруун жүгүртүлүшү; башка кылмыш категориялары боюнча негизги маалымат булагы болуп саналган жабырлануучулардын жоктугу; чийки зат булактарынын жеткиликтүүлүгү жана ар түрдүүлүгү; баңги каражаттарын сатып алуу жана сатуу боюнча жаңы ыкмалардын пайда болушу ж.б. [179].

Жогоруда саналып өткөн жана биздин изилдөөнүн башка бөлүмдөрүндө белгиленген факторлор Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруучуларынын атайын (жашыруун) тергөө аракеттери институтун киргизүү боюнча мамилелеринин негиздүүлүгүн тастыктап турат [179].

Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарына ылайык, атайын тергөө аракеттеринин төмөнкү түрлөрү каралган: 1) почта-телеграф жөнөтүүлөрүнө камак коюу жана аларды кароо жана (же) тартып алуу; 2) сүйлөшүүлөрдү угуу; 3) абоненттер жана абоненттик түзүлүштөр ортосундагы байланыштар жөнүндө маалымат алуу; 4) компьютерлерден, серверлерден жана башка түзүлүштөрдөн маалымат алуу; 5) адамды же жерди аудио-видео көзөмөлгө алуу; 6) адамды же жерди байкоо жүргүзүү; 7) турак эмес жайга же башка менчик ээлигине кирүү жана аны кароо; 8) салыштырмалуу изилдөө жүргүзүү максатында үлгүлөрдү алуу; 9) кылмыш чөйрөсүнө кирүү жана (же) кылмыштуу ишмердүүлүктү имитациялоо; 10) көзөмөлгө алынган жеткирүү; 11) көзөмөлдүү сатып алуу [179].

Биздин максат бардык атайын тергөө аракеттеринин деталдуу талдоосу эмес. Бирок диссертациялык изилдөөбүздүн жүрүшүндө биз уюшкан кылмыштуу топтор катышкан баңги кылмыштуулугу менен тыгыз байланышта болгон айрым атайын тергөө аракеттери боюнча өз позициябызды билдиребиз."

Башка илимпозорлордун көз караштарына өзгөчө токтолбостон, биз уюшкан кылмыштуу түзүмдөр (УКТ) катышкан баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча чаралар комплексин кабыл алуу маселеси боюнча өз позициябызды билдирүүнү туура деп эсептейбиз. Бүгүнкү күндө уюшкан кылмыштуулуктун баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө жана коомдун жана мамлекеттин башка чөйрөлөрүнө аралашуусу төмөнкүлөрдү

талап кылат: улуттук коопсуздукка коркунуч келтирген баңги кылмыштуулугуна жана уюшкан кылмыштуулуктун башка өтө кооптуу түрлөрүнө каршы күрөшүү боюнча атайын комплекстүү тармактар аралык мыйзамдарды кабыл алуу.

Биздин оюбузча, Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл, анда 31¹-бөлүмдөн тышкары, атайын издөө иш-чараларынын өзүнчө комплекси көрсөтүлүп, алар белгилүү бир талаптар сакталган учурда далилдик база катары таанылышы мүмкүн [179]. Ошондой эле алардын ишке ашыруунун механизми каралышы керек. Бирок, ошол эле учурда, бул иш-чараларды жүргүзүү технологиясы, колдонулган каражаттар жана ыкмалар «Өтө жашыруун» гриф менен ыкчам-издөө ишмердүүлүгү жөнүндө Мыйзамдын Нускамасында чагылдырылышы керек. Мындай ыкманын негиздемеси – бул атайын тергөө аракеттеринин алкагында алардын жүргүзүү татаалдыгы жана өзгөчөлүгү менен байланыштуу, бирок ошол эле учурда баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөдө өтө маанилүү роль ойнойт.

Биздин оюбузча, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (КЖПК) 3-бөлүмүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү негиздүү болуп эсептелет, айрыкча, атайын тергөө аракеттерин тактикалык айкалыштыруу жолу менен комплекстүү түрдө жүргүзүүгө байланыштуу [179]. Бул үчүн тергөөчүгө жана судьяга мындай өтүнүчтөрдү кароо тартибин жана шарттарын иштеп чыгуу, аларды процесстик тариздөө жана алынган натыйжаларды колдонуу өзгөчөлүктөрүн аныктоо зарыл.

Ошондой эле, биз КЖПКнын 311-бөлүмүнө атайын ыкчам-издөө иш-чараларын атайын операция түрүндө өткөрүү моделин интеграциялоону сунуштайбыз [179]. Бул моделде атайын операцияларды жүргүзүүнүн жалпы тартиби, шарттары жана процесстик тариздөөсү аныкталышы керек. Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөш алкагында мындай операциялар төмөнкү атайын тергөө аракеттерин камтыйт: «көзөмөлгө алынган жеткирүү»; «кылмыштуу топко кирүү» [180, 108-111 б.]. Мындан тышкары,

төмөнкү ыкчам-издөө иш-чараларын камтуу зарыл: «ыкчам эксперимент»; «көзөмөлдүү сатып алуу».

Биздин көз карашыбыз боюнча, жаңы редакциядагы ыкчам-издөө ишмердүүлүгү жөнүндө Мыйзамдын Нускамасында мамлекеттин коопсуздугуна коркунуч жараткан, уюшкан кылмыштуу топтун курамында жасалган өзгөчө кылмыштуу аракеттер боюнча өзгөчө өндүрүш моделдерин түзүү зарыл. Бул моделдерге, атап айтканда, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү кирет.

Жогорудагы сунушталган жаңылыктарды ишке ашыруу үчүн КЖПКнын башка ченемдерине да өзгөртүүлөрдү киргизүү талап кылынат, айрыкча төмөнкү аспектилер боюнча: далилдердин булактары жана алардын статусу; өзгөчө тартипте өндүрүш жүргүзүү, арыздарды жана билдирүүлөрдү текшерүү механизмдери; кылмыштуу топтордун баңги бизнесине тиешеси бар экендигин аныктоодо ыкчам кызматкерлердин тергөө иштериндеги ролу, ошондой эле атайын ыкчам-издөө иш-чараларын жүргүзүү ыйгарым укуктары; атайын иш-чараларга катышкан адамдар тууралуу маалымат берүүнүн спецификасы.

Мындай өзгөртүүлөр ыкчам-издөө жана атайын тергөө аракеттеринин укуктук механизмдин бекемдөөгө, уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мыйзамсыз ишмердүүлүгүн натыйжалуу аныктоого жана ага каршы күрөшүү мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга шарт түзөт.

Биздин оюбузча, коом менен мамлекетте баңги бизнесинин чөйрөсүндө байкалып жаткан олуттуу өзгөрүүлөрдү жана багыттарды эске алуу менен, «кызматташтык жөнүндө процессуалдык макулдашуу» институтун киргизүү негиздүү болуп эсептелет. Бул уюшкан кылмыштуулук тарабынан жасалган баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга шарт түзөт.

Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине жаңы 581-бөлүм – «Кызматташтык жөнүндө процессуалдык макулдашуу» киргизилиши керек, анда төмөнкүлөр каралышы зарыл: процессуалдык макулдашуунун шарттары жана аны түзүү тартиби;

макулдашууну бекитүү механизмдери; прокурордун, адвокаттын, шектүүнүн жана айыпталуучунун ишмердүүлүгүнүн укуктук жөнгө салынышы [179].

Өзгөчө мааниге, мыйзам чыгаруучу тарабынан каралган атайын тергөө аракеттеринин анализи ээ, анткени алар уюшкан кылмыштуу түзүмдөр (УКТ) катышкан баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү менен түз байланышта турат. Бирок, биздин көз карашыбыз боюнча, бул чараларды кайра карап чыгуу жана атайын ыкчам-издөө иш-чараларын башка комбинацияда жүргүзүүнүн жаңы формаларын иштеп чыгуу зарыл.

Биздин оюбузча, баңги топторун жок кылуу үчүн бул тармак боюнча терең билим талап кылынат. Мындан тышкары, кылмыштуу баңги жүгүртүлүшүн ишке ашыруу учурунда уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн мүчөлөрүнүн аракеттеринин логикалык ырааттуулугун түшүнүү зарыл, анткени баңги бизнеси кесипкөйлөрдүн логикасын колдонгон стратегиялык ишмердүүлүк болуп эсептелет. Муну төмөнкү факторлор да тастыктайт: белгилүү бир баңги каражаттарын өндүрүү үчүн атайын технологияларды билүү талап кылынат; жашыруун баңги лабораторияларынын болушу керек [181, 166-170 б.; 182, 119-123 б.].

Мунун бардыгы атайын тергөө жана ыкчам-издөө иш-чараларын жаңы деңгээлде уюштурууну жана заманбап ыкмаларды колдонуу зарылдыгын көрсөтөт.

Баңгизаттарды сатуу процессинде колдонулган ыкмалардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл, анткени алар сатуу форматына жараша өзгөрүп турат. Бул ыкмалар төмөнкүлөрдү камтыйт: бесконтакттык жеткирүү (санарип технологияларды колдонуу менен); почта аркылуу жеткирүү; "закладка" ыкмасы (маалымат алдын ала берилген жашыруун жерлер аркылуу таратуу); баңгизаттарды түздөн-түз сатып алуучуга өткөрүп берүү [182, 119-123 б.].

Бул процесс баңги каражаттарынын түрүнө жараша атайын транспортировка тутумун жана сактоо шарттарын талап кылат. Баңги бизнесин ишке ашыруу үчүн уюшкан кылмыштуу топтордун (УКТ) жетекчилери

жашыруундукту камсыз кыла турган конспирациялык механизмдерди түзүүгө мажбур. Ошондой эле, кылмыштуу уюмдун мүчөлөрүнүн коопсуздугун камсыздоо жана белгилүү бир адамдарга басым көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон өзүнчө топтор түзүлөт.

"Сүйлөшүүлөрдү тыңшоо" атайын тергөө аракеттеринин маанилүү ыкмасы болуп эсептелет. Бул чара сотко чейинки өндүрүш органдарынын өтүнүчү боюнча тергөө судьясынын санкциясы менен жүргүзүлөт, ал эми анын натыйжаларын колдонуу тартиби Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси (КЖПК) менен жөнгө салынат [179; 183, 195-200 б.].

Биздин оюбузча, "көзөмөлгө алынган жеткирүү" атайын тергөө аракетинде өзгөчө көңүл буруу зарыл, анткени уюшкан кылмыштуу топтордун жетекчилери, адатта, баңги заттарын жеткирүү жана ташуу иштерине түздөн-түз катышпайт. БУУнун типтүү көрсөтмөсүндө *"көзөмөлгө алынган жеткирүү"* түшүнүгү төмөнкүчө аныкталган: *көзөмөлгө алынган жеткирүү — бул баңгизаттарга байланыштуу мыйзамдарды аткаруунун натыйжалуу ыкмасы, ал укук коргоо органдарына улуттук чек аралар аркылуу баңги каражаттарын же психотроптук заттарды ташуу менен алектенген эл аралык уюшкан топтордун мүчөлөрүн аныктоого жардам берет. Бул ыкчам ыкма укук коргоо органдарынын тыгыз кызматташуусун, кылдаттык менен пландаштырууну жана так аткарууну талап кылат.*

Мунун негизинде, уюшкан кылмыштуулукка жана баңги заттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүүдө чек аралык кызматташтык жана ыкчам аракеттерди координациялоо абдан маанилүү болуп саналат.

Бул атайын тергөө аракеттери төмөнкү учурларда жүргүзүлөт: эгерде баңги заттарынын мамлекеттин аймагындагы административдик чек аралар аркылуу же бир нече мамлекеттин территориясы аркылуу ташылып жаткандыгы жөнүндө шек болсо. Ар кандай атайын булактарды изилдөөнүн негизинде төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот. **Биринчиден**, көзөмөлгө алынган жеткирүүнү жүргүзүүнүн зарылдыгы төмөнкүдөй: наркобизнеске аралашкан топтордун арасында баңги заттарынын жеткирүүчүлөрүн жана алуучуларын

аныктоо; ташуу каналдарын жана маршруттарын аныктоо; баңги заттарын жеткирүүдө колдонулган жашыруу ыкмаларын жана маскировкалоо жолдорун аныктоо; нарко топтордун курамын жана анын уюштуруучуларын тактоо. **Экинчиден**, мыйзам чыгаруучу өзгөртүүлөрдүн зарылдыгы төмөнкү факторлор менен шартталган: көзөмөлгө алынган жеткирүүнүн маңызы баңги заттарынын ташылышын ички мамлекеттик чектен тышкары, башка өлкөлөргө жеткирүүнү да камтып, ал укук коргоо органдарынын атайын ыкчам кызматтары тарабынан жашыруун көзөмөлдөнөт жана өлкөнүн сот органдарынын юрисдикциясына түшпөйт; Кыргыз Республикасында көзөмөлгө алынган жеткирүүнү атайын тергөө аракеттери катары жүргүзүү үчүн тергөө судьясынын санкциясы талап кылынат жана ал тергөөчү тарабынан сунушталат, бул башка КМШ мамлекеттеринин мыйзамдарына каршы келет; мыйзам чыгаруучулар тарабынан чет мамлекеттин атайын кызматтары тарабынан баңги заттары авиажүргүнчүлөрдүн жанынан табылган учурда, бирок ал укук коргоо органдары тарабынан атайын операциянын алкагында нарко топко киргизилген агент болсо, тергөө судьясынын санкциясын алуу маселеси толук чечилген эмес, анткени бул атайын кызматкердин купуялуулугун ачып коюу тобокелчилиги менен байланыштуу. **Үчүнчүдөн**, көзөмөлгө алынган жеткирүүнүн негизги этаптарына төмөнкүлөр кирет: кылмыш кырдаалын жана операцияларды өткөрүү шарттарын талдоо, ошондой эле максатталган өлкөлөрдүн мыйзамдарын жана кылмыштуу маршруттарын изилдөө негизинде план түзүү жана чалгындоо-издөө иш-чараларын жүргүзүү; табылган баңги заттары боюнча маалыматтын жашыруундуулугун сактоо чараларын көрүү; ыкчам кызматкерлер тарабынан жүргүзүлгөн бардык иш-чараларды документтештирүү, анын ичинде көзөмөлгө алынган жеткирүү боюнча токтом түзүү жана ыкчам-издөө иш-чараларынын жыйынтыгын камтыган протоколдорду даярдоо; баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн кылмыштуу тармагында жүргөн адамдарга жашыруун көзөмөл жүргүзүү; баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө тиешеси бар уюшкан кылмыштуу

түзүмдөрдүн мүчөлөрүн, анын ичинде алуучуларын кармоо иш-чараларын жүргүзүү."

Баңги каражаттарынын кыймылын жана аларды мыйзамсыз жүгүртүүгө катышкан адамдардын чөйрөсүн жашыруун көзөмөлдөөнүн ишенимдүү тутумун иштеп чыгуу негизги максаттардын бири болуп саналат. Бул механизм баңги заттарынын мыйзамсыз ташылышын алдын алуу жана ага бөгөт коюу үчүн түзүлөт [184, 34-41 б.].

Көзөмөлгө алынган жеткирүүнү почта бөлүмдөрү аркылуу жүргүзүүдө бир аз башкача ыкма колдонулат. Эгерде почта жөнөтмөсүндө тыюу салынган нерселер бар экендиги боюнча объективдүү шек жаралса, почта кызматкерлери жана бажы органдарынын өкүлдөрү аны ачып, ичиндегилерди документтештиришет. Андан кийин, таңгагын баштапкы абалына келтирип, тиешелүү башка өлкөнүн ыкчам кызматтарына кабар беришет. Мындай учурда бир катар маанилүү факторлорду эске алуу зарыл: негизинен баңги саткандар жөнөтмөнү алган адамдын маалыматтарын бурмалап, жасалма аты-жөн менен жөнөтүшөт [185, 131-136 б.].

Почта жүгү жеткен жерге келгенде, төмөнкү шарттардын сакталышы талап кылынат: Почта жөнөтмөсү жана аны коштоп жүрүүчү документтер атайын дайындалган кызматкер тарабынан жеткирилиши керек. Жүк оперативдүү кызматкер тарабынан алынгандан кийин, жөнөтмөнү кабыл алуучу адамды жана анын чөйрөсүн аныктоо үчүн тиешелүү ыкчам-издөө иш-чаралары жүргүзүлөт. Андан соң, кылмыштын жасалгандыгын документтештирүү жана баңги кылмыштуулугуна тиешеси бар бардык адамдарды аныктоо боюнча иштер жүргүзүлөт. Көзөмөлгө алынган жеткирүүнүн эл аралык деңгээлдеги иш-чараларын жүзөгө ашырууда дагы бир маанилүү жагдай – бул баңги каражаттары жеткириле турган өлкөдө жана транзиттик аймактарда укук коргоо органдарынын ыкчам бөлүмдөрү менен ыкчам байланыш түзүү. Бул убакыттын өтүшү менен кылмышкерлерге каршылык көрсөтүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга шарт түзөт.

Тиешелүү ыкчам-издөө иш-чараларын (ЫИИ) жүргүзүү учурунда атайын кызматтар чектелген убакыт алкагында иш алып барууга мажбур. Ошол эле учурда, пландалган тактикалык операция төмөнкү шарттар аткарылгандан кийин гана ишке ашырылышы мүмкүн: а) транзиттик жана жеткирүүчү өлкөлөрдүн нормативдик-укуктук базасын изилдөө; б) кырдаалды кылдат талдоо; в) чет элдик атайын кызматтардын бул маселе боюнча позицияларын эске алуу; г) КЖЖ жүргүзүүнүн шарттарын изилдөө; д) учактын каттамын жана жүктүн так багытын аныктоо; е) операциянын кийинки этабында ыкчам кызматкерлер менен байланыш түзүү чараларын көрүү; ж) төмөнкү маалыматтарды алуу: жүктү ташыган адамдын сырткы келбетинин мүнөздөмөлөрү; учак каттамынын номери жана анын келип түшүү убактысы; баңги заттарын жашыруу жана ташуу ыкмалары жөнүндө маалымат.

Адистештирилген илимий булактарды жана жогоруда келтирилген маалыматтарды талдоонун негизинде биз төмөнкү тыянактарды чыгарабыз. КЖЖ жүргүзүүдө төмөнкү негизги шарттар сакталышы керек: укук коргоо органдары тарабынан операцияны ишке ашыруу үчүн негиздердин болушу, атап айтканда: чет мамлекеттердин атайын кызматтары тарабынан алынган ыкчам маалыматтар; баңги заттары тиешелүү органдар тарабынан аныкталган учурлар. Баңги каражаттарынын жеткирүү, ташуу жана сатуу процесстерин көзөмөлдөө механизмин түзүү, бул болсо: мамлекеттер аралык келишимдердин алкагында ишке ашырылууга тийиш; тиңтүүлөрдү жана иликтөөлөрдү эл аралык укуктук жардамдын алкагында координациялоо зарыл. Баңги заттары анын ээсинин жоктугунда табылган учурда дагы, бул факт катталышы керек жана кылмышкерлерди аныктоо жана кармоо боюнча чаралар көрүлүшү зарыл. Жогорудагы шарттарды сактоо "көзөмөлгө алынган жеткирүүнү" уюштуруудагы натыйжалуулукту жогорулатып, анын мыйзамдык негиздерин бекемдөөгө өбөлгө түзөт [186, 110-112 б.].

Баңги топторунун (уюшкан кылмыштуу бирикмелеринин) мүчөлөрүн, алардын тасымалдап жеткирүү, сатуу каналдарын жана алардын уюштуруучуларын аныктоо, ошондой эле процессуалдык кармоону ишке

ашыруу, шектүүлөрдү экстрадициялоо чараларын көрүү жана кылмыштуу схеманын уюштуруучусун аныктоо максатында комплекстүү иш-чараларды, анын ичинде тактикалык операцияларды жүргүзүү зарыл [187].

Бул учурда төмөнкү жагдайларга өзгөчө көңүл буруу керек: Катуу жашыруундукту сактоо; Кылмыштуу чынжырдын бардык баскычтарында ыкчам жашыруун көзөмөлдү камсыз кылуу; Наркотиктерди көзөмөлдөгөн маршруттун каалаган бөлүгүндө аларды тартып алуу мүмкүнчүлүгүн түзүү.

Эң туура стратегия төмөнкүлөрдү камтыйт: 1) Наркотизмге каршы күрөшүү боюнча ыйгарым укуктуу мекемелердин (зарыл учурда башка өлкөлөрдүн да) макулдашылган планынын иштелип чыгышы жана ага бардык кызыкдар органдардын катышуусу; 2) Техникалык камсыздоо чараларын көрүү, бул эл аралык жана улуттук деңгээлде тактикалык операцияларды координациялоо үчүн башка кызматтар менен тыгыз өз ара аракеттенүүгө шарт түзөт; 3) Кылмыштуу кырдаалдын мүмкүн болгон өнүгүүсүн анализдөө жана анын алдын алуу чараларын көрүү, же болбосо конспирациянын өркүндөтүлгөн ыкмаларын колдонуу менен тобокелчиликтерди азайтуу жана криминалдык топтордун ишмердүүлүгүн нейтралдаштыруу.

Операциянын ийгиликтүү аткарылышы үчүн бүгүнкү күндөгү уюшкан кылмыштуу топтордун иштөө ыкмаларын эске алуу керек. Айрыкча, алардын санариптик технологияларды колдонушун терең изилдеп чыгуу зарыл. "Көзөмөлгө алынган жеткирүү" (КЖЖ) башка ыкчам-издөө иш-чаралары менен тыгыз байланыштырылып ишке ашырылышы шарт. Баңгизат сатууга тиешеси бар кылмыштуу топтун мүчөлөрүн кармоо ыкчам-тактикалык комбинациянын алкагында жүргүзүлүшү керек. Бул операция төмөнкү ыкмалардын негизинде ишке ашырылат: ыкчам эксперимент; көзөмөлгө алынган жеткирүү; көзөмөлдүү сатып алуу. Бул чаралар баңги кылмыштуулугу менен күрөшүүдө натыйжалуу тактикалык ыкмаларды түзүүгө өбөлгө түзөт жана уюшкан кылмыштуу топторду толук жок кылууга мүмкүндүк берет [185; 187].

Биздин оюбузча, көзөмөлгө алынган жеткирүү (КЖЖ) баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүүдө эң маанилүү жана эң көп колдонулган

ыкчам ыкмалардын бири болуп саналат. Ал баңги топторунун мүчөлөрүн аныктоого жана алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүн далилдөөгө, баңги каражаттарын ташуу маршруттарын жана каналдарын тактоого мүмкүндүк берет. Бул ыкма, адатта, башка мамлекеттердин укук коргоо органдарынын катышуусу менен ишке ашырылат жана атайын операциялардын алкагында жүргүзүлөт. Ушул жагдайларды эске алуу менен, бул операцияларды ишке ашыруу үчүн тергөө судьясынын санкциясын алуу милдеттүү талап болбошу керек деп эсептейбиз.

Биз Н. Ковалёвдун көз карашын колдойбуз, анда ал көзөмөлгө алынган жеткирүү жана көзөмөлдүү сатып алуу чаралары "кылмыштарды аныктоо, алдын алуу, бөгөт коюу жана ачуу максатында" колдонуларын белгилейт. Мындай чаралар эркин жүгүртүүгө тыюу салынган же чектөө коюлган буюмдар, заттар жана продукциялар, ошондой эле кылмыш жасоодо колдонулган каражаттар, кылмыш жолу менен табылган мүлк же контрабанда предметтери боюнча жүргүзүлүшү мүмкүн [188, 23 б.]. Бул ыкчам чаралардын негизинде баңги кылмыштуулугу менен күрөшүүдө укуктук механизмдерди өркүндөтүү жана эл аралык кызматташтыкты күчөтүү зарыл.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине (КЖПК) ылайык, көзөмөлдүү сатып алуу (КС) баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн аныктоо жана мындай кылмыштуу ишмердүүлүккө катышкан адамдардын чөйрөсүн аныктоо максатында жүргүзүлөт [179]. Бул ыкма баңги заттарынын эркин жүгүртүлүшүнө мыйзам тарабынан тыюу салынган шартта мнимый (жалган) келишим түзүү жолу менен ишке ашырылат.

Мындай ыкманын колдонулушу юридикалык коомчулукта бир топ талкуу жаратат, айрыкча көзөмөлдүү сатып алуу учурунда шектүү адамды кылмыш жасоого түрткөндөй жагдайлар жаралса, анын мыйзамдуулугу жана этикалык негиздүүлүгү боюнча маселелер көтөрүлөт. Башкача айтканда, бул ыкма адамды кылмыш кылууга атайын шыкак берген провокация эмес деген укуктук кепилдиктердин болушун талап кылат. Мындай дискуссиялар негизинен

мыйзам тарабынан тыюу салынган баңги каражаттарын сатуучу адамдын чыныгы ниети менен ага карата колдонула турган чаралардын мыйзамдуулугу ортосундагы чек араны аныктоо маселеси менен байланыштуу. Андыктан көзөмөлдүү сатып алуу мыйзам чегинде так жөнгө салынышы жана укук бузуунун аныкталышы шектүүнүн реалдуу кылмыштуу ниетине негизделиши керек [1, 91-92; 190, 16-17; 191, 351 б.].

Ошону менен бирге, көзөмөлдүү сатып алууну атайын тергөө аракети катары колдонуу негиздүү деп эсептейбиз. Себеби, бул ыкма наркобизнеске каршы күрөштүн жаңы жана натыйжалуу формасы болуп саналат жана ал уюшкан кылмыштуулуктун заманбап шарттарын эске алуу менен иштелип чыккан.

Мындай операцияларды жүргүзүү бир топ татаалдыктарды жаратат, анткени: - бул атайын тергөө аракети наркобизнес өкүлдөрүнөн бир нече жолу баңги заттарын сатып алууну талап кылат, бул болсо белгилүү ыкчам-издөө чараларын алдын ала көрүүнү шарттайт; - тактикалык операциянын ийгиликтүү аткарылышы үчүн атайын кызматтардын тоскоолдуксуз иштөөсүн камсыз кылган шарттар түзүлүшү керек, мында оперативдүү байкоо жүргүзүү мүмкүнчүлүгү болушу абзел; - наркобизнес өкүлдөрүнүн качуу жолдорун алдын ала бөгөттөө мүмкүнчүлүктөрү каралышы керек; - коопсуздукту камсыз кылуу зарыл, айрыкча атайын операция учурунда күнөөсүз жарандардын өмүрүнө жана саламаттыгына коркунуч жаралбашы керек.

Мындан тышкары, операцияга катышкан кызматкерлердин коопсуздугу өзгөчө мааниге ээ, анткени уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) тараптан алардын аракети ашкереленүү коркунучу дайыма бар. Ошондуктан, операциянын бардык мүмкүн болгон сценарийлерин алдын ала талдап чыгып, ар бир кырдаалга ылайык иш-аракеттер планы иштелип чыгышы керек.

Биздин көз карашыбыз боюнча, көзөмөлдүү сатып алууну жүргүзүүнүн негизги шарттары төмөнкүлөр: 1) Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү боюнча объективдүү маалыматтын болушу, айрыкча уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан баңги сатуу фактылары боюнча ишенимдүү

далилдердин чогултулушу; 2) Атайын тергөө аракеттеринин жүргүзүлүшүнө мыйзамдуу негиздин болушу, башкача айтканда, бул тергөөчү тарабынан сунушталган өтүнүчтүн негизинде тергөө судьясынын санкциясы менен ишке ашырылышы керек (КЖПКнын 221-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык) [179]. Мындай шарттардын камсыздалышы көзөмөлдүү сатып алууну мыйзам чегинде уюштуруунун жана анын жыйынтыктарынын далилдик күчкө ээ болушунун кепилдиги болуп саналат.

Көзөмөлдүү сатып алуу жалган келишим түзүү жолу менен жүргүзүлүшү керек, бирок ошол эле учурда кылмыш жасоого түрткөн провокация фактыларына жол берилбеши зарыл. Бул ыкманын алкагында баңги заттарын сатуу демилгеси түздөн-түз наркотик саткан адамдын өзүнөн чыгышы керек, ал эми бул факт аудио- жана видеожазуулар, фотосүрөттөр жана көзөмөлдүү сатып алууга катышкан адамдардын көрсөтмөлөрү менен тастыкталышы зарыл [192, 212-216 б.]. Бул атайын тергөө аракетин жүргүзүү үчүн ыктыярдуу макулдугу менен жашыруун негизде башка адамдар да тартылышы мүмкүн. Алардын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн атайын техникалык каражаттар жана коргоо чаралары көрүлүшү керек.

Сотко чейинки өндүрүш органдары көзөмөлдүү сатып алууну жүргүзүүдө анын өтүүчү жерин тандоодо бир катар факторлорду эске алышы шарт: - аудио- жана видеожазууну жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн жетиштүү жарык жана жакшы көрүнүүчү жай тандалышы керек; байкоо жүргүзгөн ыкчам кызматкерлер үчүн операциянын өтө турган жерине эркин кирүү жана чыгуу мүмкүнчүлүгү камсыздалышы керек; кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн качуу жолдорун тосуу шарттары түзүлүшү зарыл; аатайын тергөө аракеттеринин жүрүшүндө операцияга тартылган кызматкерлердин коопсуздугун камсыз кылуу максатында башка оперативдүү кызматкерлер тарабынан көзөмөл жүргүзүлүшү керек. Ошондой эле операциянын жүрүшүн координациялоо үчүн шарттуу белгилер жана сигналдар алдын ала аныкталып, ырааттуу иш- аракеттер иштелип чыгышы зарыл.

Атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн түзүлгөн оперативдүү топ алдын ала макулдашылган иш-аракеттер планын жетекчиликке алышы керек. Бул план көзөмөлдүү сатып алуу учурунда күтүүсүз кырдаалдар жаралса, аларга ылайык иш алып баруу механизмдин камтышы керек.

Сотко чейинки өндүрүш органдары төмөнкү документтерди даярдашы зарыл: көзөмөлдүү сатып алуунун жүрүшү тууралуу отчет; иш-чарага катышкан адамдын ыктыярдуу макулдук арызы (эгерде мындай адам тартылган болсо). Протоколдор, анын ичинде: баңги каражаттарын сатып алуу үчүн берилген жана белгиленген акчаларды берүү жана кароо тууралуу протокол; атайын техникалык каражаттарды берүү жана аларды кийинчерээк алып коюу жөнүндө протокол. Бул категориядагы иштер үчүн өтө маанилүү атайын тергөө аракеттеринин бири — кылмыштуу чөйрөгө кирүү же кылмыштуу ишмердүүлүктү имитациялоо болуп саналат. Бул ыкманын колдонулушу адистер арасында бир топ талаш-тартыштарды жаратат жана ал дагы терең юридикалык талдоону жана жөнгө салууну талап кылат.

Талкууну тереңдетпестен, биз төмөнкү көз карашты карманабыз: уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн, анын ичинде баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү менен алектенген топтордун ишмердүүлүгүнө каршы күрөштү күчөтүү максатында төмөнкү чараларды көрүү зарыл. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин "Атайын тергөө аракеттери" бөлүмүнөн 220-берененин 9- жана 10-пункттарын ("Кылмыштуу чөйрөгө кирүү жана (же) кылмыштуу ишмердүүлүктү имитациялоо", ошондой эле "Көзөмөлгө алынган жеткирүү") алып салып, аларды сотко чейинки өндүрүштүн алкагында атайын ыкчам-издөө иш-чаралары катары кароо зарыл [179].

Бул чара төмөнкү факторлор менен негизделет: улуттук коопсуздукту камсыз кылуу деңгээлин жогорулатуу үчүн уюшкан кылмыштуу түзүмдөргө каршы күрөшүүдө атайын ыкчам иш-чаралардын өзгөчөлүктөрүн, татаалдыгын жана маанилүүлүгүн эске алуу керек; баңги топторго киргизилген кызматкерлердин жана жашыруун кызматташтардын коопсуздугу жогору

турушу зарыл; ыкчам-издөө иш-чараларын жүргүзүүгө макулдук берүүчү адамдардын (мисалы, тергөө судьясы, тергөө бөлүмүнүн жетекчиси, прокурор) санынын көбөйүшү объективдүү жана субъективдүү тоскоолдуктарды жаратат, бул болсо операциянын натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн. \Биздин көз карашыбыз боюнча, кылмыштуу чөйрөгө кирүү жана (же) кылмыштуу ишмердүүлүктү имитациялоо натыйжалуу атайын тергөө аракети болуп эсептелгени менен, анын түзүмү өтө татаал. Ал көп баскычтуу операциялардын комплексинен турат жана уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдү иритүүгө жана алардын мүчөлөрүн ашкерелөөгө багытталган.

Ошол эле учурда, КЖПКнын 237-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, ыйгарым укуктуу орган кылмыштуу чөйрөгө киргизилген кызматкердин ишмердүүлүгүнө байланыштуу бардык отчетторду жана материалдарды тергөөчүгө берүүгө милдеттүү [179]. Бул бир катар тобокелчиликтерди жаратат: жашыруун кызматташтык кылган адамдардын жана атайын кызматкерлердин мындан аркы катышуусуна коркунуч жаралышы мүмкүн; "Бардык материалдарды берүү" талабы негизсиз көрүнүш, анткени кылмыш ишинде баңги каражаттарын мыйзамсыз жүгүртүүгө тиешелүү айрым фактылар гана далилденген учурларда, же кылмыштуу түйүндүн уюштуруучулары жана башка мүчөлөрү аныктала элек болсо, ыкчам ишмердүүлүктү улантуу зарыл; дал ушул жагдайда жашыруун кызматкерлердин ким экендиги тергөөнүн жүрүшүндө сурак учурунда ачылып калуу коркунучу жогору.

Биздин оюбузча, өзгөчө көңүл баңги топтордун уюштуруучуларынын (жетекчилеринин) кылмыштуу ишмердүүлүгүн документтештирүүгө бурулушу керек. Тергөөнүн негизги максаттарынын бири уюштуруу механизмдерин далилдөө болуп саналат. Бул процесс төмөнкү факторлорду камтышы керек: баңги саткан топтордун стратегиясы жана тактикалык аракеттери; баңги сатуу аймактары жана акча каражаттарын мыйзамсыз легалдаштыруу схемалары; баңги бизнеске монополия орнотуу деңгээли; топтун башчысынын көзөмөлүндө турган негизги таасир аймактары; кылмыштуу бирикменин сандык жана сапаттык курамы, уюштуруучулардын ролу. Бул багытта ыкчам-

издөө жана атайын тергөө аракеттеринин интеграцияланган механизми түзүлүп, анын негизинде уюшкан кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн толук ашкерелөө мүмкүнчүлүгү түзүлүшү керек.

Атайын тергөө аракеттеринин бири болгон адамды же жерди байкоо жүргүзүү тергөө судьясынын санкциясы менен ишке ашырылат жана физикалык байкоо, электрондук байкоо жана комплекстүү байкоо түрүндө жүргүзүлөт. Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө тиешеси бар адамдарды жашыруун көзөмөлгө алуу төмөнкү максаттарды көздөйт: уюшкан кылмыштуу түзүмдүн (УКТ) башка мүчөлөрү жана ушул тармакта адистешкен башка кылмыштуу топтор менен болгон байланышын аныктоо; УКТ мүчөлөрү жашаган жана кылмыштуу ишмердүүлүгүн жүргүзгөн жерлерди тактоо; кылмыштуу максаттарын ишке ашыруу үчүн колдонгон каражаттарды жана ыкмаларды аныктоо; баңги каражаттары, кылмыш жасоодо колдонулган шаймандар жана мыйзамсыз жол менен алынган материалдык баалуулуктар сакталган жерлерди тактоо [194, 77-81 б.].

Электрондук байкоого токтолсок, ал атайын техникалык каражаттарды колдонуу менен ишке ашырылып, УКТ мүчөлөрүнүн иш-аракеттерин жана жүрүм-турумун көзөмөлдөөнү камтыйт. Мындай көзөмөл: жашаган жана ишмердүүлүк жүргүзгөн жайларда; транспорт каражаттарында; кылмыштуу максатта жасалган жүрүштөр учурунда жүргүзүлөт.

Бул аракеттерди укук коргоо органдарынын атайын кызматтары жүргүзөт жана ал мекемелердин компетенциясына кирген иш-аракеттердин алкагында ишке ашырылат. Электрондук байкоо учурунда аудио- жана видеожазуулар жүргүзүлүп, УКТ мүчөлөрүнүн сүйлөшүүлөрү жана кылмыштуу ишмердүүлүгү толук көзөмөлгө алынат. Ошондой эле, алардын бардык кыймыл-аракеттери жана байланышы хронологиялык тартипте катталып, байкоо учурунда алынган материалдардын фиксациялоо тартиби тиешелүү ведомстволук нормативдик актылар менен жөнгө салынат [195]. Көпчүлүк учурларда мындай атайын тергөө аракеттери ыкчам текшерүү иш-чарасы менен коштолот.

Биздин көз карашыбыз боюнча, ыкчам текшерүү өзүнүн акыркы баскычында төмөнкү негизги жагдайларды аныктоого жана документтештирүүгө багытталган тактикалык комбинация болуп саналат: баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү ишке ашырылган механизм жана кырдаалдын өзгөчөлүктөрү; кылмыш жасалган учурлардын жашыруундугун камсыздоо үчүн колдонулган ыкмалар жана каражаттар; баңги топторунун криминологиялык жана криминалистикалык мүнөздөмөлөрү, алардын тиешеси бар мүчөлөрү; баңги жүгүртүүгө катышкан адамдардын байланышын, алардын ишмердүүлүгүн жана колдонгон жашыруун ыкмаларын аныктоо; баңги каражаттарын мыйзамсыз жүгүртүүгө тартылган адамдар менен байланыш түзүү үчүн колдонулган негизги байланыш каражаттары жана аларды ашкерелөөдөн коргоо чаралары; сатылган баңги каражаттарынын түрү, сапаты жана көлөмү [196, 15-18 б.]. Бул маалыматтар баңги кылмыштуулугуна катышкан уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн ишмердүүлүгүн толук ачууга жардам берип, алардын мүчөлөрүн таап, жоопкерчиликке тартууга шарт түзөт.

Эгерде зарылчылык жаралса, төмөнкү чараларды көрүү сунушталат: а) уюшкан кылмыштуу топтун шектүү мүчөлөрүнө жана баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү жүргүзүлгөн жайларга тергөө судьясынын санкциясы менен тынымсыз ыкчам байкоо жүргүзүү. бул чара тергөөчүнүн өтүнүчү менен ишке ашырылып, анын негизинде байкоо жүрүшүнүн натыйжалары катталып, отчет берилиши керек; б) тергөө судьясынын санкциясы менен көзөмөлдүү сатып алуу ишке ашырылып, анын бардык процессуалдык документтери оперативдүү аппараттын кызматкери тарабынан даярдалып, тергөөчүгө өткөрүлүшү керек; в) баңги каражаттарына экспертиза жүргүзүү максатында аларды кароо, үлгү алуу жана тартып алуу иш-чараларын ишке ашыруу; г) шашылыш тергөө аракеттерин жүргүзүү.

Бул категориядагы иштер үчүн маанилүү атайын тергөө аракеттеринин бири – сүйлөшүүлөрдү угуу болуп эсептелет. Ал уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн (УКТ) мүчөлөрүнүн телефон аркылуу баңги каражаттарынын мыйзамсыз

жүгүртүлүшү боюнча сүйлөшүүлөрүн жашыруун көзөмөлгө алуу аркылуу ишке ашырылат.

Телефон сүйлөшүүлөрүн угуу аркылуу төмөнкү негизги жагдайларды аныктоого болот: баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө тиешеси бар адамдардын кылмыштуу байланышы жана жаңы өнөктөштөрү; УКТнын мүчөлөрүнүн кылмыштуу иерархиядагы орду жана алардын аткарган милдеттери; УКТнын уюштуруучулук түзүмү жана МБЖ тиешеси бар бардык байланышы, же анын айрым бөлүктөрү; УКТнын башка кылмыштуу ишмердүүлүккө тиешеси бар экендигин аныктоо; баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн ишке ашырууда кылмыштуу топтордун аракеттеринин ырааттуулугу жана алардын башка кылмыштуу топтор менен байланышы; УКТнын криминалдык ишмердүүлүгүнүн масштабы жана ага тартылган кызмат адамдары; баңги бизнесинен түшкөн каражаттарды кайсы тармактарга инвестициялоо максаттары; жаңы баңги сатуу аймактарынын пайда болушу. Бул чаралар уюшкан кылмыштуулукка каршы күрөштү күчөтүүгө жана анын тармакташкан түзүмүн толук ачууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, төмөнкүлөрдү белгилөө зарыл.

I. Ыкчам-издөө ишмердүүлүгү тармагында бир катар багыттарды бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) ыкчам кызматкерлердин процессуалдык-укуктук макамын бекитүү, мында айрым ыкчам-издөө иш-чаралары кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарына атайын тергөө аракеттери катары киргизилет; 2) ведомстволордун мыйзамдык актыларында ыкчам-издөө иш-чараларынын түрлөрүн дифференциялоо жана аларды конкреттүү мекемелердин өзгөчөлүктөрүнө ылайык детализациялоо процесси жүрүп жатат; 3) ыкчам-издөө ишмердүүлүгүнүн айрым жоболору кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдары менен байланышкан башка кодекстерде, мисалы, кылмыш-жаза аткаруу кодексинде чагылдырылууда; 4) заманбап жеке ыкчам-издөө теориясынын пайда болушу, анда ыкчам-издөө процесси барган сайын институционалдашып, кылмыштарды аныктоо, иликтөө жана далилдөөдө анын мааниси жогорулап жатат, анын ичинде уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн

катышуусундагы кылмыштарга да тиешелүү; 5) илимий коомчулуктун өкүлдөрү ыкчам-издөө материалдарын жашыруун маалымат категориясынан чыгарып, тескерисинче, алынган документтерди ачык жеткиликтүү кылууга умтулушууда, бул болсо мыйзамдык негизде бекемделиши керек; б) уюшкан кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча иштер үчүн өзгөчө кылмыш сот өндүрүшүнүн формасын караштыруу сунушталууда. Мыйзамдарга өзгөчө өндүрүштү киргизүү мүмкүнчүлүгү боюнча позиция негиздүү болуп эсептелет. Анда кылмыш иши боюнча сотко чейинки өндүрүш процессине тиешелүү укуктук жөнгө салуу концепциясын аныктоо үчүн структуралык элементтер каралышы мүмкүн.

II. Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусундагы баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүү боюнча чаралар комплексин кабыл алуу сунушталат: 1) Бүгүнкү күндө уюшкан кылмыштуулук баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө гана эмес, мамлекеттин жана коомдун башка тармактарына да таасирин тийгизип жаткандыктан, улуттук коопсуздукка коркунуч жараткан баңги кылмыштуулугуна жана уюшкан кылмыштуулуктун башка өтө кооптуу түрлөрүнө каршы күрөшүү боюнча атайын комплекстүү тармактар аралык мыйзамдарды кабыл алуу зарыл. 2) КЖПКга тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл. Анда 311-бөлүмдөн тышкары, атайын издөө иш-чараларынын өзүнчө комплекси көрсөтүлүп, алар белгилүү бир талаптар сакталган учурда далилдик база катары таанылышы мүмкүн. Ошондой эле алардын ишке ашырылыш механизмин камтуу зарыл. Бирок бул иштердин ыкмалары жана колдонулган каражаттары ыкчам-издөө ишмердүүлүгү жөнүндө мыйзамдын нускамасында "Өтө жашыруун" гриф менен көрсөтүлүшү керек. Мындай ыкма атайын тергөө аракеттеринин алкагында алардын өткөрүү татаалдыгы жана өзгөчөлүгү менен байланыштуу, бирок ошол эле учурда баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөөдө өтө маанилүү роль ойнойт. 3) КЖПКнын 3-бөлүмүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарыл, айрыкча, атайын тергөө аракеттерин тактикалык айкалыштыруу жолу менен комплекстүү түрдө жүргүзүүгө

байланыштуу. Бул үчүн тергөөчүгө жана судьяга мындай өтүнүчтөрдү кароо тартибин жана шарттарын иштеп чыгуу, аларды процесстик тариздөө жана алынган натыйжаларды колдонуу өзгөчөлүктөрүн аныктоо керек. 4) КЖПКнын 311-бөлүмүнө атайын ыкчам-издөө иш-чараларын атайын операция түрүндө өткөрүү моделин интеграциялоо сунушталат. Бул моделде атайын операцияларды жүргүзүүнүн жалпы тартиби, шарттары жана процесстик тариздөөсү аныкталышы керек. Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө каршы күрөш алкагында мындай операциялар төмөнкү атайын тергөө аракеттерин камтыйт: көзөмөлгө алынган жеткирүү, кылмыштуу топко кирүү, ыкчам эксперимент жана көзөмөлдүү сатып алуу. 5) Жаңы редакциядагы ыкчам-издөө ишмердүүлүгү жөнүндө мыйзамдын нускамасында мамлекеттин коопсуздугуна коркунуч жараткан, уюшкан кылмыштуу топтун курамында жасалган өзгөчө кылмыштуу аракеттер боюнча өзгөчө өндүрүш моделдерин түзүү зарыл. Бул моделдерге, атап айтканда, баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшү кирет. 6) Жогорудагы сунушталган жаңылыктарды ишке ашыруу үчүн КЖПКнын башка ченемдерине да өзгөртүүлөрдү киргизүү талап кылынат, айрыкча төмөнкү аспектилер боюнча: далилдердин булактары жана алардын статусу, өзгөчө тартипте өндүрүш жүргүзүү, арыздарды жана билдирүүлөрдү текшерүү механизмдери, кылмыштуу топтордун баңги бизнесине тиешеси бар экендигин аныктоодо ыкчам кызматкерлердин тергөө иштериндеги ролу, ошондой эле атайын ыкчам-издөө иш-чараларын жүргүзүү ыйгарым укуктары, атайын иш-чараларга катышкан адамдар тууралуу маалымат берүүнүн спецификасы. 7) Коомдо жана мамлекетте баңги бизнесинин чөйрөсүндө байкалып жаткан олуттуу өзгөрүүлөрдү жана багыттарды эске алуу менен, "кызматташтык жөнүндө процессуалдык макулдашуу" институтун киргизүү негиздүү болуп эсептелет. Бул уюшкан кылмыштуулук тарабынан жасалган баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга шарт түзөт. Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине жаңы 581-бөлүм – "Кызматташтык жөнүндө процессуалдык макулдашуу" киргизилиши керек, анда төмөнкүлөр каралышы

зарыл: процессуалдык макулдашуунун шарттары жана аны түзүү тартиби, макулдашууну бекитүү механизмдери, прокурордун, адвокаттын, шектүүнүн жана айыпталуучунун ишмердүүлүгүнүн укуктук жөнгө салынышы. 8) Уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн катышуусунда баңги кылмыштуулугуна каршы күрөшүү боюнча мыйзам чыгаруучу тарабынан каралган атайын тергөө аракеттери терең иликтөөнү талап кылат. Алар уюшкан кылмыштуулукка каршы күрөштүн ажырагыс бөлүгү катары кароону талап кылгандыктан, жаңы интеграциялык моделдерди иштеп чыгуу жана атайын ыкчам-издөө иш-чараларын башка комбинацияда жүргүзүүнүн жаңы формаларын иштеп чыгуу зарыл.

III. Көзөмөлгө алынган жеткирүүнү (КЖЖ) жүргүзүүдө төмөнкү негизги шарттар сакталууга тийиш: 1) Мындай ыкчам иш-чараларды жүргүзүүгө негиз болушу керек. Бул биринчи кезекте, чет мамлекеттердин тергөө органдарынан алынган ыкчам маалыматтар жана тиешелүү органдар тарабынан баңги каражаттары табылган учурлар. 2) Баңги каражаттарын жеткирүүнү, ташууну жана сатуу процессин көзөмөлгө алуу механизмин түзүү. Бул мамлекеттер аралык келишимдердин алкагында ишке ашырылууга тийиш. 3) Баңги каражаттары аныкталган учурда, аларды ээлик кылган адамдардын жоктугуна карабастан, фактыны каттоо жана кылмышкерлерди издөө боюнча чараларды көрүү. 4) Ыкчам-издөө жана тактикалык иш-чараларды жүргүзүү. Бул төмөнкүлөрдү камтыйт: баңги топторунун мүчөлөрүн аныктоо жана аларды процессуалдык кармоо; баңги заттарын ташуу каналдарын жана сатуу түйүндөрүн аныктоо; шектүүлөрдү экстрадициялоо маселесин чечүү. 5) Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө катышкан кылмыштуу чынжырдын уюштуруучусун аныктоо боюнча ыкчам иш-чараларды өткөрүү. 6) Катуу жашыруундукту сактоо жана кылмыштуу чынжырдын бардык баскычтарында ыкчам жашыруун көзөмөлдү камсыз кылуу. Муну менен катар, баңги заттарын көзөмөлгө алган маршруттун каалаган бөлүгүндө аларды тартып алуу мүмкүнчүлүгүн түзүү. 7) Мамлекеттер аралык кызматташтыкты камсыз кылуу максатында, тиешелүү кызматтар менен макулдашылган

операцияларды жүргүзүү боюнча иш-аракеттердин деталдуу планын иштеп чыгуу. 8) Техникалык жабдууларды колдонуу менен иш-чараларды өткөрүү. Бул башка мамлекеттердин укук коргоо органдары жана атайын кызматтары менен өз ара аракеттенүүнү камсыз кылууга мүмкүндүк берет. 9) Кылмыш кырдаалынын мүмкүн болгон өнүгүүсүн анализдөө жана анын алдын алуу чараларын көрүү, же болбосо, жашыруун иш-чараларды өркүндөтүү аркылуу тобокелдиктерди минималдаштыруу жана уюшкан кылмыштуу топтордун ишмердүүлүгүн нейтралдаштыруу. 10) Баңги каражаттарынын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө адистешкен уюшкан кылмыштуу топтордун иш-аракеттеринин заманбап формаларын эске алуу. Айрыкча, алардын санариптик технологияларды колдонушун терең изилдеп чыгуу жана КЖЖ ишке ашырууда башка ыкчам-издөө иш-чаралары менен байланыштырылган анализ жүргүзүү. 11) Баңги кылмыштуулугуна байланыштуу уюшкан кылмыштуу топтордун мүчөлөрүн кармоо ыкчам-тактикалык комбинациянын алкагында жүргүзүлүшү керек. Бул операция төмөнкү ыкмалардын негизинде ишке ашырылат: ыкчам эксперимент; көзөмөлгө алынган жеткирүү; көзөмөлдүү сатып алуу. Көзөмөлгө алынган жеткирүү (КЖЖ) кылмыштуу баңги бизнесине каршы күрөшүүдө эң натыйжалуу ыкчам ыкмалардын бири болуп саналат. Ал баңги топторунун мүчөлөрүн аныктоого жана алардын кылмыштуу ишмердүүлүгүн далилдөөгө, баңги каражаттарын ташуу маршруттарын жана каналдарын тактоого мүмкүндүк берет. Бул ыкма, адатта, башка мамлекеттердин укук коргоо органдарынын катышуусу менен ишке ашырылат жана атайын операциялардын алкагында жүргүзүлөт. Мындан улам, көзөмөлгө алынган жеткирүүнү ишке ашыруу үчүн тергөө судьясынын санкциясын алуу милдеттүү талап болбошу керек. Бул ыкманын ийгиликтүү ишке ашырылышы укук коргоо органдарынын өз ара аракеттенүүсүн жана иш-аракеттерди жогорку деңгээлде координациялоону талап кылат.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде изилдөө боюнча төмөнкүдөй тыянактар чыгарылат:

1. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө (БМЖ) байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүнүн маңызы жана мааниси төмөнкүлөрдө жатат: 1) криминалистикалык мүнөздөмө (КМ) маалыматтык негиз катары кылмыштын жагдайларын аныктоо үчүн версияларды иштеп чыгууга жана уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн (УКТ) катышуусу менен БМЖ тергөө методикасынын маанилүү мазмундук компоненти (структуралык элемент) катары кызмат кылат; 2) КМнин мазмуну кылмыштын ыкмаларын, ыкмаларды, ыкчам каражаттарды жана криминалистика илиминин элементтерин камтыган маалыматтарды камтыйт. Бул маалыматтар БМЖга байланышкан иштер боюнча чогултулган маалыматтарды изилдөөнүн жана ошол учурда алынган жыйынтыктарды жалпылоонун натыйжасында, анын жаңы көрүнүштөрүн эске алуу менен түзүлөт; 3) УКТнын катышуусу менен БМЖга байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсү үчүн кылмыштардын белгилери менен анын квалификациясына тиешелүү маалыматтар маанилүү. Бул маалыматтар баңги кылмышкерлердин жеке өзгөчөлүктөрүн камтыган мүнөздөмөлөрдүн негизи болуп саналат жана КМге түздөн-түз таасир этет; 4) КМге криминалистикалык мааниге ээ болгон жагдайлар кирет. Алар БМЖнын УКТ катышуусу менен болгон кылмыштарды кылмыш-жаза процессуалдык баалоо үчүн маанилүү далилдердин предметин түзөт; 5) КМ элементтеринин структурасы жана сандык көрсөткүчтөрү динамикалуу мүнөзгө ээ жана төмөнкү факторлордон көз каранды: а) баңги кылмыштын курамынын татаалдыгы жана көп кырдуулугу; б) УКТ катышуусу менен криминалдык ишмердүүлүктүн башка заманбап көрүнүштөрүнүн пайда болушу; в) баңги кылмыштарын жасоонун жаңы ыкмаларынын жана аларды укук коргоо органдарынан жашыруу жолдорунун пайда болушу; г) УКТ катышуусу менен БМЖга байланышкан кылмыштардын башка кылмыштар

менен өз ара байланышы; д) кылмыштуу аракеттердин издеринин өзгөчөлүктөрү жана кылмыш субъекттеринин жашыруу каражаттары (мисалы, “электрондук” издердин пайда болушу); б) УКТ катышуусу менен БМЖга байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсүндө криминалистикалык ыкмалар аркылуу алынган маалыматтар колдонулат. Бул ыкмалардын натыйжалары аталган чөйрөдөгү криминалдык ишмердүүлүктүн көйгөйлөрүн чечүү үчүн ишке ашырылат.

2. Лидердин (уюштуруучунун) функцияларын төмөнкү мазмундук бөлүктөр боюнча дифференциялоо негиздүү деп эсептейбиз: **2.1.** Уюштуруучулук-башкаруучулук функциясы төмөнкү иш-чаралардын спектрин камтыйт: 1) кылмыштуу топту түзүүнү уюштуруу, анын катышуучуларын тандоо жана баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү (БМЖ) чөйрөсүндөгү бардык кылмыштуу ишмердүүлүктү башкаруу; 2) БМЖ боюнча негизги стратегиялык багыттарды жана сатууга тийиш болгон баңги заттардын түрлөрүн аныктоо; 3) аталган чөйрөдөгү кылмыштуу ишмердүүлүктүн тактикасын тандоо жана аны ишке ашырууну уюштуруу, ошондой эле УКТ ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө; 4) зарыл болгон учурда башка кылмыштуу түзүлүштөрдүн жетекчилери менен сүйлөшүүлөрдү уюштуруу жана жүргүзүү, талаш-тартыштарды чечүү же бул чөйрөдөгү ишмердүүлүктү натыйжалуу камсыз кылуу үчүн биргелешкен чечимдерди кабыл алуу; 5) УКТнын кылмыштуу ишмердүүлүгүн ашкерелөөдөн качуу үчүн кызматтык адамдар менен байланыштарды түзүү шарттарын жаратуу; 6) БМЖ кылмыш чынжырынын катышуучуларынын ортосунда милдеттерди бөлүштүрүү жана баңги заттарды алуу жана сатуу ыкмалары менен булактарын аныктоо, бул кылмыштуу максатка жетүүнү камсыз кылат; 7) БМЖдан алынган кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу үчүн каржылык-экономикалык байланыштарды камсыз кылуу максатында адамдар менен өз ара аракеттенүүнү уюштуруу; 8) Топтун ишмердүүлүгү жана анын моралдык-психологиялык абалы тууралуу маалымат алуу үчүн УКТ ичинде маалымат чогултуу жана көзөмөл жүргүзүү тобун түзүү (бул топ түздөн-түз УКТнын лидери менен байланышта болот). **2.2.** Маалыматтык-интеллектуалдык

камсыздоо кылмыштуу ишмердүүлүктү төмөнкү жолдор менен ишке ашырат:

- 1) БМЖга тиешеси бар адамдарды ашкерелөөгө жол бербөө үчүн, ошондой эле УКТ мүчөлөрүнүн иш-аракеттеринин планын иштеп чыгуу жана иш-чараларды пландоо;
- 2) УКТ мүчөлөрүнүн жана топтун жалпы стратегиясын иштеп чыгуу, укук коргоо органдары жана чет өлкөлөрдүн башка кызыкдар ведомстволору тарабынан жаралган потенциалдуу коркунучтарга каршы аракеттерди уюштуруу;
- 3) топтун өзүнүн ишмердүүлүгүн изилдөөнү уюштуруу, анын натыйжалуулугуна тоскоолдук жараткан көйгөйлөрдү аныктоо жана аларды чечүү жолдорун иштеп чыгуу, анын ичинде БМЖ тармагындагы жаңы криминалдык тенденциялар жана мыйзам чыгаруучу чөйрөдөгү өзгөрүүлөрдү эске алуу менен;
- 4) маалыматтык технологиялар жана башка техникалык каражаттар чөйрөсүндөгү адистерди тандоо, аларды УКТнын башка мүчөлөрүн окутуу үчүн да, топ алдына коюлган максаттарга жетүү үчүн зарыл болгон маселелерди чечүү үчүн да тартуу;
- 5) БМЖ тармагында кылмыштуу топтун ийгиликтүү ишмердүүлүгүн камсыз кылуу, анын масштабын кеңейтүүнү пландоо жана алынган кылмыштуу кирешелерди легалдаштыруу зарылдыгын эске алуу менен, топтун андан аркы ишмердүүлүгү үчүн узак мөөнөттүү стратегиялык пландарды иштеп чыгууну уюштуруу.

2.3. Коргоо жана камсыздоо функциясы:

- 1) УКТ ичиндеги чалгындоо жана каршы чалгындоо иш-аракеттерин жашырууну камсыз кылууну уюштуруу;
- 2) УКТнын кылмыштуу ишмердүүлүгүнө жана анын айрым мүчөлөрүнө каршы укук коргоо органдары тарабынан жүргүзүлүп жаткан иш-чаралар боюнча маалымат чогултуу;
- 3) УКТнын жалпы ишмердүүлүгүн жана анын айрым мүчөлөрүн коргоо үчүн зарыл шарттарды түзүү жана чараларды кабыл алуу, анын ичинде коргоо жана жашыруу тобун түзүү аркылуу.

2.4. Каржылык жана материалдык-техникалык камсыздоо:

- 1) УКТнын ишмердүүлүгүн материалдык-техникалык жактан камсыздоо үчүн шарттарды уюштуруу жана түзүү;
- 2) БМЖны ишке ашыруу үчүн зарыл болгон каржылык капиталды түзүү, зарыл учурда тиешелүү кызмат адамдарын сатып алуу, БМЖга катышкан адамдардын коопсуздугун камсыздоо маселелерин чечүү жана досудебное өндүрүш органдары тарабынан

кылмыш-жаза куугунтугуна кабылган учурда УКТ мүчөлөрүн колдоо. 2.5. Тартиптик жана нормативдик-баалуулук функциясы төмөнкүлөрдөн турат: 1) УКТ мүчөлөрү, анын ичинде алардын кылмыштуу иерархиядагы ордуна жараша кармана турган негизги баалуулук багыттарын жана жүрүм-турум нормаларын белгилөө; 2) топтогу жүрүм-турум эрежелерин бузууда же чыккан чыр-чатакта күнөөнүн даражасын аныктоо, ошондой эле УКТнын жашап турушуна коркунуч жаратуучу шарттарды түзүү.

3. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан кылмыштарды тергөөдө кыйынчылык жараткан негизги жагдайлар төмөнкүлөрдөн турат: 1) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндө өз ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө кылмыштуу топтун мүчөлөрүнүн жогорку деңгээлдеги жашыруундуулугу, анын ичинде бул ишмердүүлүккө катышкан башка адамдар менен кызматташуунун жашыруун мүнөзү, аткарылган жумуш үчүн сый акы алуу максатында; 2) баңги заттарды жеткирүүдө колдонулган байланышсыз ыкмалар жана бул учурда колдонулган ыкмалар, алар баңги заттарды керектөөчүлөр үчүн белгисиз бойдон калууга мүмкүндүк берет; 3) баңги заттарды сатуу тенденцияларынын өзгөрүшүн эске алуу менен ыкчам-иликтөө иш-чараларын жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүдөгү татаалдыктар; 4) кылмыштуу топтордун түзүмдүк уюштурулушунун өзгөчөлүгү, бул кылмыштуу каршы чалгындоону, күзөт жалдоону, функционалдык ролдорду бөлүштүрүүнү жана маскировкалуу кылмыштуу түзүмдүн айрым мүчөлөрү ортосунда байланышуу үчүн паролдордун болушун камтыйт; 5) баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндө баңги кылмышкерлердин ишмердүүлүгүнүн коопсуздугун камсыз кылуу үчүн кызмат адамдарына пара берүү; 6) сотко чейинки өндүрүш органдары үчүн негизинен маалыматтын жетишсиздигинен улам татаал көйгөйлүү жагдайлардын болушу, бул төмөнкү факторлор менен байланышкан: мындай иштер боюнча кылмыштарды жасоонун жагдайлары жана механизми тууралуу маалыматтын жоктугу; баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө тиешеси бар адамдардын чөйрөсү тууралуу маалыматтын тартыштыгы; жана тергөө учурунда кызыкдар адамдар тарабынан көрсөтүлгөн

каршылыктын фонунда; 7) уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусу менен бул категориядагы иштерди тергөөнү коштогон объективдүү жана субъективдүү факторлордун болушу, тактап айтканда: а) кылмыш окуясы жана ага катышкан адамдар тууралуу криминалистикалык маанилүү маалыматты алып жүрүүчүлөрдүн өзгөчөлүктөрү (ишенимдүүлүк, тиешелүүлүк, текшерүүгө мүмкүнчүлүк жана сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө туруктуулук сыяктуу критерийлерге байланыштуу), алар ар дайым эле тергөөнүн субъекттери тарабынан толук кандуу колдонулбайт; б) уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн (УКТ) кылмыштын идеалдык жана материалдык издерин сактоого байланыштуу чараларды жокко чыгаруу аракетине байланыштуу, баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү чөйрөсүндөгү кылмыштардын издеринин сакталышын камсыз кылууга таасир этүүчү факторлор; в) УКТнын катышуусу менен баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан иштерди тергөө процессинде сотко чейинки өндүрүш органдарынын материалдык-техникалык жана маалыматтык камсыздоосунун мүмкүнчүлүктөрүнүн болушу; г) бул категориядагы иштерди тергөөдө төмөнкү теориялык даярдык деңгээлинин жана профессионалдык көндүмдөрдүн жоктугунун натыйжасында кетирилген тергөө каталары; д) келген маалыматтын ар түрдүү булактарынын болушу, бул баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан ар кандай кылмыш эпизоддоруна катышуу шартында, кылмыштуу аракеттерге катышкандардын күнөөсүн далилдөөнү татаалдаштырат.

4. Жекече криминалистикалык методика белгилүү бир категориядагы иштерди тергөөдөгү типтүү процессти чагылдырат жана криминалистика боюнча сунуштамалардын комплексин камтыйт. Бул сунуштамалардын түзүлүшү төмөнкү негиздерге таянат: а) УКТнын катышуусу менен БМЖ иштерин тергөө процессинде чечүүнү талап кылган, комплекстүү мүнөзгө ээ болгон милдеттердин жыйындысы; б) Сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан БМЖ иштеринде коюлган милдеттердин негизинде, аларды чечүүгө көмөктөшө турган иш-аракеттердин комплексин иштеп чыгуу зарылдыгы; в) БМЖ иштерин ачуу жана тергөөдө сотко чейинки өндүрүш органдарынын жана

башка атайын ведомстволордун комплекстүү катышуусу, бул тергөө процессине таасир этүүчү факторлордун жыйындысына негизделет; г) БМЖ иштериндеги өзгөчөлүктөр менен кылмыштардын уюшкан мүнөзүн эске алуу менен иштелип чыккан сунуштамалардын өз ара байланышы, ошондой эле кылмыштуу топтун ар бир катышуучусунун функцияларын аныктоо; д) УКТ тарабынан жасалган бул категориядагы иштерди тергөө методикасын түзүү процессуалдык иш-аракеттердин ар бир этабында аткарылган ыкчам-иликтөө иш-чараларынан (ОРМ) келип чыгышы керек. Бул иш-чаралар тергөөнүн ар бир этабынын иштөө мыйзам ченемдүүлүктөрүнө көз каранды.

5. Баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүү механизмин эки деңгээлге бөлүп кароо негиздүү деп эсептейбиз: Биринчи деңгээлге уюшкан кылмыштуу түзүлүштөр тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы жалпы механизм кирет. Экинчи деңгээлге УКТ тарабынан жасалган баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө байланышкан кылмыштарды тергөөнү каршылаштыруунун механизмин (криминалистикалык аспектиде) киргизүү керек. Биздин оюбузча, УКТнын катышуусу менен БМЖга каршы жалпы механизмдин өзүнө таандык өзгөчөлүктөрү бар. Мисалы, бул кылмыштарга каршы жалпы механизмди моделдөө төмөнкүлөрдү камтыйт: **5.1.** Уюштуруу чаралары, алар төмөнкүлөр менен шартталат: коом жана мамлекет тарабынан укук коргоо органдарынын алдына коюлган максаттар жана милдеттер; баңги кылмыштуулукка каршы таасир этүү жана белгиленген максаттарга жетүү үчүн артыкчылыктуу милдеттерди чечүүгө багытталган атайын структураларды түзүү зарылдыгы; баңги кылмыштуулукка каршы күрөштү көзөмөлдөө жана көз салуу боюнча келишимдер же макулдашуулар түзүлгөн чет мамлекеттердин кызыкдар ведомстволору менен өз ара кызматташтыкта иш алып барган атайын структуралардын үзгүлтүксүз жана тутумдуу негизде иштөөсүнүн зарылдыгы; бардык кызыкдар ведомстволордун биргелешкен уюштуруу-аналитикалык ишмердүүлүгүн жүргүзүү; тиешелүү кызматтар тарабынан баңги заттардын мыйзамдуу жүгүртүлүшүнө, анын ичинде эл аралык кызматташтык алкагында көзөмөл жүргүзүү; баңги заттарды

мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттенүүнү маалыматтык-аналитикалык камсыздоо боюнча ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүнүн планын иштеп чыгуу жана уюштуруу. **5.2.** Укуктук чаралар, алар төмөнкүлөрдү камтыйт: бул чөйрөдөгү атайын субъекттердин укук коргоо ишмердүүлүгүн ишке ашыруусу үчүн мыйзамдуу негиздерди түзүү; баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы аракеттерге тоскоолдук жараткан мыйзамдагы коллизияларды жоюу үчүн учурдагы мыйзамдарды талдоо; атайын кызматтардын ишмердүүлүгүн укуктук камсыздоонун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча чараларды көрүү. **5.3.** Профилактикалык мүнөздөгү систематикалык жана ырааттуу иш-чаралар, алар төмөнкүлөрдү камтыйт: баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө тартылган адамдарга карата ведомстволордун профилактикалык ишмердүүлүгүн жүргүзүү; баңги кылмыштуулугунун өсүшүнө шарт түзгөн криминогендик факторлорду жоюу жана алардын деңгээлин төмөндөтүү боюнча чараларды көрүү; баңги заттардын таралышынын жаңы тенденцияларын эске алуу менен, анын ичинде жашы жете электер арасында жайылышына каршы аракеттерди күчөтүү.

6. Ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгүндө (ЫИИ) айрым багыттарды бөлүп көрсөтүү керек, тактап айтканда: 1) ыкчам кызматкерлердин процессуалдык-укуктук статусун аныктоо, ыкчам-иликтөө иш-чараларынын айрым түрлөрүн кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарында атайын тергөө аракеттери катары киргизүү аркылуу; 2) ведомстволордун мыйзамдык актыларында ЫИИнин ар кандай түрлөрүн дифференциялоо жана белгилүү бир ведомствонун өзгөчөлүктөрүнө жараша мындай ишмердүүлүктү детализациялоо жүрүүдө; 3) ЫИИнин айрым жоболору өз чагылышын башка кодекстерде, кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдары менен байланышкан документтерде да тапты (мисалы: кылмыш-жаза-аткаруу кодексинде); 4) ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгүндө айрым багыттарды бөлүп көрсөтүү керек, тактап айтканда: ыкчам кызматкерлердин процессуалдык-укуктук статусун аныктоо, ыкчам-иликтөө иш-чараларынын айрым түрлөрүн

кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарында атайын тергөө аракеттери катары киргизүү аркылуу; 5) Ведомстволордун мыйзамдык актыларында БИИнин ар кандай түрлөрүн дифференциялоо жана белгилүү бир ведомствонун өзгөчөлүктөрүнө жараша мындай ишмердүүлүктү детализациялоо жүрүүдө; 6) БИИнин айрым жоболору өз чагылышын башка кодекстерде, кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдары менен байланышкан документтерде да тапты (мисалы: кылмыш-жаза-аткаруу кодексинде).

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. КЖПКга тийиштүү оңдоолорду киргизүү зарыл деп эсептейбиз, анда 31¹-баптан тышкары атайын издөө иш-чараларынын өзүнчө комплекси баяндалууга тийиш, алар бир катар талаптарды сактоо менен далилдик база катары таанылышы мүмкүн, ошондой эле аларды ишке ашыруу механизми берилген. Бирок, бул учурда колдонулган технологияларды жана каражаттарды жана ыкмаларын өзү "өтө жашыруун" деген гриффин астында ыкчам-издөө иши жөнүндө Мыйзамга карата Нускамада баяндалышы логикалуу. Мындай мамиле атайын тергөө иш-аракеттеринин алкагында аны жүргүзүүнүн өзгөчөлүгү жана татаалдыгы менен түшүндүрүлөт, бирок ошол эле учурда баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүн иликтөө үчүн олуттуу мааниге ээ.

2. Кыргыз Республикасынын КЖПКнын 3-бапына тактикалык айкалышта жүргүзүлгөн комплекстүү атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүгө карата өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү негиздүү болуп саналат. Бул үчүн тергөөчүнүн, судьянын алдында мындай түрдөгү өтүнүктөрдү кароонун тартибин жана шарттарын, аларды өткөрүүнүн процесстик жол-жоболорун жана мындай жыйынтыктарды пайдалануунун өзгөчөлүктөрүн иштеп чыгуу керек.

3. Автор сунуштаган КР ЖПКнын 31¹-бапында автор тарабынан каралган атайын изин суутпай издөө иш-чараларын (атайын операция түрүндө) өткөрүүнүн комбинациясынын формасын интеграциялоо зарыл, анда аларды өткөрүүнүн жалпы тартибин, шарттарын жана процесстик жол-жоболоштурууну баяндоо зарыл. Жана "кылмыштуу топко киргизүү" атайын тергөө аракеттерин, ошондой эле "ыкчам эксперимент" жана "контролдук сатып алуу" сыяктуу изин суутпай издөө иш-чараларын камтыйт.

4. иште сунуш кылынган новеллаларды ишке ашыруу үчүн КЖПКнын башка ченемдерине: далилдердин булактарына жана статусуна, сотко чейинки өндүрүш стадиясында арыздарды жана билдирүүлөрдү өндүрүүнүн жана текшерүүнүн өзгөчө тартибине карата толуктоолорду киргизүү талап кылынат,

анткени баңги каражаттары менен мыйзамсыз операция жүргүзүү жөнүндө алгачкы маалыматтарды дайыма эле албай туруп, оперативдүү кызматкерлер атайын ыйгарым укуктар жүктөлгөн жазык-процесстик иштин субъекти катары атайын оперативдүү иш-чараларды жүзөгө ашыруучу оперативдүү аппараттын кызматкерин кошкондо, баңги бизнесине кылмыштуу кошуундардын катыштыгын аныктай алышат; атайын тергөө аракеттеринин алкагында атайын издөө жана оперативдүү иш-чараларды атайын иш-чараларга катышкан.

5. Наркобизнес чөйрөсүндө коомдо жана мамлекетте болуп жаткан олуттуу өзгөрүүлөрдү жана тенденцияларды эске алуу менен "кызматташуу жөнүндө процессуалдык макулдашуу" сыяктуу институтту киргизүү талап кылынат, бул уюшкан кылмыштуулук тарабынан жасалган баңгиликке кыйла натыйжалуу каршы турууга мүмкүндүк берет. Ушуга байланыштуу ЖПКда КР ЖПКнын "Кызматташуу жөнүндө процессуалдык макулдашуунун" жаңы 58¹-бапына киргизүү талап кылынат, анда төмөнкүлөр каралышы керек: процессуалдык макулдашууну түзүүнүн шарттары, тартиби, аны бекитүүнүн тартиби, прокурордун, адвокаттын, шектүүнүн жана соттолуучунун ишин укуктук жөнгө салуу.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИАТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Абдукаримова Н. Э. Наркотизм: проблемы, тенденции, перспективы: дисс. д-ра юрид. наук: 12.00.08; 12.00.09 [Текст] / Н.Э. Абдукаримова– Бишкек, 2022. – 394 с.
2. Бессонов, А. А. Значение криминалистической характеристики преступлений в отечественной криминалистике [Текст] / А. А. Бессонов // Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. – 2016. – № 4(14). – С. 115-119. – EDN YPAWHL.
3. Колесниченко, А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступления [Текст] / А.Н. Колесниченко (Конспект лекций по советской криминалистике) / Харьк. юрид. ин-т. Кафедра криминалистики. - Харьков: [б. и.], 1965. - 47 с.
4. Методологические проблемы расследования / Лузгин И.М. - М.: Юрид. лит., 1973. - 216 с.
5. Криминалистика [Текст]: Учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; Под ред. Р. С. Белкина. - Москва : Издат. группа НОРМА - ИНФРА-М, 1999. - 971 с.
6. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики. В 3-х томах. Т. 3 / Белкин Р.С. - М.: Юристъ, 1997. - 515 с.
7. Белкин Р., Быховский И., Дулов А. Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступления) // Социалистическая законность. - М.: Известия, 1987, № 9. - С. 56-58.
8. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.09 - М., 1966. - 16 с.
9. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики [Текст]/ Белкин Р.С. - М.: Инфра-М-НОРМА, 2001. - 240 с.

10. Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений [Текст] / В. И. Шиканов. - Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1983. - 200 с.

11. Захаров Г.К. Криминалистическая характеристика - "кривое зеркало" преступной деятельности [Текст] // Вестник криминалистики. - М.: Спарк, 2008, Вып. 1 (25). - С. 73-79.

12. Каневский Л.Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования [Текст] // Вестник криминалистики. - М.: Спарк, 2002, Вып. 1 (3). - С. 24-31.

13. Каплун Д.Д. Понятие категории «криминалистическая характеристика» в современной криминалистике [Текст] // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2013. № 5-1 (31). С. 91-93.

14. Григорьев, А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с незаконным сбытом наркотических средств, совершенным бесконтактным способом [Текст] / А. Н. Григорьев // Вестник Калининградского филиала Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2020. – № 2(60). – С. 14-19. – EDN OWDQIH.

15. Тимофеев С.В. Использование информационно-телекоммуникационных технологий при бесконтактном сбыте наркотических средств: проблемы противодействия и пути решения [Текст] / С.В. Тимофеев // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра. 2018. № 4 (8). С. 180-185.

16. Торбин Ю.Г. Учение о следах преступления в работах ученых криминалистов и процессуалистов XIX и XX веков [Текст] // Военное право. 2017. № 1 (41). С. 379-391.

17. Ошлыкова Е.А. Методика расследования незаконного сбыта наркотических средств и поддержания государственного обвинения по уголовным делам данной категории [Текст]: Дис. канд. юрид. наук 12.00.09: - Москва, 2013. - 243 с.

18. Усманов И.М. Противодействие преступной деятельности организованных преступных групп, связанных с бесконтактным сбытом наркотических средств [Текст]: Учебное пособие. Казань: КЮИ МВД России, 2016. 90 с.

19. Ринчиндоржиев Е.В. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики наркопреступлений [Текст] / Е.В. Ринчиндоржиев // Тенденции развития науки. Материалы XXXIII Международной научно-практической конференции. Улан-Удэ: БГУ, 2013. С. 79-82.

20. Пантелеев, И.Ф. Методика расследования преступлений [Текст]: Учеб. пособие / И. Ф. Пантелеев; Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. — Москва : ВЮЗИ, 1975. — 46 с.

21. Криминалистика [Текст]: Учебник / Богданов Б.Е., Васильев А.Н., Колдин В.Я., Притузова В.А., и др.; Отв. ред.: Васильев А.Н. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. - 564 с.

22. Криминалистика [Текст]: Учебник / Васильев А.Н., Герасимов И.Ф., Герасимов В.Н., Драпкин Л.Я., и др.; Под ред.: Колдин В.Я., Яблоков Н.П. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. - 464 с.

23. Белкин Р.С. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве [Текст]: Монография / Белкин А.Р. - М.: Норма, 2005. - 528 с.

24. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления [Текст]: [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. Наук: 12.00.09 / Г.Г. Зуйков - М., 1970. - 31 с.

25. Яблоков, Н. П. Криминалистика [Текст]: учебник и практикум для вузов / Н. П. Яблоков. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2025. — 239 с.

26. Астапова И.А. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершенных организованными преступными группами [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Астапова И.А. - Ростов-на-Дону, 2004. - 174 с.

27. Криминалистическая характеристика преступных групп, действующих в сфере незаконного оборота наркотических средств [Текст]: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шапошников А.Ю. - Саратов, 2001. - 285 с.

28. Головин Ю.Г. Криминалистическая характеристика преступлений как категория современной криминалистики [Текст] / Ю.Г. Головин // Известия Тульского государственного университета. 2012. С. 42-58.

29. Битов А.А. Проблемы оценки материалов проверки по фактам незаконного оборота наркотических средств [Текст] / А.А. Битова // Пробелы в российском законодательстве. - 2018. - № 3.-С. 434-436. - 2018. - № 3.

30. Земцова С.И. Предмет доказывания при расследовании преступлений, связанных со сбытом наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов, совершаемых с использованием электронных или информационно-телекоммуникационных сетей (включая сеть Интернет) [Текст] / С.И. Земцова // Современное право. - 2015. - № 4. С. 126-133.

31. Айвазова О.В. Криминалистическая характеристика преступлений как систематизированное отражение механизма преступной деятельности: результаты научной полемики [Текст] / О.В. Айвазова // Вестник Томского университета. 2014. - № 389. - С. 153-157

32. Чулахов В.Н. Навыки и привычки человека как источник криминалистически значимой информации. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / В.Н. Чулахов - М., 1998. - 207 с.

33. Хасина М.А., Молочников В.О., Махачкеева Т.А., Хасина М.Ю., Полякова Н.В., Ульянов И.Г. Состав минеральных элементов крови у лиц с наркотической интоксикацией в зависимости от стажа употребления наркотиков [Текст] // Вопросы наркологии. 2014. - № 5. - С. 49 – 57.

34. Элементный состав крови и активность металлозависимого ферментативного звена антиоксидантной защиты у лиц с наркотической зависимостью [Текст] / М. Ю. Хасина, В. О. Молочников, Т. А. Махачкеева [и др.] // Вопросы наркологии. – 2011. – № 2. – С. 50-55. – EDN SEELPH.

35. Шаповалова, Н. А. Предмет преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, его значение при криминалистической характеристике и квалификации [Текст] / Н. А. Шаповалова // Актуальные вопросы современной науки и образования: сборник статей XXXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 10 октября 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 108-111. – EDN TPUGAR.

36. Криминология и профилактика преступлений [Текст]. Учебник / Аванесов Г.А., Алексеев А.И., Антонян Ю.М., Вицин С.Е., и др.; Под ред.: Алексеев А.И. - М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1989. - 430 с.

37. Гавло, В. К. Проблемы теории и практика криминалистической методики расследования преступлений [Текст]: 12.00.09: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук / В. К. Гавло. – Москва, 1988. – 38 с. – EDN TFBFYF.

38. Рогозинская В.Г. Психологический портрет наркозависимого преступника [Текст]// <https://cyberleninka.ru/>

39. Криминология [Текст]: Учеб. для вузов / Г. Г. Шиханцов - Москва: Зерцало-М, 2001. - 359 с.

40. Мещеряков В.А. Основы методики расследования преступлений в сфере компьютерной информации [Текст]: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Мещеряков В.А. - Воронеж, 2001. - 387 с.

41. Смушкин, А. Б. Виртуальные следы в криминалистике [Текст] / А. Б. Смушкин // Законность. – 2012. – № 8(934). – С. 43-45. – EDN PBJDJH.

42. Григорьев, А. Н. Обеспечение информационной безопасности органов внутренних дел в условиях информационнотехнического противодействия преступной среды [Текст] / А. Н. Григорьев // Вестник Калининградского филиала Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2012. – № 4(30). – С. 11-14. – EDN PWZHFP.

43. Клименко Т.М. Уголовно-правовые проблемы борьбы с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ (особенности

юридического анализа и квалификации).. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Клименко Т.М. - Саратов, 1999. - 25 с.

44. Преступность и правонарушения (1993 - 1997). Статистический сборник / Ред. и сост.: Зарубина И.В. - М., 1998. - 184 с.

45. Кузьминых К.С. Криминалистическое нарковедение // Вестник криминалистики. - М.: Спарк, 2000, Вып. 1. - С. 52-61.

46. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Проф. Р.С. Белкина. - М., 1999. - 948 с.

47. Корпев С.А. Криминалистика. Методика: Конспект лекций. - СПб.: 2000. С.48-52, 73-77; Меретуков Г.М. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств. Учебное пособие. / Под ред. А.А. Хмьфова/ - М.: 1992;

48. Меретуков Г.М. Криминалистические проблемы борьбы с наркобизнесом организованных преступных групп. Монография. - М., 1995; Криминалистика: Учебник для вузов МВД России. Том 2; Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений./Под ред. Б.П. Смагоринского. - Волгоград, 1994. С. 428-444, 527-538;

49. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина, - М.: 1997. -418 с.

50. Криминалистика: Учебник / Под ред. Е.П. Ищенко. -М., 2000. С.654-658; Справочная книга криминалиста. Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор - проф. Н.А. Селиванов. - М.: 2000. С. 214-218, 454-474 и др.

51. Дворкин. А.И. Расследование преступлений, связанных с наркотическими и психотропными веществами / Справочная книга криминалиста. - М.: 2000. С.459.

52. Меретуков Г.М. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств. - М.: 1992. С.24

53. Шапошников А.Ю. Криминалистическая экспертиза: подготовка, назначение, производство и оценка [Текст] : учебное пособие / А. Ю. Шапошников ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное гос. бюджетное образовательное учреждение высш. проф. образования "Самарский гос. ун-т", Каф. уголовного процесса и криминалистики. - Самара : Самарский ун-т, 2012. - 127 с

54. Суходолов А.П., Бычкова А.М. Цифровые технологии наркопреступности: проблемы противодействия использованию мессенджера «Telegram» в распространении наркотиков // Всероссийский криминологический журнал. 2019. Т. 13. № 1. С. 5-17.

55. Официальная статистика за 2022 год употребление наркотиков в России. Narkonet.info: информационный портал здоровья России. URL: <https://narkonet.info> (дата обращения: 06.11.2023).

56. Берстнев А.Н. Актуальные вопросы противодействия незаконному обороту наркотических средств с использованием сети Интернет» ВЕСТНИК РОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА КООПЕРАЦИИ. 2023. № 2(52) С.62.

57. Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы / Быков В.М. - Ташкент: Узбекистон, 1991. - 143 с.

58. Соловьев А.В. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств// Следователь. 1998, № 5. С.40.

59. Постоянная преступная группа / Батищев В.И.; Науч. ред.: Котов Д.П. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. - 120 с.

60. Зеленский В.Д. Криминалистические проблемы организации расследования преступлений. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Зеленский В.Д. - М., 1991. - 42 с.

61. Быков, В.М. Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук /12.00.09 / Академия МВД. - Москва, 1992. - 28 с

62. Колесникова Т.В. Криминалистическая характеристика преступных групп, совершающих вымогательство. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Колесникова Т.В. - Саратов, 2000. - 244 с.

63. Ким Д.В. Следственная ситуация как информационно-познавательная система в деятельности по расследованию преступлений (по материалам корыстно-насильственных преступлений). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ким Д.В. - Барнаул, 1999. - 205 с.

64. Основы борьбы с организованной преступностью / А. И. Коннов, В. И. Куликов, А. С. Овчинский [и др.]. – Москва: Издательский Дом "Инфра-М", 1996. – 400 с.

65. Замылин, Е.И. Тактика и психология общения с лицами, подлежащими государственной защите, на стадии предварительного расследования [Текст] : учебное пособие / Е. И. Замылин; Министерство внутренних дел Российской Федерации, Волгоградская академия. - Волгоград: ВА МВД России, 2018. – 126 с.

66. Дейнис, Д.В., Воронин, С.Э. Особенности проведения допроса по делам о незаконном обороте наркотиков: процессуальные и тактические основы // Эпоха науки. 2018. № 14. С. 65-68. // <https://cyberleninka.ru/>

67. Грибунов О.П., Подолевский А.С. Назначение и проведение судебных экспертиз при расследовании преступлений, связанных с незаконным культивированием растений, содержащих наркотические средства // Глаголь правосудия. 2018. № 3 (17). С. 24-28.

68. Усачев С.И. Фиксация следов незаконного сбыта наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, совершенного с использованием интернет-технологий // в сборнике: Актуальные проблемы криминалистики и судебной экспертизы. Материалы Международной научно- практической конференции. Иркутск, 2021. С. 195-197.

69. Лозовский, Д.Н., Лозовская, Н.Н. Организационные и тактические особенности допроса членов организованных преступных групп: учебное пособие, Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2020. 40 с.

70. Карнеева, Л.М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования, Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД ССР, 1976. 295 с.

71. Горшкова, М.М. Криминалистические аспекты производства следственных действий: учеб. пособие, Омск Омская академия МВД России, 2020. 128 с.

72. Пилюшин, И.П. Уголовно-правовые и процессуальные вопросы, возникающие при допросе лиц, страдающих наркоманией // XXI век и наркотики: путь из бездны: материалы научно-практической конференции, Омск, 2001. С. 97-98.

73. Удовиченко, В.С. Тактико-ситуационное обеспечение допроса подозреваемого в сбыте наркотических средств посредством глобальной сети Интернет // Известия АлтГУ. 2015. № 2 (86). С. 55-58.

74. Усачева Е.А., Чипизубов Д.А. Некоторые тактические приемы, используемые при допросе лиц, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ // Научный дайджест Восточно-Сибирского института МВД России: электрон. журнал. Иркутск, 2023. № 1 (19). С. 71-77.

75. Гасанов Э. Наркотическая преступность как вид организованной преступности // Законность. - М., 1997, № 11. - С. 27-30.

76. Пирожков, В.Ф. Криминальная субкультура учащихся-подростков и юношей: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. - Москва, 1992. - 80 с.

77. Куликова Т.Б. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств (По материалам Северо-Кавказского региона). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Куликова Т.Б. - Саратов, 2004. - 229 с.

78. Статистика из данных Национального статистического комитета Кыргызской Республики за 2020-2023 годы //

79. Скоков, И. Е. К вопросу о выявлении и раскрытии преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков, совершаемых с использованием криптовалюты / И. Е. Скоков, С. В. Белоусов // Криминалистика - наука без

границ: традиции и новации : материалы всероссийской научно-практической конференции , Санкт-Петербург, 26 ноября 2021 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2022. – С. 301-305.

80. Фиросова Е.В. Актуальные вопросы подрыва экономических основ организованной наркопреступности // Оперативно-розыскная работа. 2017.. №3 (225). – С. 56-65.

81. Документирование преступной деятельности лиц, причастных к легализации наркодоходов, в том числе с использованием интернет-бирж обмена криптовалютами. Методические рекомендации. Кафедра организации оперативно-розыскной деятельности ФГКОУ ВО «Академия управления МВД РФ». Москва, 2018.

82. <https://kyrtag.kg/ru/news/v-khode-reyda-arsenal-v-oshskoy-oblasti-izyato-8-edinits-oruzhiya->

83. <https://1news.az/news/20240812115916930-Iz-nezakonnogo-oborota-izyat-61-kg-narkoticheskikh-veshcestv->

84. <https://mvd.gov.kg/rus/news/2741>

85. Быков В. Психологические основы расследования групповых и организованных преступлений // Следователь. - М.: Юрист, 1996, № 1. - С. 73-75

86. Быков В. Организация преступного сообщества (преступной организации) // Законность. - М., 2010, № 2. - С. 18-21

87. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского; Ред. -совт. Л.А. Карпенко. — 2. изд., расш., испр. и доп.. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. — 505 с.

88. Куницына А.В. Тактика выявления организаторов преступных групп. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Куницына А.В. - Саратов, 2000. - 224 с.

89. Мешкова, В. С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов / В. С. Мешкова. – Калининград, 1998. – 75 с.

90. Мешкова, В. С. Изобличение лидера (организатора) преступной группы в ее создании и руководстве преступной деятельностью: дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Мешкова. – М., 1998. – 166 с.

91. Самонов А.П. Психология преступных групп / А. П. Самонов. - Пермь : Кн. изд-во, 1991. – 228 с.

92. Самохина А.В. Функции лидера в организованной преступной группе // Следователь. - М.: Юрист, 2000, № 3. - С. 16-19

93. Жбанков В.А. К вопросу изучения личности участников преступных сообществ // Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений. Труды Академии. - М.: Изд-во МВД России, 1996. - С. 103-105

94. Сухов, А. Н. Социально-психологический подход к пониманию организованной преступности / А. Н. Сухов // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2018. – № 1(72). – С. 25-28.

95. Пристанская О.В. Теоретические посылы анализа изменений структуры и функций организованной преступности./ В кн. Вопросы организованной преступности. - М.: 1993. С.34-36.

96. Цветков С.И. Проблемы методики выявления ролевых функций участников преступных структур // Актуальные проблемы теории и практики борьбы с организованной преступностью в России. Материалы научно-практической конференции (17 - 18 мая 1994 г.). - М.: НИиРИО Моск. ин-та МВД России, 1994, Вып. 1. - С. 109-116

97. Особо опасные лидеры в ИТУ и воспитательное воздействие на них. Учебное пособие / Антонян Ю.М., Байдаков Г.П., Волобуев А.Н., Галкин Е.Б., и др.; Под общ. ред.: Антонян Ю.М. - М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1989. - 80 с.

98. Малышев В.В. Процесс над мафией : [Мафия в Италии] / В. В. Малышев. - Москва: Юрид. лит., 1989. - 254 с.

99. Зорин Г.А., Танкевич О.В. Криминалистическая характеристика транснациональных преступных групп: монография / Г. А. Зорин, О. В. Танкевич; Министерство юстиции Республики Беларусь. Научно-

исследовательский институт [НИИ] проблем криминологии, криминалистики и судебных экспертиз, Институт современных знаний. Гродненский филиал. - Гродно : Гродненский филиал "Негосударственного института современных знаний", 1997. - 85 с.

100. Мазунин Я.М. Тактика выявления и доказывания вины участников преступных групп : Учеб. пособие / Я. М. Мазунин. — Омск : Орг.-науч. и ред.-изд. отд., 1998. — 106 с.

101. Быков В. Лидерство в преступных группах // Законность. - М., 1997, № 12. - С. 37-40.

102. Фуражкина И.И. Противодействие расследованию наркопреступлений и пути его преодоления : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 : Краснодар, 2004 205 с.

103. Мешкова В.С. Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности: Учебно-методическое пособие. Калининград, 1998. 134 с.

104. Сейтхазин, С. К. Проблемы совершенствования методики расследования фальшивомонетничества, совершенного организованными группами / С. К. Сейтхазин // The International Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers "Science engineering and economic paradigm of modern society" ISAE "Consilium". - 2014. - С. 193-197.

105. Щербаченко, А. К. Некоторые проблемы повышения результативности допроса подозреваемых и обвиняемых по делам о преступлениях, связанных с незаконным изготовлением и сбытом поддельных денег или ценных бумаг, совершенных организованными преступными группами / А. К. Щербаченко // Юристъ - Правоведъ. - 2013. - № 2 (57). - С. 31-34.

106. Характерные криминологические особенности личности лидера преступной группы // <https://cyberleninka.ru/>

107. Васильев В.Л.- Юридическая психология Издательство Питер, 1997. – 656 с.
108. Лазарева, В. П. Криминологическая характеристика личности лидера организованной преступной группы / В. П. Лазарева. — Текст : непосредственный // Исследования молодых ученых : материалы ХСП Междунар. науч. конф. (г. Казань, декабрь 2024 г.). — Казань : Молодой ученый, 2024. — С. 24-28.
109. Носова, Д. И. Характерные криминологические черты личности лидера преступной организации / Д. И. Носова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 42 (541). — С. 160-162.
110. Львиная Лапа, капитан-самозванка и кровавая Амазонка: самые известные женщины — главари банд в истории СССР и России // <https://lenta.ru/articles/2024/01/21/gangs/?ysclid=m72y8i2zr198468828>
111. В Бишкеке задержали "крестную мать" польской ОПГ — МВД КР // <https://kaktus.media/doc/517506>
112. Голубовский, В. Ю. Личность женщины-преступницы в современной криминологии / В. Ю. Голубовский, Е. В. Кунц // Вестник Всероссийского института повышения квалификации сотрудников Министерства внутренних дел Российской Федерации. – 2022. – № 3(63). – С. 17-22. – EDN PACJAZ.
113. Кичигина, О. Ю. Криминологические особенности женской преступности / О. Ю. Кичигина // Теория и практика социогуманитарных наук. – 2021. – № 3(15). – С. 86-95. – EDN PSIHDX.
114. Полкилограмма гашиша нашли у 51-летней женщины в Джалал-Абаде // <https://ru.sputnik.kg/20180604>
115. Абдукаримова, Н. Э. Уголовно-правовая и криминалистическая характеристика наркопреступлений, совершенных организованными преступными группами: 12.00.08, 12.00.09: автореф. дисс. канд. юрид. наук / Абдукаримова Н.Э. – Бишкек, 2011. – 26 с. – EDN QHVPWN.

116. Абдукаримова, Н. Э. Теоретические вопросы типологии организованных преступных групп / Н. Э. Абдукаримова, К. А. Исаева // *Аграрное и земельное право*. – 2024. – № 7(235). – С. 169-171.
117. Александрова М.В. *Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ* // <https://cyberleninka.ru/>
118. Варданян, А. В. Современная доктрина методико-криминалистического обеспечения расследования отдельных видов преступлений / А. В. Варданян, О. П. Грибунов // *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. – 2017. – № 2(81). – С. 23-35. – EDN ZBAXHN.
119. Драпкин, Л.Я. Основы теории следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. - Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. - 163 с.
120. Возгрин И.А. О соотношении следственных ситуаций и алгоритмов расследования преступлений // *Вопросы профилактики преступлений*. - Л., 1977. - С. 60-67.
121. Каневский Л.Л. Криминалистическая характеристика преступления, криминальные и следственные ситуации и их значение в раскрытии и расследовании преступлений несовершеннолетних // *Вопросы совершенствования борьбы с преступностью несовершеннолетних*. Межвузовский научный сборник. - Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1983. - С. 71-82.
122. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике / Белкин Р.С. - М.: Юрид. лит., 1988. - 304 с.
123. Агапов, П. В. Ответственность за содействие террористической деятельности: уголовно-правовое регулирование и судебное толкование / П. В. Агапов // *Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. – 2012. – № 4(30). – С. 41-45.
124. Китаев, Н. Н. Раскрытие и расследование преступлений : Избранные статьи / Н. Н. Китаев. – Москва : Издательство "Юрлитинформ", 2020. – 344 с.

125. Исходные следственные ситуации и криминалистические методы их разрешения : Сб. науч. тр. / М-во внутр. дел РФ, Высш. юрид. заоч. шк.; [Отв. ред. В. П. Лавров]. - Москва : ВЮЗШ, 1991. - 152 с.
126. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение Учеб. пособие / М-во внутр. дел СССР, Высш. следств. шк.. — Волгоград : ВСШ, 1988. — 19 с.
127. Роганов С.А. Теория и практика расследования преступлений в сфере криминального бизнеса синтетических наркотических средств: дисс ... д-ра юрид. наук : 12.00.09.- Санкт-Петербург, 2005.- 589 с.
128. Мазунин, Я. М Проблемы теории и практики криминалистической методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами (преступными организациями): дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 Барнаул, 2005. – 504 с.
129. Абдымомунова, Э. А. Досудебное производство по новому уголовно-процессуальному законодательству Кыргызской Республик как начало уголовно-процессуальной деятельности: проблемы и пути решения / Э. А. Абдымомунова, А. Ж. Жамшитов // Theoretical & Applied Science. – 2018. – № 11(67). – С. 62-65.
130. Каким, И. К. Особенности судебного контроля в уголовном процессе Кыргызской Республики и Республики Казахстан: сравнительно-правовой анализ / И. К. Каким // Вестник Кыргызского Национального Университета имени Жусупа Баласагына. – 2023. – № 4(116). – С. 90-95.
131. Виноградов, А. С. Начальный этап производства по уголовному делу в Уголовно-процессуальном кодексе Российской Федерации и Кыргызской Республики / А. С. Виноградов // Журнал правовых и экономических исследований. – 2022. – № 4. – С. 121-125.
132. Земляничин, Е. И. Расширение процессуальных гарантий участников уголовного судопроизводства - тенденция к поглощению стадии возбуждения уголовного дела предварительным расследованием? / Е. И. Земляничин // Вестник Омской юридической академии. – 2014. – № 1(22). – С. 73-75.

133. Громов В.И. Дознание и предварительное следствие: Методика расследования преступлений: Осмотр места преступления: (Сб. науч. тр.) / В.И. Громов. Новое изд., перепеч. с изд. 1926, 1929, 1931 г. ЛексЭст, 2003. – 520 с.
134. Якимов И.Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Новое издание, перепечатанное с издания 1925 г. / Якимов И.Н. - М.: ЛексЭст, 2003. - 496 с.
135. Колесников И.И. Организация расследования преступлений органами внутренних дел [Текст] : курс лекций : [в 2 ч.] / И. И. Колесников, С. В. Валов, Б. Я. Гаврилов ; Акад. упр. МВД России. Ч. 2. — Москва : Акад. управления МВД России, 2011, 2011. — 178 с.
136. Возгрин И.А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография / Возгрин И.А. - С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. - 475 с.
137. Колесниченко А.Н. О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский междуведомственный сборник научных и научно-методических работ. - Киев: Вища шк., 1970, Вып. 7. - С. 7-13.
138. Быховский И.Е. Программированное расследование возможности и перспективы // Актуальные проблемы советской криминалистики. - М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. - С. 61-68
139. Баев, О. Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике преступлений) / О. Я. Баев // Вестник криминалистики. – 2002. – № 1(3). – С. 19-24.
140. Подопригора, А. А. Некоторые вопросы законодательного регулирования процессуальной деятельности в стадии возбуждения уголовного дела / А. А. Подопригора // Противодействие идеологии экстремистской и террористической деятельности среди молодежи : Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Ростов-на-Дону, 21 октября 2022 года / Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Южный

окружной военной суд, Донской государственный технический университет. –
RUS: Донской государственный технический университет, 2023. – С. 175-180.

141. Данильян С.А. Организационно-тактические особенности расследования незаконного оборота наркотических средств (по материалам Северо-Кавказского региона). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Данильян С.А. - Волгоград, 1998. - 24 с.

142. Уварова И.А. Выявление и расследование наркопреступлений, совершаемых в молодежной и подростковой среде. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Уварова И.А. - Краснодар, 2009. - 27 с.

143. Щелочков Н.Н. К вопросу о типичных следственных ситуациях и соответствующих им типовых версиях по преступлениям, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, совершенных несовершеннолетними // Общество и право. - Краснодар: Изд-во Краснодар. ун-та МВД России, 2009, № 2 (24). - С. 230-233.

144. Кувалдин В.П. Противодействие как активная форма защиты криминальной среды от общества // Совершенствование борьбы с организованной преступностью и наркобизнесом. Материалы Всероссийской межведомственной научно-практической конференции (16 - 17 декабря 1997 года). - М.: ОНИРИО Моск. ин-та МВД России, 1998, Вып. 1. - С. 61-67

145. Стулин О. Как препятствовать противодействию расследованию // Законность. - М., 2000, № 2. - С. 26-27.

146. Кустов А.М. Механизм деятельности по противодействию расследованию // Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений. Труды Академии. - М.: Изд-во МВД России, 1996. - С. 50-59

147. Злоченко Я.М. Основы методики расследования и международного сотрудничества по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Злоченко Я.М. - Екатеринбург, 2001. - 309 с.

148. Басков В.А. Комплексные меры противодействия преступным посягательствам на культурные ценности. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Басков В.А. - М., 2006. - 180 с.
149. Янгол В.Н. Оперативно-розыскное противодействие политическому терроризму. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Янгол В.Н. - С.-Пб., 2006. - 201 с.
150. Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Краснодар, 2000. – 47 с.
151. Трухачев В.В. Правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления и нейтрализации преступного воздействия на доказательственную информацию. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Трухачев В.В. - Воронеж, 2001. - 477 с.
152. Скворцов Р.И. Защитник как возможный субъект противодействия расследованию по уголовному делу // Криминалистика и судебно-экспертная деятельность в условиях современности: материалы Международной научно-практической конференции (26 апреля 2013 г.): в 2 т.. - Краснодар: Изд-во Краснодар. ун-та МВД России, 2013, Т. II. - С. 291-297
153. Бабаева Э.У. Некоторые теоретические и практические аспекты учения о преодолении противодействия уголовному преследованию / Бабаева Э.У. - М., 2004. - 132 с.
154. Гармаев Ю.П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве. Учебник / Гармаев Ю.П.; Науч. ред.: Карагодин В.Н. - М.: Экзамен, 2005. - 512 с.
155. Рахматуллин Р.Р. Криминалистические проблемы преодоления противодействия раскрытию и расследованию преступлений в сельской местности. Монография / Рахматуллин Р.Р.; Под науч. ред.: Драпкин Л.Я., Лавров В.П. - Екатеринбург: Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2007. - 144 с.

156. Баев О.Я. О состязательности в досудебном производстве по уголовному делу // Воронежские криминалистические чтения. Сборник научных трудов. - Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005, Вып. 6. - С. 16-32
157. Петрова А.Н. Противодействие расследованию, криминалистические и иные меры его преодоления. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Петрова А.Н. - Волгоград, 2000. - 250 с.
158. Криминология: Учеб. для юрид. вузов/ Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. - С.-Пб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та МВД России, 1999. - 608 с.
159. Криминология. Учебное пособие / Максимов С.В., Мацкевич И.М., Овчинский В.С., Эминов В.Е.; Под общ. ред.: Эминов В.Е. - М.: Норма, Инфра-М, 1997. - 160 с.
160. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений. Учебник / Барина Л.В., Беляева Л.И., Бусурин С.В., Жаднов В.Ю., и др.; Под ред.: Малков В.Д., Токарев А.Ф. - М.: Изд-во Акад. управления МВД России, 2000. - 322 с.
161. Мартыненко Н.Э. Уголовно-правовая оценка заведомо ложного доноса обвиняемого // Труды академии управления МВД России. - М., 2008, № 1 (5). - С. 76-78
162. Баев М.О. Противодействие адвоката уголовному преследованию подзащитного // Современное право. - М.: Новый Индекс, 2005, № 7. - С. 42-44.
163. Цховребова И.А. Допустимо ли относить адвоката-защитника к субъектам противодействия расследованию? // Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы: Сб. науч. трудов. - М., 2007. С.410.
164. Сухаренко А.Н. Транснационализация наркобизнеса в России // Проблемы борьбы с проявлениями криминального рынка. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2005. - С. 242-249

165. Латов Ю. В. Экономика вне закона Очерки по теории и истории теневой экономики / Ю.В. Латов. — М. : Моск. обществ. науч. фонд, 2001. — 280 с.
166. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ (тактико-криминалистический и организационный аспекты) / Пархоменко В.И.; Под ред.: Лавров В.П. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 176 с.
167. Сухаренко А.Н. Транснационализация наркобизнеса в России // Проблемы борьбы с проявлениями криминального рынка. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2005. - С. 242-249
168. Гогов Р.А. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершаемых организованными группами: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р.А. Гогов.- Москва, 2010.- 256 с.
169. Долгиева М.М. Криптовалютная нарко- торговля в России и за рубежом // Вестник Воронежского института МВД России. 2018. № 4. С. 177-182. // <https://www.semanticscholar.org/>
170. МВД РФ МВД до конца 2021 года планирует разработать механизм по аресту криптовалют // URL: <https://tass.ru/ekonomika/7265185>
171. Бахарев Д.В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты совершенствования механизма противодействия легализации доходов от организованной преступной деятельности. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бахарев Д.В. - Екатеринбург, 2005. - 150 с.
172. Томин В.Т. Предупреждение.-В кн.: Поляков М.П. Уголовно-правовая интерпретация результатов оперативно-розыскной деятельности / Под науч. ред. В.Т. Томина. Н.Новгород: Нижегородская правовая академия, 2001. 440 с.
173. Попова И.А. Совершенствование законодательства, регламентирующего собирание доказательств в уголовном процессе

Российской Федерации: актуальные направления современного этапа: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / И.А. Попова- Москва, 2014.- 207 с.

174. Кувалдин В.П. Шумило А.Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. - М.: ИД Шумиловой И.И., 2007. 375 с.

175. Сущность, задачи, правовая основа и принципы оперативно-розыскной деятельности. Лекция / Кваша Ю.Ф., Сурков К.В. С.-Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1994. 56 с.

176. Доля Е.А. Формирование доказательств на основе оперативно-розыскной деятельности: Монография. М.: Проспект, 2009 – 376 с.

177. Issayeva K.A., Abdugarimova N.E., Shimeeva Z.S., Toktorova A.E. The Main Spheres Of Criminal Activity Committed By The Transnational Organized Crime On Materials Of The Republics: Kyrgyzstan. Kazakhstan And Russian Federation // The Social Sciences (Pakistan). 2015. Т. 10. № 8. С. 2194-2198.

178. Isaeva K.A., Abdugarimova N.E., Balymov E., Smoilov S. Prospects Of Development Of Institute Of Investigative Actions At The Present Stage In Kazakhstan And Kyrgyzstan // The Social Sciences (Pakistan). 2015. Т. 10. № 3. С. 243-248.

179. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси, 2021-жылдын 28-октябрындагы №129 (2024-жылдын 19-ноябрына карата өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен) // <https://chatgpt.com/c/67aeeda6-a2d0-800c-8db8-30770807fbe1>

180. Саяков, А. К. Использование результатов ОРД в уголовном судопроизводстве Кыргызской Республики / А. К. Саяков // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2012. – № 2(45). – С. 108-111

181. Эзрохин, П. В. Прикладные проблемы оперативно-розыскной деятельности подразделений уголовного розыска по противодействию организованной преступности / П. В. Эзрохин // Вестник Московского университета МВД России. – 2017. – № 4. – С. 166-170.

182. Берсенев А.М., Новак О.Э., Туровец Л.Л. Особенности организации и тактики проведения контролируемых поставок наркотиков // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. Межвузовский сборник научных статей. - Саратов: Изд-во Саратов. акад. права, 2002, Вып. 11. - С. 119-123.
183. Даценко, В. М. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершенных организованными преступными группами / В. М. Даценко // Актуальные проблемы предварительного расследования : Сборник по материалам выступлений на всероссийской научно-практической конференции, Нижний Новгород, 20 октября 2022 года. – Нижний Новгород: Нижегородская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2023. – С. 195-200.
184. Веремеев, В. Н. Особенности расследования преступлений связанных с незаконным оборотом наркотических средств / В. Н. Веремеев, П. А. Баранов // Актуальные проблемы применения законодательства Российской Федерации в деятельности органов внутренних дел : Материалы межвузовского научно-практического семинара, Волгоград, 12 октября 2017 года. – Волгоград: Научный центр "Олимп" (Волгоград), 2017. – С. 34-41.
185. Хакимов, Р. М. Некоторые проблемные вопросы расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств / Р. М. Хакимов // Актуальные проблемы совершенствования юридической практики в Кыргызстане : Сборник научных трудов / Юридический центр образования и информации. – Бишкек : ШБЭ, 2000. – С. 131-136.
186. Козлова, Н. И. Актуальные вопросы, возникающие при расследовании уголовных дел, связанных с незаконным оборотом наркотиков / Н. И. Козлова // Криминалистика и судебно-экспертная деятельность: теория и практика : материалы VI Международной научно-практической конференции, Краснодар, 27 апреля 2018 года / Краснодарский университет МВД России. – Краснодар: Федеральное государственное казенное образовательное учреждение

высшего профессионального образования "Краснодарский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации", 2018. – С. 110-112.

187. Вершицкая, Г. В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков / Г. В. Вершицкая, Э. Г. Липатов. – Саратов : Поволжский институт управления имени П.А. Столыпина - филиал ФГБОУ ВПО "Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации", 2015. – 84 с.

188. Ковалев Н. Анализ законодательства Кыргызской Республики об оперативно-розыскной деятельности. // UNODC// Управление ООН по наркотикам и преступности. Бишкек, 2014. - с. 23.

189. Комментарии оперативно-розыскного законодательства РФ и зарубежных стран. Учебное пособие Смирнов М.П.. - 2-е изд., стереотип. М.: Экзамен, 2003. - 544 с. (119)

190. Мастеров А.А. Предупреждение провокации при проведении оперативно-розыскных мероприятий. Хабаровск, 2000. – с. 16-17.

191. Феткулов А.Х. Противодействие незаконному обороту наркотиков в Республике Казахстан (уголовно-правовые и уголовно-процессуальные аспекты). Монография: под общ. Ред. Т.А. Ханова. - Караганда, 2015.-с. 351

192. Сулейменов, Т. Е. Анализ правового регулирования оперативно-розыскных мероприятий, направленных на борьбу с незаконным сбытом наркотиков, по законодательствам Российской Федерации и Республики Казахстан / Т. Е. Сулейменов // Вестник Московского университета МВД России. – 2021. – № 1. – С. 212-216.

193. Шахматов, А. В. Правовые основы оперативно-розыскного противодействия незаконному обороту наркотиков в странах СНГ / А. В. Шахматов, М. В. Кондратьев // Наркоконтроль. – 2021. – № 2. – С. 6-20. – DOI 10.18572/2072-4160-2021-2-6-20.

194. Ячменцева, Д. Ю. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным сбытом наркотиков / Д. Ю. Ячменцева // Ученые записки ИМЭИ. – 2016. – Т. 6, № 1. – С. 77-81.

195. Есина, О. А. Особенности расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств : специальность 12.00.09 "Уголовный процесс" : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Есина Ольга Александровна. – Уфа, 2004. – 162 с.

196. Полещук, О. В. Особенности расследования преступлений, связанных с наркотическими средствами и проблемы использования коллекций наркотических средств : учебное пособие / О. В. Полещук ; О. В. Полещук ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Дальневосточный гос. технический ун-т (ДВПИ им. В. В. Куйбышева). – Владивосток : Унивред, 2006. – 63 с..